ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BELGELERİ ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ MAĞDURU ÇOCUKLARA BİR BAKIŞ

Adalet Ögeday
171128110

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Şubat, 2021

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BELGELERİ ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ MAĞDURU ÇOCUKLARA BİR BAKIŞ

Adalet Ögeday
171128110
Orcid: 0000-0001-6988-4615

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Şubat, 2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*" ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*" ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimi almam gerektiği noktasında beni yönlendiren, destekleyen sevgili dostum Sn. Tülay Yılgın'a, bu çalışmanın ortaya çıkışında büyük emeği olan ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Sn. Hülya Şimga'ya, derin felsefe bilgisiyle bana yol gösteren, dünyaya, insanlara ve olaylara hem insanca hem de eleştirel bakabilmeyi, haklara saygılı, kişi ve birey olma özgürlüklerinin, akademik ahlakın ne kadar önemli bir olgu olduğunu tüm samimiyetiyle öğreten sevgili hocam Prof. Dr. Sn. Ioanna Kuçuradi'ye teşekkür ederim.

Hedeflerime saygı duyan, bana eğitimimi tamamladığım yerde bir yenisinin başladığını öğreten, eğitim hayatım boyunca beni yönlendiren ve yüreklendiren, yorulduğum anlarda beni ayağa tekrar tekrar bıkmadan kaldıran, manevi ve maddi desteği ile hep yanımda olan değerli dayım Sn. Veysel Çelik'e, sevgili babam Sn. Cemal Ögeday'a, değerli annem Sn. Ümran Ögeday'a ve aileme en derin sevgilerimle teşekkürü bir borç bilirim.

Adalet Ögeday

Şubat, 2021

ÖZ

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BELGELERİ ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ MAĞDURU ÇOCUKLARA BİR BAKIŞ

Adalet Ögeday
Yüksek Lisans Tezi
Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021

Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, yıkım gücü ve insanların olduğu kadar diğer canlıların yaşamları üzerindeki—çatışma bittikten sonra da devam eden—olumsuz etkileri açık olan savaşların çok boyutlu insan hakları ihlallerine yol açtığı tartışmasızdır. Bu hak ihlallerinin geri döndürülmesi çok zor olan sonuçlarından en fazla etkilenen grubun savaş mağduru çocuklardan oluştuğunu ileri sürmek pek de yanlış olmayacaktır. İnsan ve çocuk haklarının önemi ve korunmasının gereğini ortaya koyan çok sayıdaki uluslararası belge, bildirge ve anlaşmanın varlığı bunlara taraf olan devletlerin dahi insan haklarını koruma ve ihlalleri önleme yönünde başarılı olmalarını sağlayamamaktadır. Etik temelli felsefi antropolojinin yaklaşımı göz önüne alındığında, insan haklarının merkezinde insan olanaklarının değeri üzerine temellenen insanın değerinin yer aldığı görülür. İnsanın değeri, değerleri ve hakların bilgisel temellendirmesi, hakların korunmasının gerekliliğinin ve insanlık için öneminin anlaşılmasının ilk şartıdır. Aynı derecede önemli bir şart ise bu farkındalığın sonucu olarak hakların korunmasının istenmesidir. Bunu yapacak olanlar ise bilgide temellenmiş istemesi olan kişilerdir. Bu çalışmanın amacı, savaş nedeni ile insana yakışır bir yaşam sürme imkanları engellenen/ellerinden alınan, diğer bir deyişle, en temel hakları ihlal edilen çocukların örneği üzerinden insan hakları konusunu ele almak, hak ihlallerini engellemede uluslararası belgelerin ve anlaşmaların tek başlarına yetersiz kaldıklarının altını çizmek ve felsefi antropoloji temelli yaklaşımın önemini ve dönüştürücü etkisini göstermektir.

Anahtar Sözcükler: Savaş, çocuk, insan hakları, çocukların insan hakları, insanın değeri.

ABSTRACT

AVIEW OF WAR VICTIMCHILDREN IN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL HUMAN RİGHTS

Adalet Ögeday
Yüksek Lisans Tezi
Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021

It is indubitable that wars give rise to multi-dimensional human rights violations, especially due to their destructive power, ever increased with new technological developments and to the negative ongoing effects on all living beings even when the war ends. It will not be wrong to claim that the most affected group from such consequences as the (mostly) irreversible violations of rights caused by wars are children. The many international documents, declarations and conventions on the importance of rights and the requirement to protect human and children's rights fail to ensure successful protection of human rights and the prevention of violations, even in countries that have ratified those documents. From the point of view of the ethically-based philosophical anthropology, at the center of human rights lies the value of the human being, itself grounded on the value of human potentialities. The first condition for grasping the need to protect human rights as well as its urgency for humanity is the epistemological grounding of the value of the human being and of its values. An equally important requirement is to sincerely will the protection of rights as a result of this awareness. The aim of this study is to address the issue of human rights through the example of children whose most fundamental rights are being violated because of the wars, to emphasize that internation documents and agreements alone, are not sufficient to prevent human rights violations, and to show the importance and the transformative effect of the philosophical anthropology-based approach.

Keywords: War, child, human rights, children’s human rights, the value of the human being.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii
TEŞEKKÜR iv
ÖZ v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR viii
ÖZGEÇMİŞ ix
BÖLÜM 1. GİRİŞ 1
BÖLÜM 2. ETİK TEMELLİ İNSAN HAKLAR 4
2.1. İnsan ve İnsanın Değeri ve İnsan Hakları 8
2.1.1. İnsana Dair Görüşler 8
2.1.2. Değer, Değerler ve Değerlendirme Fenomeni 14
2.1.3. Tarihsel ve Kavramsal Açıdan İnsan Hakları 20
2.1.4. İnsanın Değeri ve İnsan Hakları İlişkisi 25
2.2. Temel Haklar ve Grup Hakları 28
2.2.1. Temel Haklar 30
2.2.2 Grup Hakları 34
BÖLÜM 3. ÇOCUK HAKLARI 38
3.1. Çocuk ve Çocukluk 38
3.1.1. Çocuğun Neliğine Dair Çeşitli Görüşler 40
3.1.2. Kişinin Gelişiminde Önemli Bir Evre Olarak Çocukluk 43
3.2. Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi 44
3.2.1 Uluslararası Belgelerde Çocuk Hakları 50
3.3. Çocuk Haklarının İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi 60
BÖLÜM 4. SAVAŞ VE ÇOCUKLAR 65
4.1. Savaş ve Tanımları 66
4.1.1. Savaş Olgusuna Tarihsel Bir Bakış 69
4.1.2. Savaşın Gerekçelendirilmesi Sorusu 72
4.2. Savaşın Yol Açtığı İnsan Hakları Sorunları 78
4.3. Savaş Mağduru Olarak Çocuklar 84
BÖLÜM 5. SONUÇ 93
KAYNAKÇA 97

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AİHB : Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi

BM : Birleşmiş Milletler

ÇHS : Çocuk Hakları Sözleşmesi

DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü

ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü

İHEB : İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

SNHR : Suriye İnsan Hakları Ağı

M.Ö : Milattan Önce

UNICEF : United Nations International Children's Emergency Fund

UNHCR : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

ÖZGEÇMİŞ

Adalet ÖGEDAY

Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı

Eğitim

Derece Yıl		*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Y.Ls.	2021	Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı
Ls.	2011	Mersin Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
Lise	2006	Mersin Hacı Sabancı Lisesi

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2020-	İhale/Kontrat Uzmanı. Mersin İkmal Destek Komutanlığı
2014 -2020	Muhasebe Uzmanı. İstanbul Tersanesi Komutanlığı Döner Sermaye Genel Müd.
2013- 2014	Gençlik Lideri. Mersin Spor İl Müdürlüğü. Gençlik Merkezi.

Mesleki Birlik/Dernek Üyelikleri

Yıl	*Kurum*
2021 -	Üye: Türk Silahlı Kuvvetleri Dayanışma Derneği
2015 -	Üye: Ordu Yardımlaşma Kurumu

Alınan Burs ve Ödüller

Yıl	*Burs/Ödül*
2006-2010	Başbakanlık Eğitim Bursu

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Muş, 1987 Cinsiyet: K
Yabancı diller : İngilizce (orta).
e-posta : a.ogeday@hotmail.com

"çocuklar göremeyeceğimiz bir zamana gönderdiğimiz canlı mesajlardır…"

Neil Postman

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye giden ve evrimsel psikolojiden reel politika bağlamlarına kadar çeşitli gerekçelendirmelere konu olan savaş olgusu günümüzün de en önemli sorunlarından biridir. Bilindiği gibi, amacı ne olursa olsun—ki bu amaçlar arasında ironik olarak "barışı sağlamak da yer alır—sonuçları insanlık için yıkıcı olmuştur. Savaşların insanlar açısından en vahim sonuçlarının yaşanan çeşitli hak ihlalleri olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Savaşlar ve çatışmalar bu durumu yaşamak zorunda kalan herkesi etkilemekte, gelecekleri büyük ölçüde ellerinden alınan çocukların da savaşta en mağdur olan, grubu oluşturmasına neden olmaktadır. Yaşamlarını sürdürmek için diğerlerine muhtaç olan çocuklar ebeveynlerini, ailelerini yitirirler, onlardan uzak kalırlar, istismara uğrarlar, eğitimleri kesintiye uğrar, sağlıklarını kaybederler, nihayetinde, normal bir gelecek umutları en azından askıya alınır. Üstelik bütün bunlar evrensel insan hakları, çocukların insan hakları ve savaştaki muameleye dair kaleme alınmış çeşitli uluslararası belgelerin varlığına rağmen yaşanır. Demek ki bu belgelerin varlığı tek başlarına hak ihlallerini engellemekte yeterli olmamaktadır. İnsan hakları ve insanın değerine dair bilgisel temellendirmenin eksikliğinin sorunun odağına koyan bu çalışmanın amacı, savaş nedeni ile insana yakışır bir yaşam sürme imkanları engellenen/ellerinden alınan, diğer bir deyişle, en temel hakları ihlal edilen çocukların örneği üzerinden insan hakları konusunu ele almak, hak ihlallerini engellemede uluslararası belgelerin ve anlaşmaların tek başlarına yetersiz kaldıklarının altını çizmek ve felsefi antropoloji temelli yaklaşımın önemini ve dönüştürücü etkisini göstermektir.

İkinci, üçüncü ve dördüncü ana bölümlerden oluşan bu çalışmanın ikinci bölümünde, insan hakları ve insanın değeri konu edilecektir. Etik bir temellendirmeyle ele alınmaktadır. İnsan haklarını insanın değer bilgisinin temelinde kuran İoanna Kuçuradi'ye göre, insan haklarının korunabilmesi için olmazsa olmaz bir şart, insanın değerinin, yani varlıktaki özel yerinin bilgisidir. İnsan hakları ise, insanın değerinin veya onurunun korunması için türetilmiş muamele etme ve muamele görmeye dair etik temelli

ilkeler bütünüdür. Kuçuradi'nin ifade ettiği gibi, insanların doğuştan sahip oldukları, "(…) çeşitli uluslararası bildirilerde ve anayasalarda birçoğu 'insan hakları' adı altında toplanan—ama her gün binlerce defa çiğnenen—haklar, temellerini insanın değerinde bulur" (Kuçuradi, 2016a, s.40). Bu da bizlere insan hakları kavramının başlangıç noktasının insan ve insanın değeri olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda savaşta uğradıkları hak ihlalleri bakımından konu edindiğimiz çocuklar da birer insandır. Üstelik haklarının korunması için diğerlerine muhtaç olduklarından ek koruma tedbirlerine ihtiyaç duyarlar. Savaş durumu olmadığında dahi böylesi bir durumda olan çocuklar savaşta, çalışmada gösterileceği gibi, bir bakıma, iki kere mağdur edilmektedirler. Haklar ve insanın değerinin merkezde olacağı bu bölümde, öncelikle çeşitli düşünürlerin insan görüşlerine ve tasarımlarına yer verildikten sonra, insanın değeri, değerler bilgisi, insan hakları, hak ve adalet kavramları, temel haklar ve grup hakları üzerinde durularak, insanın değerinin insan haklarıyla olan ilişkisi incelenecektir.

Bir grup olarak ele alınan çocukların hakları ya da kısaca "çocuk hakları", çocuğun salt insan olduğu için sahip olduğu haklarına erişimini sağlamak için oluşturulan ek haklardır. Çocukların anayasası niteliğinde olan Çocuk Hakları Sözleşmesine göre de 18 yaşından küçük tüm bireyler çocuktur ve bu çocuk bireylerin doğuştan sahip oldukları insan hakları, onların çocuk haklarıdır. İnsan olduğu için çocuğun sahip olduğu bu hakların tümünü içine alan insan haklarının merkezinde insan değeri yer almaktadır. Bu özel yere sahip olan, geleceği inşa eden insanların çocukluk evrelerindeki yaşam şartlarının etkileri ve maruz kaldıkları muameleler, gelişimleri ve kişilikleri üzerinde önemli etki yaparlar ve izler bırakırlar. Geleceğin yetişkinleri olan çocukların "insanlığın geleceği" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden, çocuklar korunması ve olanaklarını geliştirirlerken engellenmemesi gereken varlıklardır. Hiç şüphesiz, ancak çocukların insan haklarının korunduğu durumlarda olanaklarının gelişimi söz konudur. Çocukların bu özel konumu göz önüne alınarak, üçüncü bölümde, çalışmanın öznesi olan, savaşta hakları ihlal edilen çocuklar ve çocuk hakları ele alınacaktır. Kavramsal bütünlüğün sağlanması amacıyla öncelikle çocuk ve çocukluk kavramlarına yer verilerek ilkin çocuğun neliğine dair görüşlere değinilecek ve tarihsel, sosyolojik ve hukuki bağlam açıklanacaktır. İnsanın gelişiminde çok önemli bir evre olan çocukluğun kavramsallaştırılmasındaki tarihsel farklılıklar ve değişim, bir anlamda, insan haklarının gelişimi ile paralellik göstermektedir. Bu bölümde, ayrıca, çocuk haklarının kendi başına

bir konu olarak ele alınma süreci insan hakları bakımından değerlendirilerek incelenecektir.

Dördüncü bölümde ise savaş olgusu ve çocukların durumu konusu çeşitli açılardan incelenecektir. Savaşta mağdur olan çocukların durumlarını ele alan uluslararası insan hakları belgeleri inceleneceği gibi, savaş olgusu derinlemesine ele alınarak, çeşitli tanımları üzerinde durulacak ve savaşın gerekçelendirilmesi sorusu irdelenecektir. Bu araştırmaların ışığında bölümde ele alınan önemli bir konu ise, tüm uluslararası belgeler ve anlaşmalara rağmen çocukların savaşa bağlı mağduriyetlerinin azalmak yerine artmasıdır. Bu tespit, uluslararası belgelerin varlığının hakları korumada yetersiz kaldıkları savına destek sağlamaktadır. Neticede, çalışma boyunca olduğu gibi bu bölümde de savaşın kendisi olduğu kadar, savaşlarda hakları ihlal edilen çocukların durumunun esas nedeninin insan hakları ve insanın değerine dair bilginin eksikliği olduğu ve ancak bu bilginin uyandıracağı farkındalık sayesinde hak koruyucu bir biçimde davranmanın istenmesinin mümkün olacağı temellendirilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM 2. ETİK TEMELLİ İNSAN HAKLAR

İnsan akıl sahibi bir varlıktır. Betül Çotuksöken'in de ifade ettiği gibi insan, sahip olduğu akıl sayesinde düşünür, konuşur, karar verir, yargılar ve hareket eder. Ayrıca yaşamı boyunca da iletişim kurar (Çotuksöken, 2006: 13). İnsan varlık yapısındaki bu özellikleriyle tarihsel süreçte bilimin, teknolojinin ve diğer alanların olanaklarından faydalanarak daha iyi bir yaşam için mücadele eder. İnsanın girdiği bu mücadelede, olumlu gelişmeler yaşandığı gibi sorunlar da ortaya çıkmaktadır (Tepe, 2006: 45). Ortaya çıkan bu sorunlar neticesinde insanlar, toplumlar ve devletler arasında çatışmalar ve savaşlar yaşanmaktadır.

Savaş durumlarında büyük çapta şiddet yaşanırken, toplu kayıplar ve yıkımlar da ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu kayıplar ve yıkımlar nedeniyle insan hakları ihlal edilmiş, insanın değeri, onuru yok sayılmıştır. Bütün bunların yaşanmasıyla birlikte tarihsel süreçte insanlar, haklarının gerekliliğini savunarak, insan hakları bildirgeleriyle bunları belgesel niteliğe kavuşturmuştur (Kuçuradi, 2016b: 55). İkinci Dünya Savaşının ardından insan haklarının öne çıkmasıyla birlikte insan hakları, yirminci yüzyılda hak ettiği önemi kazanmış (Kuçuradi, 2016b: 55). Fakat insan hakları kavramının yirminci yüzyılın sonlarında özsel anlamını kaybederek, İoanna Kuçuradi'nin de deyimiyle içi boşalan, moda haline gelen kavram haline dönüştüğü görülmüştür (Kuçuradi, 2016b: 55). Ayrıca Kuçuradi'nin belirttiği gibi, bu dönemde uluslararası insan hakları belgelerinde kavram karışıklığı oluşmuştur (Kuçuradi, 2016b: 55).

Yapılan tarihsel incelemelerde Kuçuradi'nin haklı olduğu; sıklıkla insan haklarına değinildiği halde, insan hakları ihlallerinin hız kesmeden çoğu toplumlarda ve uluslararası boyuttaki ilişkilerde yaşanmaya devam ettiği görülmektedir. Ayrıca yapılan yasal çalışmaların ve düzenlemelerin insan haklarına dair doğurduğu sonuçlarının dikkate alınmadığı (Kuçuradi, 2012: 99). günümüze kadar gerçekleşen savaşlarda ortaya çıkan insan hakları ihlallerinden de anlaşılmaktadır. Bunların yaşanmasındaki temel neden, Kuçuradi'nin de ifade ettiği gibi insan hakları bilgisinin eksikliğidir. Çünkü insan haklarının ne olduğunu ve ne tür talepler olduğunu bilen insan, insan haklarını korumak için çaba sarf edecek ve insan haklarına dair öğrenmesi gereken bilgiyle kendini kuşatmaya çalışacaktır (Kuçuradi, 2012: 99). O halde, insan haklarının gereğinin, ne tür

talepler olduğunun ve bilgisel temellerinin farkındalığı birçok açıdan önem arz etmektedir.

İnsan ve insan haklarına dair gelişmeler, eyleyen, eylemlerinin nedenlerini ve gayesini sorgulama yetisi olan insanın yapısal özelliğinden ileri gelmektedir. Yaşamda olup bitenler, yapısal özelliğinden dolayı, insanı sorgulamalara sevk etmiştir. Bu sorgulamalar neticesinde Çotuksöken için "İnsan hakları kavramı, insanlararası ilişkilerde, insanın kendisiyle ve diğer insanlarla, öteki canlılarla olan ilişkisinde, canlı-cansız tüm dünya ile olan ilişkisinde –yine insanla bağlantılı olarak- ortaya çıkmaktadır" (Çotuksöken, 2012, s. 23).

İnsan haklarının etik temelleri üzerine dikkatleri çeken Kuçuradi'ye göre ise, "İnsan hakları, her şeyden önce bir fikir, bir düşüncedir–insanların tarihe getirdikleri, çok farklı değere sahip çeşitli düşüncelerden biri"dir (Kuçuradi 2016b, s. 56). İnsanın salt insan olmasından kaynaklanan "özel muamele görmeleri gerektiği düşüncesi"dir (Kuçuradi 2016b, s. 57). Kuçuradi "insanca" muamelenin gereğine dair şöyle der: "Kişiler birbirine öyle bir şekilde muamele etmeli ki, insanın bu doğal olanaklarını gerçekleştirebilsinler, diye düşünülüyor" (Kuçuradi 2016b, s. 57). Hiç şüphesiz, insanın hangi ilkelere göre davranması gerektiği ve kararlar alırken hangi ilkelere göre kararlar alması gerektiği önemlidir. Çünkü insan hakları kişilerin yapıp etmeleriyle (eylemleriyle) korunmakta ya da ihlal edilmektedir. İnsanın, sadece insan olduğu için sahip olduğu haklarının korunması, etik temelli ilkelerle sağlanabilir.

İnsana dair tüm ilişkilerde söz konusu olabilecek insan hakları "her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkarlar" (Kuçuradi, 2009a, s. 73). İnsanın değeri, insanın varlıklar arasındaki özel yeridir. İnsan bu özel yeri, sahip olduğu özellikleri ve olanakları—etkinlikleri ve gerçekleştirdiği ürünleri—sayesinde kazanmıştır. Kuçuradi'ye göre, insanın sahip olduğu bütün olanakları veya özellikleri insanın onurunu veya değerini oluşturur (Kuçuradi, 2009a, s. 73). İnsan hakları da, insanların doğal ve etik olanaklarının gerçekleşmesinin ve geliştirilmesinin koşullarına dair talep getiren ilkelerdir. Bu şekil bir muameleye talep getirmesi herhangi bir hakkı insan hakkı yapar. (Kuçuradi 2016b, s. 57). Bu hakların hiç kimse tarafından ihlal edilmemesi, herkes için ve herkes tarafından korunması

gerekmektedir. Bu haklar, Kuçuradi'nin de ifade ettiği gibi, "(…) toplumsal düzenlemeler için, hukuk ve siyaset için etik ilkeler getirme girişimidir" (Kuçuradi 2016b, s. 61). Hukuksal sistemde insan haklarına bakıldığında, yasaların insan haklarından türetilmesi gerektiği görülmektedir. (Kuçuradi 2016b, s. 61). Çünkü Kuçuradi'nin de ifade ettiği gibi hukuk "(…) insan hakları normlarına dayanarak oluşturulursa, yani insan haklarının talep ettiği muamele güvence altına alınırsa, kişiler insan türüne özgü bazı olanakları gerçekleştirebilir" (Kuçuradi 2016b, s. 61).

İnsan hakları, insanın değerini ve onurunu korumak amacıyla türetilmiş etik temelli ilkeler bütünü ve kişi haklarıdır. Bu haklar ayrıca insanın taşıdığı olanaklarını ortaya koyabilmesine imkan sunmaktadır. Her tekin olanaklarının geliştirilmesi, değerinin ve onurunun korunması insan haklarının etik temellendirilmesi yoluyla mümkün olabilir (Kuçuradi, 2009a, s. 73-75). Bu hakların korunması için her tekin insan hakları bilgisine sahip olması ve bunu istemesi gerekmektedir.

İlk etapta düşüncede oluşan insan hakları, insanların salt insan olmasından dolayı sahip olduğu, korunması gereken haklar olarak kabul edilmiş, ulusal ve uluslararası belgelerde, anlaşmalarda yer almıştır. Zamanla varlığının hukuk kaynaklı olduğu düşünülen insan hakları hukuki yönden temellendirilmiştir. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi, insan olanaklarının gelişimi, değerinin ve onurunun korunması insan haklarının etik temellendirilmesiyle mümkündür. Bu nedenle, insan haklarının temellendirilmesinde etik alana öncelik verilmeli, yani insan hakları kavramsallaştırılması etik temelli olmalıdır. Etik görüşe dayanmadan sadece hukuka dayalı bir şekilde yapılan ve doğrudan "uygulanan" insan hakları, bazı sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir. Kuçuradi'nin dediği gibi "insan haklarını koruma sorunu" sadece hukuku ilgilendirmez, esas itibari ile "*felsefi, etik* ve *siyasal* bir sorun"dur (Kuçuradi, 2016b, s. 8). İnsan haklarının korunmasının insan hakları hukukundan ibaret olmadığının bilinmesi çok önemlidir. Dolayısıyla, insan değerinin ve onurunun korunması için hukuk gereklidir fakat tek başına yeterli değildir. Çotuksöken'e göre de insan hakları konusunda en önce bilinmesi gereken şey, insan haklarının hukukun ve etiğin konusu olduğudur (Çotuksöken, 2012, s. 76). Benzer görüşleri paylaşan Harun Tepe de "İnsan hakları sorunu temelde bir etik sorundur" (Tepe, 2006, s.46) diyerek, ihlallerin insanın salt insan olmasından dolayı sahip olduğu değerin korunmaması ve yok sayılmasından kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Belirtildiği gibi, insanın, salt insan

olmasından dolayı sahip olduğu bir değeri ve bu değeri sağlayan olanakları veya özellikleri bulunmaktadır. İnsan hakları da, insanlara, insanın sahip olduğu bu değere uygun muamele edilmesini ister (Tepe, 2006, s.46).

Yukarıda da ifade edildiği gibi insan hakları alanı için hukuk tartışmasız önemlidir. Hakların korunmasında da büyük bir göreve sahiptir. Ayrıca herkes için insan haklarının korunmasında hukuk sisteminin doğru işlemesinin önemi açıktır. Hukuk "insanların birbirleriyle, toplumla ve devletle olan ilişkisini düzenleyen yazılı yasaların tamamı" olarak tanımlanır (Çüçen, 2011, s. 51). Fakat yasal düzenlemeler, bu düzenlemelerin sonucunda uygulanan yasaklar ve yaptırımlar insan hakları ihlallerini önleyememektedir. Günümüze kadar yaşanan insan hakları ihlalleri bunun bir göstergesidir. Yasal düzenlemelerin uygulamaları insanların talep ettikleri haklarının bir göstergesi değildir. Ayrıca yasal düzenlemeler her sorunun çözümünde yeterli olmayabilmektedir. Bu noktada oluşan eksiklik etik alanla doldurulmalıdır (Eser, 2017, s. 2).

Yasaların varlığına bakıldığında insanların birbirlerine kişi olarak saygı duyduğu anlamı çıkarılmamalıdır zira insanlar suç sayılan davranışların cezalandırılacağını bilirler ve çoğu zaman onları durduran da budur. Aksi durumda yani yasal düzenlemelerin ve yaptırımların olmadığı durumlarda insanlar rahatlıkla, sorumluluk hissi oluşmadan suç işleyebilmektedir (Eser, 2017, s. 3). Bunlara daha çok yasaların yok sayıldığı ya da yetersiz kaldığı savaş durumlarında rastlanmaktadır. Savaş durumlarında etik kurallara uyulmaması çoğu zaman görmezden gelinir.

Etik açıdan bakıldığında hak, "bir yandan bir kişinin bir başka kişiye bir eylemi yapmaya hak tanımasına, öbür yandan da bir kişinin bir başka kişiye bir eylemi yapmada hak görmesini" içermektedir (Aruoba, 1980, s. 27). Bu "aslında kendinde korumak istediği değeri koruma sorumluluğu"dur (Aruoba, 1980, s. 29). Bir başka ifadeyle kişinin hak sahibi olduğunu kabul etmesi, insan değerinin korumasının gereğidir. Bu da insanların hak ettiği huzurlu, insan değerinin ve onurunun korunduğu, barışın olduğu bir yaşamın mümkün olduğunu göstermektedir.

İnsan hakları kavramının temelinde insan olgusu olduğundan, kavramın bütünsel anlamının oluşturulması ve insan haklarının neler olduğunun anlaşılması için ilk başta

insan kavramının, insanın neliği bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Bu bağlamda insan ve insan değeri kavramlarının açıklanması önemlidir.

2.1. İnsan ve İnsanın Değeri ve İnsan Hakları

İnsan, kendine ve kendisiyle ilgili olan her şeye anlam veren, merak eden, araştıran bir canlıdır. Bu yapısal özelliğiyle tarih boyunca insanın neliğine dair sorulan "İnsan nedir?" sorusuna yanıt bulunmaya çalışılmıştır. "İnsan nedir?" sorusu felsefi sorgulamalarda önemli bir yer tutmaktadır. Bu sorgulamalarla oluşan felsefi görüşler genel felsefi sistemler ile ilintili olmasının yanında ahlak, varlık, etik, siyaset ve bilgi felsefesi gibi insanla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan alanlarda da etkili olmuştur (Tepe, 1998, s. 7). "İnsan nedir?" sorusu insanı, türünü ve varlıktaki özel yerinin ne olduğuna dair sorgulamalara sevk eden sorulardandır. Daha önce detaylı olarak üzerinde durulduğu gibi, insanın değeri, diğer varlıklar arasında yerini özel ve farklı kılan yapısal özelliklerinden, olanaklarından ileri gelmektedir (Kuçuradi, 2009a, s. 73). Varlıkta özel bir yeri olması sebebiyle insan bir kısım haklara sahiptir. Sahip olduğu bu hakların bütününü ifade eden insan haklarının temelinde insan değeri bulunur.

2.1.1. İnsana Dair Görüşler

Tarih boyunca yapılan sorgulamalarla "insan nedir?" sorusuna yanıtlar aranmış, tarih boyunca birçok insan anlayışı ortaya çıkmıştır. Eskiçağ felsefi düşüncesindeki insan anlayışına göre insan aklı olan bir varlıktır. Doğa ile bütündür. İnsanın akla sahip olması onu diğer canlılardan farklı kılar (Kuçuradi, 1997, s. 76). İnsanın neliğine ilişkin yapılan sorgulamalarda temel savlardan en önemli olanı insanın var olanlar içinde onu özel kılan akla sahip olmasıdır. Bu sav doğrultusunda "insan nedir?" sorusuna "aklı olan, düşünen bir varlıktır" cevabı verilir. Bu görüşler detaylı incelendiğinde cevapların her bir insan tekini ilgilendirdiği görülür. Tüm görüşler her bir insan tekinin akıllı, düşünen, irade sahibi bir insan olduğunu ifade etmektedir (Özcan, 2016, s.11-25). Ortaçağ ve Yeniçağda benimsenerek günümüze kadar gelen bu anlayış Platon ve Aristoteles'te de görülmektedir (Akarsu, 1998, s. 164).

Filozoflar dolaylı olarak sordukları sorularla insanın neliğini sorgulamış, "İnsan nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Adaletin ne olduğu sorusuyla Platon, insanın yapısı üzerinde durmuştur. Bunu da kimin adil bir kişi olduğu, devletin nasıl adil olabileceği sorularını yanıtlayarak yapmaya çalışmıştır. Platon devletteki adaletin ne

olduğunu yanıtlayarak her tek kişideki adaleti ya da adil kişinin kim olduğu sorularına değinmiştir. Platon'un insanda uyguladığı sistem devlette kurduğu sistemdir. Devlet için söz konusu olan, adaletli, iyi ve doğru olmanın şartları ve koşulları insan için de geçerlidir. Platon'a göre insanın üç yanı vardır. Bunlar akıl (bilen) yanı, isteyen yan ve arzulayan yandır. Bilen akıl yanı, gerçeği olduğu gibi algılar; düşünce ve bilim seven yanıdır. İsteyen (Öfkelenen/kızan-coşan) yan ise şeref seven yanıdır; önde olmayı, kazanmayı ister. Arzulayan yan ise zorunlu ve zorunlu olmayan insan ihtiyaçlarının karşılanmasına ihtiyaç duyulan yandır. Ercan Çamırcı'nın da dediği gibi "Akıl (bilen) yanı ile düşünen insan adil ve doğru olabilir. İsteme (iradesi) aracılığıyla akıl (bilen) yanını ve arzulayan yanını dengeleyen kişi adildir" (Çamırcı, 2015, s. 7). Şahin'e göre,

> İçimizdeki yanların her biri kendi işini gördüğü vakit biz de kendi ödevini yapan doğru [adil] insanlar olabileceğizdir. Akıl ölçülüdür, içimizde olup biten her şeyi o yönetir. İstekler başa geçerler ise bütün hayatın düzenini alt üst ederler. Adil insanda her bölüm kendi işini görmelidir, içindeki üç ilke birbirinin sınırını aşmamalıdır. Adil insan, arzulayan ve bilen yan arasında dengeyi sağlayan yan, düzen içinde her yaptığını bilgece yapmaya çalışacaktır (Şahin, 2012, s. 11).

Antik Yunan Felsefesi insanı, tanrı, ruh, akıl ve erdem ilişkisi içinde ele alarak anlamaya çalışıp "üstün insan" temelli bir insan görüşü ortaya çıkarmıştır. Bu dönem filozofları insanın ruhla var olacağını, insanı insan yapan ayırt edici özelliğin birbirinin yerine kullanılabilen akıl ve ruh sahibi olmaları olduğunu kabul etmektedir. Antik Dönem filozoflarına göre "akıl ve düşünce sahibi" olmak seçebilmenin ve özgür olmanın temel koşuludur. Daima erdemlerle, en önemlisi (teorik ve pratik manada) bilgelik olarak adlandırılan temel erdemle beraber hareket etmek, azınlığın sahip olduğu olanak ya da özelliktir onlar için. Bu dönemdeki insan yönelimleri bilmek ve öğrenmek amaçlıdır. Antik Dönem filozoflarının insan olan ve olmayan belirlemelerine bakıldığında çocukların, kadınların, akıl hastalarının ve işçilerin "sürü" olarak kabul edildiği görülmektedir. Bunlar, Antik Dönem filozoflarına göre, Muttalip Özcan'ın da ifade ettiği gibi "(…) asıl anlamda insan değildir. Bunların dışında kalan ve genelde 'özgür yurttaş' olarak kabul edilenler asıl anlamda insandır" (Özcan, 2016, s. 113). Antik dönemin insan konulu felsefi tartışmalarında özgür yurttaşın temsil ettiği, insan olarak kabul edilmektedir. İnsan olarak kabul ettikleri üstün ve tanrısal insan yurttaşlık haklarına sahip özgür bir yurttaştır (Özcan, 2016, s.15-117).

Antik Yunan Felsefesi döneminden sonra dinin felsefe ile harmanlanması insan görüşünü değişime uğratmıştır. Bu değişim, özellikle de Augustinus felsefesiyle, yaşama ve insana dair her şeyin varoluşunun, yaratılışının Tanrısal güçle gerçekleştiği düşüncesine dönüşmüştür. Bu anlayışın sorunlar karşısındaki hem düğüm hem de çözüm noktası Tanrının varlığının kabulüdür. Aklın, bilimin ve bilgeliğin insanı özgürlükten ziyade günaha götüreceği düşüncesiyle, Tanrının varlığını kabul edip buyruklarına itaat edilmesi savunulmuştur. İnsanın kurtuluşunun, akılla olamayacağı ve bu dünyada olmadığına; kurtuluşun, Tanrının inayetiyle öteki dünyada mümkün olduğuna inanılmaktadır. Ortaçağa hakim olan bu düşünceye göre, insan iyi ve kötü sarmalından, iradesi ile tercih ettiği inanç yolunda yürümeyi seçerek kurtulur. Antik Yunan felsefesinde insan olan-olmayan şeklindeki belirlemelerin etkisi yok olmuştur. Antik Yunan döneminde bilge kişi ve filozof kral, Augustinus felsefesinde sıradan insan olurken, dini anlayışın hakim olduğu dönemde, bilge kişinin ve filozof kralın yerine aziz ve Tanrının elçisi geçmiştir. Bilgeliğin insanda yarattığı gücün kişiyi kibre sokarak onu Tanrının yolundan çıkaracağı düşüncesi "insanın düşüşü" olarak düşünülmüştür. Akıl erdemle yol alsa bile Tanrının gücü olmadan insanın kurtuluşunun mümkün olamayacağı savunulmuştur (Özcan, 2016, s.162-166). Ortaçağda problemlerin öteki dünyada çözülmesi gerektiğine inanılmaktadır. Augustinus'un geliştirdiği, Ortaçağa hakim olan yeni insan anlayışı görüşü özetle budur (Özcan, 2016, s.164).

Ortaçağdan sonra gelen Rönesans döneminde insanı farklı kılanın aklı olduğu savunularak, asıl amacın insanın değerinin anlaşılması olduğu fikri ön plana çıkmıştır. (Gökberk, 2012, s. 166). Pico Della Mirandola'nun *İnsanın Değeri Üzerine Söylev* adlı eseri bu değişimin habercisi olmuş ve dönemin sembolü haline gelmiştir (Çamırcı, 2015, s. 8). İnsan "seçme özgürlüğüne ve özünde taşıdığı bir değere sahiptir" (Çamırcı, 2015, s. 8). Rönesans ile birlikte insan anlayışında yaşanan köklü değişimler, insanın değeri ve varlıktaki yeri konusunu da kapsamış ve bu 18 yüzyılda etkisini daha çok göstermiştir (Karagözoğlu, 2006, s. 215-217). Bu doğrultuda birçok insan anlayışı ortaya çıkmıştır.

Örneğin Thomas Hobbes'a göre, evrenin ayrılmaz parçası haline gelen insan, düşünebilir ve yargıda bulunabilir olması açısından diğer varlıklardan üstündür ve otomata benzediği gibi (Özcan, 2016, s.194-197), insan davranışlarındaki temel amaç hayatta kalma isteği yani varlığını sürdürme arzusudur. Dolayısıyla, insanın hayatta kalabilme gayesi doğasının gereğidir. Hobbes, doğa yasalarının aklın buyruğu olduğunu

ileri sürer. Tüm insanların iradi davranışları ve yönelimleri, tatmin edici bir yaşamın yalnızca elde edilmesi değil, o yaşamı garanti altına alma çabasıdır. İnsanın varlığının yok olmaması içinde güçlü olması gerekmektedir. Hobbes için, bir insanın sahip olduklarının değeri o insanın değeridir. Bu da doğası gereği bencil olan insanın bireysel menfaatleri uğruna savaşmasına neden olmuştur. Rekabetin, güvensizliğin ve güçlü olmanın mücadelesiyle savaşan insan çekingen ve korkaktır; yaşamını sürdürmek, güvence altına almak için otoriteye (devlet) ihtiyaç duymaktadır (Özcan, 2016, s. 197-210). Hobbes'a göre, insanlar dış görünüşleri bakımından farklı olsalar dahi bedensel ve zihinsel yetenekleri bakımından doğaları gereği doğuştan eşittir. Doğa durumundaki bu eşitlik her insana istediğini elde etme konusunda da eşit olma hakkını sağlamıştır. Bu nedenle Hobbes, bireyin en temel hakkının—hayatını sürdürebilmek için gereken her şeyi yapabilme özgürlüğü—olduğunu ileri sürmüştür. Bu eşitlik, aynı şeye sahip olmak istedikleri noktada insanları gerginliğe, tartışmaya ve düşmanlığa itmiştir. Bu bize doğa durumunda sahip olunan eşitliğin güvensizliğe neden olduğunu gösterir. İnsanların çıkarları uğruna birbirlerini ortadan kaldırmaya çalışmaları güvensizliğin bir kanıtıdır. "İnsan insanın kurdudur" benzetmesi Hobbes'un bu durum için ortaya koyduğu bir benzetmedir. Bu noktada savaş güvensizliğin en doğal sonucudur. Doğa durumu ile savaş durumu Hobbes için aynıdır (Kılıç, 2015, s. 102).

Jean-Jacques Rousseau, Ortaçağ'ın tüm alanlarındaki baskıcı davranış ve düşüncelerine karşı bireysellik ve özgürlük düşünceleriyle öne çıkmıştır. İdeali doğal insandır. Rousseau'ya göre insan doğası açısından mutlu doğar. Rousseau için insanın doğal hali, varlığını korurken bir başkasının en az zarar görmesine neden olduğu durumdur. Bu durum "(…) barışa ve insan türüne en elverişli olan durumdur" (Burkaz, 2014, s.105-108).

Rousseau, hayvanlarla insanlar arasındaki farkın insanın özgür olması olduğunu söyler. Rousseau'ya göre duyuları olanın fikirleri de olur. Doğa emreder, hayvan sorgulamadan yapar, insan da uygulayıp uygulamamakta özgür olduğunu bilir. İnsanı hayvandan farklı kılan olgunlaşmak yetisidir. Bu yeti tüm yetilerin gelişmesini sağlar. Bilgiler, erdemler, yanlışlar da bu yetiye borçludur. Özcan şöyle açıklar: "Rousseau'ya göre bir süreç halinde 'aklımız tutkuların faaliyeti ile yetkinleşir'; insan, yararlanmak istediği için bilmek ister; tutkular gereksinimlerden doğar, ama ilerlemeleri bilgi sayesinde mümkün olur" (Özcan, 2016, s. 213-215). Doğal insan özgür yaşadığı için

gelecek kaygısı olmayan, kendi kendine yeten, anı yaşayandır. Rousseau için uygarlık, doğa-insan dengesini bozan bir durumdur:

> Doğal durum içinde yıkılmaz ve gerçek bir eşitlik vardır, çünkü insanlar arasında farklılık, bir insanı bir başkasına esir edecek kadar büyük değildir. Uygarlık durumunda boş bir hukuk eşitliği vardır, çünkü bu eşitliği sağlama ve sürdürmekten sorumlu olan araçlar, yine bu eşitliği bozmaya yelteniyorlar, zayıfa haksızlık yapan güçlüğe eklenen toplumsal güç, insanlar arasına doğanın koymuş olduğu tür dengesini bozmaktadır (Bakır, 2007, s. 107).

Rousseau'ya göre, doğal durumda özgür doğan insan, uygarlıkla birlikte ortaya çıkan insan anlayışıyla kısıtlanmıştır. Kendini ötekilerden üstün görenler ise bu noktada ötekilerden daha çok kısıtlanmıştır. Doğal insan toplumsallaştıkça kötüleşmiştir (Evren, 2015, s. 35). Uygar insan ise daima hareket halindedir. İş bulabilmek için koşar ve çabalar. Değeri, ortak paydaya bağlı olarak toplumsal kaynaşmayla belirlenmektedir. Sevmediği, karşı olduğu insanlara hizmet eder, başkalarının düşüncelerine göre yaşar.

Felsefesinin odağına insanı koyan önemli bir düşünür de Friedrich Nietzsche'dir. Nietzsche'nin insan anlayışının temelinde, insanların arasında farklılıkların olduğu düşüncesi vardır. Ona göre insanlar arasındaki bu farklılık onların insan gerçekliklerini değerlendirme biçimlerinden kaynaklanır. İnsanların değerlendirme biçimleri insanların yapısal farklılıklarındandır. Kabul edilen değerler, değerlerin önem sırası ve değerlerle kurulan ilişkiler bu farklılıkların nedenleridir. Nietzsche insanları gerçekliklerinin değerlendirme biçimleri açısından iki tipe ayırır. Bunlar "sürü insanı" ve "üstün insan"dır (Kuçuradi, 1997c, s. 86).

Nietzsche'ye göre "sürü insanı" daima üstün olanlarla çatışan, kendine has bir görüşü olmayan, mevcuttaki değerlendirme biçimlerini kullanan, güçsüz bir varlıktır. Onun düşüncesinde, sürü insanının en belirgin, dikkat çeken, temel özelliği hayatta var olanlara, çıkarına göre anlam yüklemesi ve değer vermesidir (Özcan, 2016, s. 292). Sürü insanının güçsüzlüğüyle şekillendirdiği yaşamındaki değerler onu nihilizme iter. Nietzsche'ye göre sürü insanının çöküşü, değerleriyle hayatı değerlendirip anlamsızlaştırmasıyla ortaya çıkmıştır. Sürü insanını bu çöküşten kurtaracak üstün insanının oluşturacağı değerlerdir (Başkesen, 2013, s. 15). "Üstün insan" hayattaki durum değerlendirmesini mevcut ahlak kalıplarıyla değil de kendi değerlendirmesiyle yapabilendir. Gökçe Başkesen için "Nietzsche'nin insan anlayışında üstün insan

seviyesine gelebilmek için önce özgür insan seviyesine ulaşmak gerekir. O'nun sürü insanı tipinden üstün insana bir geçiş aşamasıdır, özgür insan" (Başkesen, 2013, s. 15).

Tarih boyunca bir arada yaşayan, iç içe olan insan tipleri her dönem kendi aralarında çatışmış ve çatışmaktadır. Fakat bu mücadele aslında tam olarak kötü bir şey değildir çünkü yeni değerler ancak bu mücadeleler sonucunda ortaya çıkar. Bu çatışma hali insanın kendi içinde de gerçekleşebilmektedir. Bu çatışmalı yapı insan başarılarının da kaynağıdır. Dahası, sürü insanı ile üstün insan arasındaki çatışma insan gerçeklikleriyle kurdukları bağlantılarının biçim farklılıklarından kaynaklanır (Özcan, 2016, s. 291-292). Nietzsche'ye göre, insanı yaşamla olan ilişkisi içinde anlamak, günlük yaşamda kendini gizlemeyen, anlaşılır insanı ele alarak insan tanımını yapmak gerekir. İnsan yapıp ettikleriyle anlaşılabildiği için onun davranışlarına bakılmalıdır (Başkesen, 2013, s. 15).

Doğanın bir parçası olan insan için siyasal ve toplumsal durumlar söz konusu olmaya başladığında, özgürlükler ve haklar öncelikli konular haline gelmiştir. Etik bakımından soru konusu olarak insanın "özgürlüğü" üzerine eğilen, insanın özgür (otonom) bir varlık olduğunu söyleyen Kant için iki yanı olan insan, bir yanıyla akıl sahibi diğer yanıyla doğanın parçasıdır. Doğal bir varlık yapısına sahip olmak bakımından insan doğa yasalarına tabidir. İnsan, sahip olduğu akılla otonom özelliği taşıdığından insanın özgürlüğü de bu otonom yanıyla alakalıdır. Kant, insanı otonom yapısı üzerinde duran ilk filozoftur. Bir yanıyla doğal öteki yanı ile akıl varlığı (dual varlık) olan insanın otonom bir varlık olarak görülmesi antropoloji için bir ön koşuldur. Kant, insanın olanak ve yeteneklerini geliştiren eğitimi, bakımı, ulaşılacak amacın idesini araması, başarılarının nesilden nesile aktarılması, çalışması, öğrenip, öğretmesi ve devlet kurması gibi insanın yapıp etmelerinden yola çıkmaktadır (Çamırcı, 2015, s. 9). Kant'a göre insan diğer canlılar gibi sahip olduğu her şeyi doğuştan değil, olanaklarını geliştirerek elde eder. Doğa ona bu imkanı sağlamıştır. Doğar doğmaz kendini doğada bulan insan, doğanın parçası olurken diğer taraftan aykırı özellikler taşır. Bu insanın varlıktaki özel yerini fark etmesine ve varlık yapısını sorgulamasına neden olmuştur. Etik eylemi eyleme olanağına sahip olduğu için insan değerlidir (Şahin, 2012, s. 12).

Kuçuradi, insana dair görüşlerle ilgili şöyle yazar: "Filozofların insan görüşleri—insanın ne olduğuna ilişkin görüşleri- vardır; ama filozof olmayanların da, genellikle,

insan anlayışları—insan tasarımları, insan imgeleri—vardır. Ayrıca kültürlerin de farklı insan imgeleri, hem de tarih içinde değişiklik gösteren insan imgeleri var" dır (Kuçuradi, 1997a, s. 75). Kuçuradi, bu şekilde insan ve insan olanaklarının bilgisine ulaşabilmek için bakılacak yeri göstermiştir.

2.1.2. Değer, Değerler ve Değerlendirme Fenomeni

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak insana dair görüşlerin tarihsel süreçte farklılıklar gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu farklılıkların insana dair bütün konularda söz konusu olduğu görülmektedir.

İnsanın var oluşunun temelinde insan ve insan değeri anlayışları–kendinden ve insandan umdukları- yatmaktadır (Kuçuradi, 2016a, s. 42). İletişim halinde olan ve ilişki kuran insan, gerçekleşenleri, kendilerini, olayları, insanları ve durumları farkında olarak veya olmadan daima değerlendirmektedir. Kuçuradi'nin dediği gibi "Kişinin (…) değerlendirmesi insanın bir yapı özelliği, bir var olma şartıdır" (Kuçuradi, 2016a, s. 7). İnsan, ilişkileri doğrultusunda yaşamını sürdürürken sinirlenir, üzülür, itiraz eder; mutluluk duyar, sevinç yaşar ve yaşananlardan memnun olur. Bütün bunlar insanın yaptığı birer değerlendirmedir. Çünkü insan yaşamda olup bitenler karşısında duyarsız kalamaz (İyi, 2006, s. 37). Öyleyse yaşamda olup bitenler karşısında insan sahip olduğu özellikleri neticesinde değerlendirmeler yapmaktadır. Kuçuradi bunu, "(…) aynı insanların, aynı olayların, aynı durumların, aynı eylemlerin, aynı kararların, aynı eserlerin, hatta aynı fenomenlerin farklı kişiler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmesi, farklı şekillerde yorumlanması, farklı şekillerde açıklanmasıdır" (Kuçuradi, 2016a, s. 1) şeklinde ifade ederek insanların olup-biten durumlar, olaylar karşısında yaptıkları değerlendirmelerin birbirlerinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Fakat değerlendirmeler ne kadar farklı olsalar da birbirlerine bağlıdırlar. Kuçuradi değerlendirmeler neticesinde gerçekleşen farklılıkların değer problemine neden olduğunu öne sürer:

> Yapılan bununla da kalmıyor: aynı insanların, aynı olayların bu farklı değerlendirilmesi sözlerde kalmıyor; her farklı değerlendirme tek doğru değerlendirme olduğunu ileri sürerek ortaya çıkıyor; bu da kişilerin birbirleriyle çatışmasına, yanyana yaşamanın çoğu zaman imkânsız hale gelmesine, kişilerin harcanmasına neden oluyor (Kuçuradi, 2016a, s. 1).

İnsan, hayatın hızlı bir şekilde hareket eden devamlılığında değerlendirmeler yaparken genel geçer değer yargılarını dikkate almadan, onları kabul etmeden, kendi özel değer yargılarına göre değerlendirme yapmayı seçebileceği gibi herhangi bir değerlendirme yapmamayı da seçebilir. Fakat insanın değerlendirme yapmamayı istemesi sadece düşüncesinde gerçekleşmektedir. Çünkü hayatın akışı uygulamada bunu kabul etmez, kararsızlıklar içindeki insanı beklemez. İnsanlar hayatta olup bitenler karşısında değerlendirmeler yapmak zorundadır. Bu zorunluluk onun varolma şartı ve fenomenidir (Kuçuradi, 2016a, s. 6-7). Bu da üzerinde durduğumuz değerlendirmelerin hangi ilkelere dayandırılarak yapıldığının önemli olduğunu göstermektedir.

Hayatta ikili ilişkilerdeki davranışlar, olan bitenler karşısında takınılan tutumlar ve verilen kararlar yapılan değerlendirmelerin sonucudur. İlişkilerin boyutuna göre yapılan değerlendirmelerin boyutu da değişebilmekte, etki alanı genişleyebilmektedir. Örneğin, uluslararası ilişkilerde yaşanan sorunlar karşısında taraflar çıkarlarını koruyacak şekilde değerlendirmeler yaparak savaşların yaşanmasına yol açmaktadır. Çünkü böyle bir ilişkide egemenlik kurma, otorite sağlama amaçları söz konusu olduğundan, yapılan değerlendirmeler sonucunda bilerek ya da bilmeden insan değeri ve onuru göz ardı edilebilmektedir. Bunlar insanın, insana ve yaşama yönelik değerlendirme şekliyle ilişkilidir.

İnsanlığın derinden sarsıldığı savaş durumlarında değer problemleri ortaya çıkarak, insanın değeri ve değerleri harcanmaktadır. Yaşanan savaşlar karşısında tekrar değerlendirme yapmak zorunda kalan insan intikam almayı, egemenlik kurmayı, otorite sağlamayı amaçlayan tavırlar takınabilmekte, kararlar alabilmektedir. Kuçuradi'nin öne sürdüğü gibi, "Değer problemi felsefede aslında değerlendirme problemi ve değerler problemi"dir (Kuçuradi, 2016a, s. 8). Dolayısıyla, öncelikle "değer" ve "değerler" kavramlarının ne olduğunun ve aralarında farkın bilinmesi gerekmektedir. Bu farkı bilmek çok önemlidir zira Sevgi İyi'nin de belirttiği gibi, değer için öznel, değerler için göreli değerlendirmeler söz konusu olabilmektedir (İyi, 2006, s. 39).

İlkin değerin öznel olarak kabul edildiği değerlendirmeye bakıldığında bir insanın, objenin, durumun değeri değerlendirene göre değişmektedir (İyi, 2006, s. 39). Örneğin, bir çocuğun oyuncağının değeri yetişkin için farklı, o çocuk için çok daha farklıdır. Değerlerin göreli olarak kabul edildiği değerlendirmeler " (…) aynı çağda

toplumdan topluma ve aynı toplumda çağdan çağa değişir" (Kuçuradi, 2016a, s.9). Çocuğa dair yapılan değerlendirmeler bunun bir örneğidir. Çünkü çocuk tarihsel süreçte toplumsal, dönemsel değer yargılarına göre değerlendirilmiştir. Çocuklara bu değerlendirmelere göre muameleler edilmiştir. Çocuklar kendilerine yapılan bu muameleler doğrultusunda çocukluk evrelerini yaşamıştır.

İnsanın kendiyle ve insanlarla ilişkilerinde, yapıp ettikleri ve ortaya koyduklarıyla alakasında, insan olarak var oluşunun kökeninde değer anlayışı, bunun kökeninde ise insan anlayışı—kendinden ve insandan umdukları—yatmaktadır. İnsan bir bütün olarak ele alındığında varlıktaki özel yerinin ne olduğu yanıtından önce varolmanın temelinde bulunan "değer nedir?" sorusunun yanıtlanması gerekmektedir (Kuçuradi, 2016a, s. 5). İnsan felsefesinde değer, etik bir terim olarak önemli bir yere sahiptir. 'Değer' ile 'değerler' birbirinden farklıdır. 'Değerler' insanların sahip olduklarıdır. 'Değer' ise bir şeyin öz değeridir. Bir şeyin özelliği yani onu benzerleri arasında onu farklı kılan özel yanı ya da yeridir (Kuçuradi, 2016a, s. 41). Değer kavramı anlatılırken insanın değeri üzerinden anlatılması son derece önemlidir, çünkü İyi'nin de ifade ettiği gibi, insanın değeri konusu değer probleminin özüyle alakalıdır (İyi, 2006, s. 40). Çalışmanın konusu olan, savaşın mağdur ettiği çocukların büyük yıkımlar ve kayıplar yaşayacak noktaya gelmelerine neden olan sorunların temeli burada atılmaktadır. Çünkü insan değeri bilgisi dünyada yaşananların şeklini ve yönünü belirlemektedir. Burada özellikle insanın değeri bilgisinin değer kavramıyla arasında olan ilişkisinde etkilidir. Bu kavramların birbiriyle olan ilgisini Kuçuradi şu sözleriyle ifade etmektedir: "Dünyaya gelen her kişinin yaşama, beslenme, eğitilme hakkı, dokunulmazlığı, kısaca çeşitli uluslararası bildirilerde ve anayasalarda birçoğu 'insan hakları' adı altında toplanan—ama hergün binlerce defa çiğnenen—haklar, temellerini insanın değerinde bulur" (Kuçuradi, 2016a, s.40). O halde değerlendirmeler yapılırken, bir şeyin değerinin benzerleri arasındaki özel yanı ve yeri dikkate alınmalıdır (İyi, 2006, s. 40). Örneğin çocuk da tüm herkes gibi insandır. Fakat onu insan olan varlıklar arasında özel kılan özellikleri vardır. Örneğin, çocuk savunmasızdır. İhtiyaçlarının karşılanması noktasında yardıma muhtaçtır. Çocuğun özelliklerine dair örnekler çoğaltılabilir. Fakat bu çalışma için önemli olan, konusunun çocuk olduğu değerlendirmeler yapılırken çocuğun insan olarak değerine dair özelliklerin ve önemin dikkate alınması ve çocuğa bu doğrultuda muamele edilmesidir.

‘Değer’ sübjektif bir kavram olarak kabul edildiğinden bir şeyin değeri, değerlendirene ya da değerlendirilen zamana göre değişmektedir. Kuçuradi değerin sübjektif olarak kabul edilmesinde ‘değer’ ile ‘değerler’in karıştırılması ve değerlendirmenin çeşitli insanlar tarafından çeşitli yöntemlerle yapılmasının neden olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda, eğer insan değeri sübjektifse temelini insan değerinin oluşturduğu insan haklarının evrenselliğinden de söz edilemez. (Kuçuradi, 2016a, s. 11-40). İnsan haklarının temelinde insanın değeri vardır. Çünkü insan varlıkta özel bir yere sahip olduğundan ve değerli bir varlık olması sebebiyle bazı haklara sahiptir. İnsanın neden değerli bir varlık olduğunu görebilmek için öncelikle “değer bilgisine” sahip olunması gerekir (Kuçuradi, 2016a, s. 5).

Birbirinden farklı olduğu ifade edilen “değer” ve “değerler” kavramlarının farklılıklarına rağmen birbirleriyle ilgileri vardır. Kuçuradi’ye göre değerler kavramı “ (…) eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan fenomenleridir; insanın, kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı imkanlarıdır” (Kuçuradi, 2016a, s. 42). Yapılan bu belirleme dikkate alındığında, değer problemindeki değerler kavramının değer yargıları olmadığı anlaşılmaktadır. Buna verilebilecek en iyi örnek insan değerleridir. Bu ise,

> tür olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moreller, kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık imkanlarının gerçekleşmesidir; varlık şartlarının ürünü olan fenomenlerdir. Ürünlerini kişilerin birbirine bağlı olarak ortaya koydukları bu başarılar, kişi-üstü değerler olarak insan dünyasının belli başlı ögelerindendir (Kuçuradi, 2016a, s. 40).

Bu alıntıdan da anlaşıldığı üzere değerler, kişilerce oluşturulan, insanlığa kazandırılan şeyler ve insan olanaklarıdır (İyi, 2006, s. 40). Bunun böyle olmasının nedeni ise insan başarılarının kaynağının insan olanaklarının olmasıdır. İnsanın değerleri “amaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilen insan etkinlikleridir. Kişilerce bu şekilde gerçekleştirilen insanın etkinlikleri, bize insanın olanaklarının bilgisini sağlar. Bu olanakların bilgisi de, bize insanın değerinin bilgisini sağlar” (Kuçuradi’den aktaran İyi, 2006, s. 40). Değer yargıları ise, toplumdan topluma, dönemden döneme geçerliliği olan, değişebilen; üyelerin uygulamak zorunda kaldığı ya da uyması istendiği eylem ölçütleridir. Bu değer yargıları neticesinde kavramlar da şekillenmektedir. Örneğin “çocukluk”tan ne anlaşıldığı toplumlara, kültürlere ve dönemlere göre farklılık göstermektedir. Bu kavram, toplumsal bir özellikte olması nedeniyle toplumsal değerlere ve normlara göre tanımlanmaktadır

(Toran, 2012, s. 1). Değerlendirmeler de bunlara göre yapılmaktadır. Anlatılanlardan yola çıkarak değer problemlerinin değerlendirme problemleri olduğu yorumu yapılabilir.

İnsanların yaşananlar karşısında verdikleri kararları, takındıkları tavırları ve davranışları hayatlarındaki değerlendirmeleridir aslında. İnsanlar, insana ve yaşama dair olan değerlendirmeleriyle hayata yön vermekte ve hayatı şekillendirmektedir. Kuçuradi'ye göre, değerlendirmeler üç ayrı şekilde yapılmaktadır. Değer atfetme, "değerlendirenin o eylemi, kendisiyle rastlantısal özel ilgisinden −kendi özel koşullarıyla ilgisinden− dolayı değerli-değersiz (iyi-kötü) saymasıdır" (Kuçuradi, 2015, s. 19), diğer bir deyişle, değerlendirilene gerçekte ilgisi olmayan değeri yüklemektir. Bu, değerli ya da değersiz olarak değerlendirilenin, değerlendiren ile arasındaki özel durumuna ve ilişkisine bağlıdır. Bir şeyin değerli ya da değersiz olmasından ziyade birileri için önemli ya da önemsiz olması söz konusudur. İnsanla olan ilgisinde doğru değerlendirme problemi söz konusudur. Değer atfetmede, bir şeyin değerli olmasıyla önemli olması birbirine karıştırılmaktadır (Kuçuradi, 2016a, s. 25-27).

Değer biçme, değerlendirenin değerlendirmesini geçerli olan genel değer yargılarına göre yapmasıdır. Değer biçmede değerlendirmekten, "çoğu zaman, değerlendirilmesi söz konusu olan şeyin kendi değerini göstermek değil de, geçerli ilkeler, kurallar, normlar, standartlar, modalar, ölçüler b a k ı m ı n d a n –bunların 'açı'sından, bunlara göre- onu nitelendirmek anlaşılır. Çoğu zaman yapılan da budur" (Kuçuradi, 2016a, s. 28). Yapılan değerlendiren tarafından değerlendirilene bir değer biçmektir. Bir başka ifadeyle, kabul edilen o şeyi "(…) ahlakın genel değer yargılarına, iyilerine ve kötülerine, onlara uygun olup olmamalarına göre, onları ölçüt alarak, düşünmeden, sorgulamadan, ezbere değerlendirmektir" (Özcan, 2012, s. 202). Değer biçmede değerlendirilenin değerli ya da değersiz olması dönemin ve topluluğun normlarına ve geçerli olan değer yargılarına bağlıdır. Bu değerlendirilenin değer ölçütüdür. Bu değerlendirme tarzında değerlendirilenin değeri belirlenmekten ziyade genel geçer kabul edilen değer yargıları, düşünceler, kurallar, normlar ve modalar açısından niteliği belirlenmektedir. Bu değerlendirmeler toplumdan topluma, dönemden döneme de değişmektedir. Ezbere değerlendirme yapılarak burada değer biçilmektedir. Çünkü burada değerlendirilenin kendisi dikkate alınmadan, genel geçer herkes tarafından kabul gören, değerlendirmelerin yapılması beklenmektedir (Altun, 2018, s. 15).

Değer atfetmede ve değer biçmede yapılan değerlendirmelerle, değerlendirilenin asıl değerinin hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bu değerlendirme tarzları neticesinde yapılan değerlendirmeyle değerlendirilenin asıl değerinin bilinmemesi, değerlendirme probleminin ve değer probleminin yaşamasına neden olmaktadır (Altun, 2018, s. 15). Değer atfetme ve değer biçmede doğru değerlendirme yapılmadığından çoğu kez insan değerinin harcanması söz konusu olmaktadır. Bu değer harcanmasına değerlendiren neden olmaktadır. Çünkü değerlendirilene atfedilen ve biçilen değer değerlendirenlerin çıkarlarına, ihtiyaçlarına göre yapılabilmektedir (Dursun, 2007, s. 113).

Doğru değerlendirme ise, değerlendirenin değerlendirdiği şeyin asıl gerçek değerini dikkate alarak yaptığı değerlendirmedir:

> Değerlendirme, kendisinden hareket ederek bir insanı, bir insanın bir eylemini, bir eseri, bir olayı anlamak ve kendi alanı veya benzerleri arasında yerini bulmak olarak anlaşıldığında, gerçeklikteki sayısız birbirine aykırı ve yanlış değerlendirmeler bir yana bırakılırsa, tek doğru değerlendirme ve onun perspektifleri söz konusu olur (Kuçuradi, 2016a, s. 26).

Böylece, doğru değerlendirme, "içinde yaşadığı toplumdaki egemen değer yargılarından bağımsız olarak ve bireysel yarar, çıkar veya haz beklentisinin etkisine kapılmaksızın, onun—eğer varsa—kendi değerini görmek ve göstermek"le (Özcan, 2012, s. 203) gerçekleşebilecektir. Doğru değerlendirmede en önemli nokta değerlendirilenin insanın değeri ve değerleri arasındaki ilişkisinin doğru kurulabilmesidir. Çünkü değerlendiren ve değerlendirilenin insanla ilgisi söz konusudur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde ilişkiler kurulmakta, yaşam kurulan ilişkiler çerçevesinde şekillenmektedir.

İlişkilerin düzeyleri belirlenirken, olaylar ve durumlar karşısında kararlar alınırken, insanın değeri ve değerleri dikkate alınmalıdır çünkü insanın değeri ve değerleri bilgisi dünyada olup-bitenlerin şeklini belirlemekte, onlara yön vermektedir. İnsanların varlıktaki özel yerlerinden dolayı sahip oldukları insan haklarının temelinde insanın değeri bulunmaktadır. İnsanın değeri bilgisine ulaşılarak, insanın değerinin korunduğu ilişkilerin kurulması gerekir zira ancak insan değerinin korunduğu bir dünyada savaşlar ve savaşlara bağlı insan hakları ihlalleri söz konusu olmayacaktır.

Değerlendirmeler, değerlendirilen şeyin anlam bütünlüğü kavranarak, alanındaki yeri, özelliği dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu doğru değerlendirmelerin genel şartıdır. Doğru değerlendirmeyle değerlendirilenin, doğru değer bilgisine ulaşılarak, değerli ya da değersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğru değerlendirmede değerlendirilenin bilgisi bize

değerin sübjektifliğinin söz konusu olmadığını da gösterir (Bilge, 2018, s. 4). Değerlendirilenin asıl değerinin bilgisi olmadan yapılan değerlendirmelerde değerlendirilene dair hiçbir şey dikkate alınmadığından değer harcamaları söz konusu olmaktadır. Bu değer harcamalarının en ağırı insan değerinin yok sayıldığı savaş durumlarında gerçekleşmektedir. İhlal edilen her tek insan hakkı değer harcamalarının birer örneğidir.

2.1.3. Tarihsel ve Kavramsal Açıdan İnsan Hakları

Merak etme özelliği olan insan, "kimim?" "neden varım?" "yaşayabilmek için ne yapmam gerekiyor?" sorularını yanıtlamaya çalışmıştır. Ayrıca toplumsal bir ortamda hayatını sürdüren insan, ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlara çözümler de aramıştır. Filozoflar, etik, adalet, eşitlik, hak ve erdem benzeri insan haklarıyla ilgisi olan kavramların temellerini atmıştır. Çünkü insan haklarıyla ilgisi olan, temelini oluşturan kavramların kullanımı insan hakları korunmasını sağladığı gibi insan hakları ihlallerinin nedeni de olabilmektedir:

> Dünyada olan bitenlere bakılırsa, pek suçsuz görünmüyor kavramlar. Tehlikeli olmalarından biz sorumluyuz, yarattıkları sonuçlardan olduğumuz gibi. Bir kavram ne zaman tehlikeli olur? İçeriği bulanık olduğu halde, herkes bu kavramı bildiğini sanınca. Korkarım, insan hakları tehlikeli bir kavram olmuştur bile. Felsefe onları yeniden ele almalı, içeriklerini didiklemelidir (Kuçuradi, 2016b, s. 1).

Var olanların anlaşılmasında kavramlar önemlidir. Düşüncede yer alan kavramlar, terim olarak da dildedir. Sera Karakulak'ın dediği gibi "Düşünmede, dilde varolan düşünsel bir çerçeve olan kavramdan yola çıktığımızda insan değeri kavramı, hak kavramı, insan hakları kavramı bizi varolanlara göre yarattığımız çerçevelere götürür" (Karakulak, 2007, s. 8). Çağlar boyunca bilgi çoğaldıkça kavramların anlamı değişmiş ve gelişmiştir. Bu değişim ve gelişim insanoğlunun var olma durumuna bağlı olarak şekillenmiştir. (Karakulak, 2007, s. 8-10). İnsan hakları kavramı insan ile ilgili belirlemeler yapıldıktan sonra ele alınabilir. İnsan haklarının her insan için sağlanmasının neden gerekli olduğunun, ihlallerinin önlenmesinin ve etkin biçimde korumasının sağlanması için kavramsal içeriğin açık olması gerekmektedir. Kuçuradi'ye göre insan hakları kavramının bilgisel içeriğinin belirlenmesi felsefenin görevidir (Kuçuradi, 2016b, s. 114).

Tarih boyunca insan hakları ile ilgili olarak çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Kavramsal tanımlamalarının da yapılmaya çalışıldığı insan haklarının açık olmaması ve

bu hakların kaynağının gösterilmemesi, korunacak olan hakların neler olduğu konusunda belirsizliğe yol açmıştır. Belli bir süreden sonra bu kavramın içinin boşalmasına neden olmuştur. İnsan hakları kavramının, kendisiyle ilintili olanlara karşılık gelmeli, içleri onlarla doldurulmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde yapılan her tür inceleme, araştırma ve çalışma boşuna yapılmış olacak, herhangi bir anlam ifade etmeyecektir (Mengüşoğlu, 2015, s. 83-85).

İnsan haklarına yönelik yapılan araştırmalarda insan haklarına dair felsefi düşünceler Eski Yunan dönemine uzanmaktadır. Doğrudan insan hakları kavramının adı geçmese de, filozoflarının insan hakları kavramının oluşumuna katkı sağlayacak düşünceleri ortaya koydukları görülmektedir. Ayrıca insanın varlığıyla ve insanla ilgisi olan sorunlarla ilgilenilmiştir (Karakulak, 2007, s. 59). Bütün bunlar insanın sorgulayan yapısından kaynaklanmaktadır. İnsan haklarının günümüze kadar ulaşmasında Ortaçağ filozoflarının da katkısı olmuştur. Ortaçağ'da "Laiklik, modernlik, insan hakları kavramları Rönesans ve Aydınlanmayla gündeme gelmiş ve bu kavramlara ilişkin birçok tanım denemesi yapılmıştır" (Çotuksöken, 2002, s. 269).

Fikir olarak eski bir tarihi olan insan hakları teriminin yaygınlaşmasında bildirgenin mimarlarından olan Eleanor Roosevelt'in katkısı olmuştur. Ayrıca en büyük katkıyı Thomas Paine ait olan 1791'de basılan *İnsanın Hakları* (*Rights of Man*) kitabı sağlamıştır. Cennet Uslu'ya göre Paine'nin yazdığı bu kitap Edmund Burke'e cevap niteliğindedir. İnsan hakları fikri öncesinde doğal haklar anlayışı ortaya çıkmıştır (Uslu, 2014, s.359). Her bir insanın doğuştan sahip olduğu hakların kavramsal gelişimleri, olgunlaşmaları insan anlayışı ve görüşlerinin ortaya çıkışıyla gerçekleştiği söylenebilir. İnsana ait doğal haklar, teoride yazılarda yer bulurken, pratikte 1776 yılında Virginia Haklar Bildirgesinde, Amerikan Bağımsızlık Beyannamesinde ve 1779 yılında Fransız Vatandaş ve İnsan Hakları Beyannamesinde yerini almıştır (Uslu, 2014, s.359-360). Uslu şöyle açıklar:

> Yaygın kullanımda doğal haklar ifadesinin zaman içinde yerini insan hakları ifadesine bırakması basit bir terim değişikliğinden daha fazlasına işaret eder. Bu terminoloji değişikliği insanın doğuştan sahip olduğu özgürlük hakkının özellikle devlete karşı savunulması ve korunması fikrini barındıran doğal hak anlayışından, devletlerin insanlara sağlamakla yükümlü oldukları bir takım ekonomik ve sosyal haklara doğru seyreden bir hak anlayışını da yansıtır (Uslu, 2014, s. 360).

İnsanlar özgürlük alanlarını genişletmek amacıyla 17. ve 18. yüzyıllarda devlete karşı mücadele etmiştir. Dönemlerin devrimleri sayesinde birçok hak ve özgürlükler elde edilip kararlar alınarak, devletler yükümlülükler altına sokulmuştur. İbrahim Kaboğlu için "Bunlar öncelikle, iktidar karşısında ve diğer kişiler karşısında bireyin güvenliğini ve özerkliğini sağlayan haklardır. Sonra daha geniş olarak, geleceğinin koşullarını seçerek kişinin kendini geliştirmesine olanak tanıyan haklardır" (Kaboğlu, 2002, s. 41). Aslında bu mücadele vatandaşı oldukları devletlerinin, haklarını kullanırken müdahale edip, haklarına dokunmaması taleplerinin mücadelesidir. En nihayetinde, "kişi özgürlükleri ve siyasal haklar diye nitelendirdiğimiz kişi güvenliği, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı, ifade özgürlüğü, toplanma ve dernek özgürlükleri ile katılım hakları elde edilmiştir" (Gedik, 2011, s. 13). Bu yeni hak anlayışı 1948 Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nde yer almıştır. Doğal hukukun yerinin sarsılması ya da doğal hukuk anlayışının tartışma konusu olması nedeniyle insan haklarının, doğal hakların yerine geçtiği söylenebilir (Uslu, 2014, s. 360).

Tarih boyunca insanlığın yaşadıklarının sonucunda önemi anlaşılan, yeni bir düşünce olmayan insan hakları, 1789 Fransız İhtilalinin etkisiyle insanın fikirsel başarılarından biri olarak etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında yaşanan insan hakları ihlalleri, insan haklarının yok sayılmasının çok ağır sonuçlara neden olduğunu göstermiştir. Bu yüzden, insan haklarının ilk belgesi olma özelliğine sahip olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Bildirgenin ilk maddesi, Birleşmiş Milletlerin insan ve insan haklarına olan bakış açısının tanımlamasıdır: "Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar." İnsan Hakları Evrensel Bildirgenin amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

> İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru ile eşit ve devredilemez haklarını tanımanın dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu, İnsan haklarını göz ardı etmenin ve hor görmenin, insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığını ve insanların korku ve yoksunluktan kurtulması, konuşma ve inanma özgürlüğüne sahip olacağı bir dünyanın ortaya çıkmasının sıradan insanların en yüksek özlemi olarak ilan edilmiş bulunduğunu, insanın zorbalık ve baskıya karşı son çare olarak başkaldırmak zorunda kalmaması için, insan haklarının hukukun egemenliğiyle korunmasının önemli olduğunu, Uluslararasında dostça ilişkiler geliştirmenin önemli olduğunu, Birleşmiş Milletler halklarının, Birleşmiş Milletler Kuruluş

> Belgesinde, temel insan haklarına, kişinin onuruna ve değerine, erkekler ile kadınların hak eşitliğine olan inançlarını teyit ettiklerini ve daha geniş özgürlük içinde toplumsal gelişme ve daha iyi bir yaşam düzeyini sağlamaya kararlı olduklarını, Üye Devletlerin, Birleşmiş Milletlerle işbirliği içinde, insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrensel olarak saygı görmesi ve gözetilmesini sağlamayı taahhüt ettiklerini, Bu hak ve özgürlüklerde ortak bir anlayışa sahip olmanın, bu taahhüdün tam olarak gerçekleşmesi için büyük önem taşıdığını göz önüne alarak, (…)1

Bildirgenin amacına göre dünya barışı, insan haklarının korunmasıyla sağlanabilecektir. Uluslararası kuruluşların, oluşturdukları belgelerle de bu konuda kararlı oldukları anlaşılmaktadır. Çotuksöken ise bu bildirgeye dair şöyle yazar:

> İnsanı; aklını kamusal olarak kullanmaya çağıran Aydınlanmacı düşünme biçimi ya da düşünüş, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle, insan türünün çoğun savaşla deneyimlediği dünyayı barışla deneyimlenebilen / deneyimlenebilecek olan bir dünya haline getirmenin gerekli koşullarını içeren nesnel-yazılı kültür bağlamının oluşturulmasını bir ölçüde de olsa sağlamıştır (Çotuksöken, 2012, s. 102).

Kemal Başlar'a göre, "Daha önceki yüzyıllarda var olan siyasi-felsefi ideal ve hedefler, bu dönemde hukuksal bir kimlikle ortaya çıkmış ve kabul görmüştür" (Başlar, 2012-2015, s. 1). Son yüzyılda insan haklarının kazandığı önemin devam edebilmesi için sarf edilen çabaya paralel olarak, insan hakları yoğun bir biçimde ihlal edilmiştir (Başlar, 2012-2015, s. 1).

Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere tarihten günümüze kadar insan hakları düşüncesi uygarlıkların belli dönemlerinde üzerinde tartıştıkları çok değerli ve önemli bir kavram olmuştur. Bu önemin insanlık değeri olarak tüm dünyada tanınıp kabul edilmesi ve yaşama aktarılması, daha uygar ve daha yaşanabilir bir dünya için elzem hale gelmiştir. Bu bağlamda insan neliğine dair sorgulamalarda ortaya çıkan insan görüşlerinde insanların bazı özellikleri ve sadece belli başlı fenomenlerinden yola çıkılarak cevaplar bulunmaya çalışıldığı görülmüştür. Fakat "insan hakları" kavramına, antropolojinin ontolojik temellere dayandırdığı insan anlayışıyla bakıldığında, insanın, tüm özellikleriyle, varlık koşullarıyla ele alındığı görülmektedir (Körfeci, 2017, s. 7).

Ontolojik temelli antropoloji insanın sadece biyolojik varlık yapısından değil, varlığının somut bütününden ve biyopsişik yapısından hareket eder. Ontolojik temelli antropolojide insan bir bütün olarak ele alınır ve insanın bu bütününün anlaşılması ancak

[1] https://www.maltepe.edu.tr/Content/Media/CkEditor/29042020025456853-insanhaklari.pdf

varlık olanaklarının, fenomenlerinin açıklanabilmesiyle mümkündür. Bu nedenle insan hakları kavramının tanımı yapılırken ontolojik temelli antropolojinin dayanak gösterilmesi, içi dolu olan kavramsal niteliğe sahip olması bakımından önemlidir. Çünkü kavram kendisiyle ilintili olanlara karşılık gelmeli, içi var olanlarla doldurulmalıdır (Kahraman, 2018, s. 4). Mengüşoğlu'ya göre insan, "bilen yapıp-eden, değerleri duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür ve tarihsel bir varlık olan, ideleştiren, bir şeye kendisini veren, çalışan, eğiten ve eğitilebilen, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, disharmonik, biyopsişik bir varlık"tır (Mengüşoğlu, 2015, s.73). Dahası, başarılarını ve yeteneklerini sahip olduğu fenomenleri sayesinde gerçekleştirmektedir: *"*Bütün bu insan yetenekleri temelini, insanın biyopsişik varlık yapısında bulur*"* (Mengüşoğlu, 2015, s. 24). İnsan doğuştan biyopsişik bir varlıktır. Doğa tarafından kendisine verilen bu biyopsişik varlığını değiştiremez (Mengüşoğlu, 2015, s. 23).

İnsanın sahip olduğu fenomenlerinin varlığının isimlendirilmesi felsefi antropolojiden gelmektedir. Felsefi antropolojik perspektifinden insan, olanaklar varlığı olma özelliğine bağlı olarak açık bir varlıktır. Kendisi ve dış dünya arasında sıkı bir ilişkisi vardır. Olanaklar varlığı olması nedeniyle insan, yapıp-ettikleriyle tarihsel, ortaya koyduklarıyla kültürel, yaşamıyla da toplumsal bir varlıktır (Çotuksöken, 2012, s. 55). İnsanın fenomenleri, varlık koşulları, varlıktaki özel yerini yani olanaklarını belirlemektedir. Bunlar insanın varlıklar arasındaki farkını ortaya koyan özellikleridir. Kuçuradi'ye göre bu farklı olanaklar, "insanın değeri"ni oluşturmaktadır (Kuçuradi, 2016a, 40). Mengüşoğlu'na göre insan fenomenleri, insan olanaklarını içermektedir. Bunun üzerinde durulmakta, önemli olduğu vurgulamaktadır. Bunu tespit eden Kuçuradi şu sözlerle açıklar:

> Benim görebildiğim kadarıyla, Mengüşoğlu'nun belki de en önemli özelliği – özgünlüğü-, insanı tür olarak insana özgü etkinliklerden yakalamaya çalışmasıdır. Bu nokta ve bu etkinliklerin analizleri, onun çağdaş insan felsefesine yaptığı en önemli katkıdır. Mengüşoğlu'nun bu analizlerinde, tür olarak insanın özellikleri olduğu kadar, tür olarak insanın olanaklarının da sergilendiğini görüyoruz. Böylece bu antropoloji, felsefenin insanla ilgili diğer alanlarındaki problemlere bakmada hareket noktası oluşturabiliyor (Kuçuradi, 1997, s. 83-84).

Ayrıca Kuçuradi'nin insan olanaklarına dair bir başka açıklaması şöyledir:

> İnsan haklarıyla ilgili yaptığım çalışmalarda, hocanın fenomen analizler, kendisinin yapmadığı bir ayrımı: insanın özellikleri ile insanın olanakları arasındaki bir ayırımı yapmamı sağladı. Bu ayırım, daha sonra, (tür olarak) insanın çeşitli olanaklarının farklılık gösteren değerinin bilgisine götürdü; bu bilgi de, insan hakları fikrinin türetildiği öncüllerden birinin, insanın bazı olanaklarının değerinin bilgisi olduğunu görebilmemi sağladı (Kuçuradi, 1997, s. 84).

İnsanların salt insan olmalarından dolayı doğuştan sahip oldukları, evrensel özelliği olan insan haklarını antropolojik temellere dayandırarak anlatmak gerekir. Çünkü evrensellik ölçütünü antropolojik bakış açısı sağlamaktadır. Olanaklar varlığı olan insanın, araç olarak görülmemesi, kendisine saygı duyulması gerekir (Çotuksöken, 2012, s. 75). Bu insana dair bütün olanlarda geçerli, hatta bir zorunluluktur. İnsan hakları, insana ve onuruna duyulan saygının zorunlu bir sonucudur. Fakat savaş durumlarında bu zorunluluğun insanlar ve devletler tarafından yok sayıldığı görülmektedir. Savaşlarda yaşanan insan hakları ihlalleri, bu yok sayılmanın bir göstergesidir. İnsan haklarının yasal statü kazanarak güvence altına alındığı tarihlere kadar ağır bedeller ödendiği görülmektedir. Bu hakların kazanılması uğruna insanların yaşam hakları ellerinden alınmış, insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Tarihsel süreçte savaşlarla birlikte ağır boyutlarda gerçekleşen insan hakları ihlalleri zamanla insanları, insan onuru, insanın değeri gibi kavramların üzerine düşünmeye sevk etmiştir.

2.1.4. İnsanın Değeri ve İnsan Hakları İlişkisi

Daha önce de ifade edildiği gibi insan hakları korunması, insan değerinin bilgisinin bilinmesine—varlıktaki özel yerinin bilinmesine—bağlıdır. Bu bölümde insan hakları, insanın değeri ilişkisiyle ele alınacaktır. İnsanın olanaklarının bilgisinden yola çıkılarak ulaşılan hak ve insan ilişkisi, yalnız hukukun değil insana dair problemlere değinen disiplinlerin de konusudur. İnsan olanaklar varlığıdır. Başarılarının, etkinliklerinin ve ortaya çıkardıkları ürünlerinin kaynağını olanaklarından alır. Varlık yapısının özelliğinden dolayı insanın, sahip olduklarının değer bilgisinden insan hakları türetilmiştir. Değer bilgisinden türeyen insan haklarının amacı insanı, korumaktır. Bunlar insan haklarının evrenselliğinin temelinde bulunmaktadır (Kuçuradi, 2006c, s. 105).

Doğuştan bir kısım haklara sahip olan insan, tarihsel, toplumsal ve kültürel varlık olması sebebiyle bu haklara herkesin saygı göstermesi talebinde bulunabileceği gibi ihlal edilmesi halinde meşru şekilde ihlal edenlerle mücadele edip hakkını arayabilmelidir. Bu

da insanların, insan hakları konusunda yüksek bir bilince ve farkındalığa sahip olmasını gerektirir. İnsan hakları konusunda bilincin ve farkındalığın oluşması için önce her bireyin insan hakları konusunda temel bilgi, kavram ve fikirler konusunda bilgili olması gerekir (Uslu, 2014, s.359). Varlık yapısı gereği bilmeyi isteyen insan, kendisiyle ilgili olan her şeyi bilmek ister. Varlık yapısından gelen bilmeyi gerçekleştirirken kendine yönelir. Bu yönelmeyle kendisini bilmeyi istemesi, insan değeri bilgisine ulaşabilmesinin en önemli koşuludur. İnsanın değeri bilgisi insan haklarına dair düşüncelerin temelini oluşturan en önemli dayanak olurken, insan bu sahip olduğu insan değeri bilgisiyle yaşamda olup bitenlerle insan haklarını korumaya çalışır. Bu korunmanın her insan için sağlanması gerekmektedir.

Bahri Savcı temel haklardan olan yaşam hakkına değinirken insan değerinin önemine vurgu yapmaktadır. Bunu da Savcı "insan, bizatihi bir DEĞER'dir. ONURLU bir değerdir; onuruna layık olarak doğmalıdır, var olmalıdır, gelişmelidir ve hiç kimse tarafından bu ilk hak, bir ihlale uğramamalıdır" (Savcı, 2009, s. 87) sözleriyle ifade etmektedir. Hayatta olup bitenlere bakıldığı zaman insan gereksinimlerinin hayatı şekillendirdiği görülmektedir. İnsanların bu gereksinimlerinin gerçekleştirilmesini istemesi çoğu kez haklara olan ihtiyacı ön plana çıkarmaktadır. Fakat haklara bakıldığında bazen insanların gereksinimlerine cevap vermediği, insanda acıya ve hırsa neden olduğu görülmektedir. Bu hırsın Hobbes'un insan görüşünde ifade ettiği insanın bencil yanından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü bencil yan insanın, ilişkilerinde daha güçlü olmayı istemesine, kendi çıkarına göre hareket etmesine neden olabilmektedir. Değişen ve gelişen dönemlere uyum sağlamak isteyenler bunu ilişkilerine rahatlıkla yansıtabilmektedir. Çünkü bu onlar için kendilerine tanınmış bir haktır. Örneğin petrol ihtiyacı olan güçlü ülkeler, petrol rezervleri zengin olan ülkelerin rezervlerine sahip olmak amacıyla dolaylı ya da dolaysız yollarla ülkelerde iç karışıklıklar ve savaşlar çıkararak ülkeleri zayıflatıp savunmasız bir hale getirebilmektedir. Her dönem dünyanın her yerinde bu ya da farklı sebeplerle çıkar çatışmaları ve savaşlar yaşanmaktadır. Hayatını sürdürebilmek için yaşanan bu rekabete uyum sağlayarak, insan değerini korumaktan uzaklaşabilmektedir. Çatışma ve savaş durumlarında karşılık vermek, kendisini korumak ve hayatını sürdürmek isteyen insan için kaçınılmaz bir yol görülmektedir.

İnsanların ve toplumların haklarını kullanılabilmesi için bu hakların kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması gerekir. Daha önce detaylı olarak değinildiği gibi, insan, salt insan olmasından dolayı değerlidir. İnsan değeri varlık yapısındaki özgürlüğün kullanımıyla korunur. İnsan olanakları bu özgürlüğün garantisi altında gerçekleştirilebilir ve bu sayede insanın değeri korunabilir. Nermin Yavlal Gedik'in de dediği gibi:

> İnsanın değeri insanın tür olarak sahip olduğu, onu diğer varlıklardan ayıran özellikleri ve olanakları olduğuna göre insan hakları tür olarak insanın özelliklerini ve olanaklarını gerçekleştirmek ve geliştirmek için gerekli koşulları dile getiren istemlerdir. Kişilerin diğer kişilerden nasıl muamele görmeleri gerektiğine ilişkin istemler ve böyle muamele görmelerini olanaklı kılacak toplumsal düzenlemeleri belirlemesi beklenen ilkelerdir (Gedik, 2003, s.4).

Özgürlükler ve temel hakların kullanımındaki ortak amaç bütün herkesin insan olmasından dolayı sahip olduğu hakları eşit bir şekilde kullanabilmesidir. Bu talepler hem doğrudan hem de dolaylı olarak insan olanaklarıyla alakalıdır. İnsanın, özgürlüklerinin ve olanaklarının kullanımın da insan ve devlet eliyle oluşabilecek bir engelle karşılaşmaması temel hakların güvencede olduğunun göstergesidir (Kuçuradi, 2009a, s. 75-76). Örneğin, her suçlu adil yargılanma hakkına sahiptir. Hiç kimse alıkonulmamalı, tutsak edilmemeli, ayrıca kimseye insanlık dışı, acımasızca, dışlayan ve inciten şekilde muamele edilmemelidir. İnsan olmanın gereği ve insan olmanın bilinciyle herkesin birbirine adil, kardeşçe ve eşit bir biçimde insan onuruna yakışan şekilde davranması esastır. Çamırcı'nın da dediği gibi, "Bu tür muamele taleplerinin karşılanması ancak insan haklarının bilgisi ile her insana kazandırılır" (Çamırcı, 2015, s. 88).

İnsan varlıktaki yerini özel kılan olanaklarıyla kendisini gerçekleştirerek, başarıları olan değerlerini ortaya çıkarmaktadır. Kuçuradi'nin ifadesiyle, insanın doğuştan sahip olduğu "bu olanakların her kişide korunmasını istemek, insanın değerini—varlıktaki yerini—, kendi değerimizi korumayı istemek oluyor. Bu da, kişileri sırf insan oldukları için korumayı istemek demek oluyor" (Kuçuradi, 2016b, s. 2). Kişinin insanın salt insan olmasıyla sahip olduğu olanaklarının bilgisi çerçevesinde insan değerini kendinde ve tüm insanlar da korumaya çalışmalı ve bunu başarabilmek için de olaylarla, durumlarla ve insanlarla alakalı değerlendirmeleri doğru şekilde yapmalıdır. Bunun için de insanın değerinin bilgisinin temel alınması gerekir.

2.2. Temel Haklar ve Grup Hakları

Buraya kadar, insan hakları kavramının insan ve insan değeri kavramları ile olan ilişkisi üzerinde duruldu. Bu doğrultuda insanın olanakları ve yapısal özelliklerine bakılarak onun diğer canlılar arasında özel bir yerinin olduğu temellendirilmeye çalışıldı. İnsan haklarının temelini oluşturan insan ve insan değeri kavramları kadar hak kavramı da üzerinde durulması, bilinmesi gereken önemli bir kavramdır.

Hiç şüphesiz, tarih boyunca, insanın yaşamında karşılaştığı temel sorunların başında hak ve adalet sorunları gelir. Antik Yunan döneminden örnek verilirse, Platon da adalet sorununu insanın varlıksal yapısı ilgisinden hareketle ele alır. Platon için devleti oluşturan insanların ve bunlar arasından çıkan yöneticilerin adalet kavramı bilgisine sahip olmaları yönetimin ve toplumun adaletli olmasını sağlar. Platon için adalet "herkese borçlu olduğumuzu vermektir" (Platon'dan aktaran: Çamırcı, 2015, 45). Ayrıca Platon'un adalet kavramı Kuçuradi'nin hak kavramının temelidir. Bu bağlamda Platon'un hak kavramından hareketle, insan hakları, her tekin diğer tüm insanlara olan borçlarıdır (Kuçuradi, 1994, s. 27-32). Kuçuradi insan hakları temellendirmesinde insanların sahip oldukları hakların nedenselliklerinin sorgulamasında, insanı bütün olarak ele alan ontolojik temele dayanan felsefi antropolojiden hareket eder. Adalet benzeri ideler temel haklarda toplumsal değerleri, eşitliği ya da bireyin değerlerini oluşturur. Bu kişilerin insan olanaklarının gerçekleştirilmesi bilgisidir (Kuçuradi, 2015, s. 171). Kuçuradi insanın varlık yapısını ele alan felsefi bir bilgiyle insanın olanakları üzerinde önemle durmaktadır. Çünkü bu insan haklarının korunabilmesini sağlayan önemli bir yoldur.

İnsan, felsefeyle birlikte kendisine yönelmiş, kendisiyle ilintili olan diğer tüm bilim alanlarının sunduğu bilgilerle kendine dair bilgisini genişletmiştir. En önemlisi ontolojik temelli antropolojinin savunduğu bilgilerin, bilgi bakımından değerlendirilmesi bilgi temelli hak ve insan görüşünün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Çotuksöken, 2012, s. 27-28).

Kuçuradi, hakların bilgisinin işlev ve içeriğine dair şöyle der:

> Birey olarak kişinin, yani içinde bulundukları toplumsal ilişkilerde insanların, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin koşullarının bu bilgisi, bireyin değerlerini ya da "toplumsal değerleri" meydana getiriyor. Böyle koşulların bilgisi, gerçekleştirilme istemiyle ortaya konduğunda, bugün 'insan hakları' denen temel kişi haklarını oluşturur. 'İnsan hakları', çeşitli tarihsel-toplumsal düzenlerde, insanın olanaklarının gerçekleşebilirliğinin koşullarıdır; ya da:

> tarihsel gerçeklik içinde insanın değerini birey olarak kişilerde koruma istemleridir (Kuçuradi, 2015, s. 171).

Kuçuradi bu sözleriyle herkes için insan olanaklarının gerçekleşmesi koşullarının sağlanmasını isterken, insan haklarının evrenselliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Kuçuradi'nin sözlerinden temelde insan olan her kişiye onuruna yakışacak biçimde muamele edilmesi gerektiği de anlaşılmaktadır. Kuçuradi'ye göre, insan olanaklarının gerçekleştirilmesiyle devlet mekanizması kurulur, kültür oluşur, sanat eserleri ortaya çıkar, felsefi yapıtlar yazılır. İnsan olanaklarının geliştirilmesi insan başarılarının ortaya çıkmasını sağlar. İnsanın bu başarıları değerleridir. Felsefe, sanat eserleri, moraller, bilgiler, bilimler, kültürler insan başarılarıdır. İnsanların varlık şartlarının ürünleri olan fenomenleri, gerçekleşen olanaklarıdır. (Gedik, 2003, s. 4).

İnsanın varlık yapısında bulunan olanakları insanın değerini yani onurunu oluşturduğu için insana has olan bu özelliklerinin korunması gerekmektedir: "Böylece, insanın bu yapısal özelliklerini korumak, yani kişilerde insanın olanaklarını geliştirmek, insan türünün davası, insan olan herkesin ödevi oluyor. Diğer yandan, bu türün üyesi olan her tekin h a k k ı oluyor: bu olanakların geliştirilmesi o n u n i ç i n d e sağlanmalı" (Kuçuradi, 2009a, s. 73-74). Kuçuradi'ye göre, varlık yapısı sayesinde insanın sahip olduğu insan olanaklarının geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlayacak koşulların oluşturulması insan haklarının korunmasını sağlar. İnsanlar yapıp etmelerini bu farkındalıkla belirlerse her kişi hak talebinin gereğini yerine getirilmiş olur:

> İnsan hakları, her şeyden önce bir fikir, bir düşüncedir –insanların tarihe getirdikleri, çok farklı değere sahip düşüncelerden biri. Şu düşünce: insanlar, insan oldukları için –tavuk ya da fil olmadıkları için-, yani bazı özellikleri ve doğal olanakları olan insan türünün üyeleri oldukları için –yediğimiz ekmeği yapmış, her an kullandığımız elektriğin çeşitli kullanımlarını bulmuş, bazılarımızın okuduğu Küçük Prensi yazmış, hakkaniyet düşüncesini getirmiş, ombutsman kurumunu kurmuş bir türün üyeleri oldukları için- özel bir muamele görmeleri gerektiği düşüncesi (Kuçuradi, 2016b, s. 56- 57).

Bilgisiyle taleplerinin olup olmadığına bakılmaksızın, olanaklarının gerçekleştirilmesi için koşulların her tek insan için sağlanması gerekmektedir. Böylece insan olanaklarının geliştirilmesiyle insanın doğuştan sahip olduğu insan değeri korunabilmektedir (Kuçuradi, 2009b, s. 58-59). Ayrıca insan, varlık olanaklarını gerçekleştirebileceği koşulların yokluğu durumunda, varlık olanaklarını gerçekleştiremez. İnsanın, varlıktaki yerini koruyabilmesi için haklara ihtiyacı vardır. Haklar, insanın varlıksal olanaklarını

gerçekleştirebilmesinin koşullarıdır. Bir ihtiyacın hak olabilmesi için sözü geçen ihtiyacın insanın varlık koşullarıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Kuçuradi'ye göre, insan hakları, "bütün kişilerden insanın değerini—evrendeki yerini—koruyan bir muameleyi diğer bütün kişilere göstermelerini talep eder" (Kuçuradi, 2016b, s. 73). Tam da bu nedenle, açıkça kavranılmış insan hakları "evrensel normlardır" (Kuçuradi, 2016b, s. 73). İnsan haklarının insanla olan ilgisine bakıldığında;

> Her kişiyle ilgilerinde bu haklar birbirine bağlı olmakla ve bir bütün oluşturmakla birlikte, talepler olarak bazı önemli farklar gösterirler: Bu taleplerden bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan doğruya ilgilidir; başka bir kısmı ise, bu olanakların geliştirilmesi için genel olarak gerekli görülen ön koşullarla ilgilidir (Kuçuradi, 2016b, s. 78).

Bu noktaya kadar anlatılanlarla hangi hakların temel insan hakları olduğu, hangilerinin olmadığı ölçütü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu anlatımdan sonra hakların sınıflandırılmasına geçilerek temel ve grup haklarına değinilecektir.

2.2.1. Temel Haklar

İnsan haklarının öneminin anlaşılmasıyla birlikte hakların sınırları genişletilerek birçok konu insan hakları bakımından tartışılmıştır. Kimileri bütün hakların insan hakkı olarak kabul edilmesinden yanayken, kimileri de yalnızca temel hakların insan hakkı addedilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat haklara doğal haklar bağlamından yaklaşıldığında farklı bir bakış açısı söz konusu olmuştur. Jack Donnelly'e göre, tarihte "On dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında doğal hakların dili büyük ölçüde burjuva siyasal muhalefet hareketleriyle, burjuva hâkim parti ve sınıflarıyla ve 'burjuva' doğal (sivil ve siyasal) haklardan yararlanmayı kitlelere yaymaya çalışan liberal reformcularla sınırlıydı. Radikal solun çoğu insan hakları söylemini terk etmişti" (Donnelly'den aktaran Bekirhan, 2019, s. 17). Donnely, yirminci yüzyılın başlarında durumun değiştiğini ileri sürmüştür: "Batı demokrasilerinde sermaye ile emek arasında mücadele gitgide daha fazla mülkiyet haklarıyla sıradan insanların – özellikle işçilerin- hakları arasındaki bir mücadele olarak görünür oldu. Bu mücadele ise sivil ve siyasal haklarla iktisadi ve sosyal haklar arasındaki bir mücadeleyi temsil eder duruma geldi" (Donnelly'den aktaran Bekirhan, 2019, s. 17). İnsan haklarının tarihsel sürecinde dönemsel gelişmelerden etkilenerek başlangıcındaki amaçları ile sonraki amaçlar arasında farklarının yaşandığı görülmektedir. Zamanla hakların hangilerinin insan hakkı olduğu hangilerinin olmadığı tartışmaları ortaya çıkmıştır. Her dönem yaşanan ve devam eden kötü muameleler, keyfi tutuklamalar,

ırkçılık, keyfi işten çıkarmalar, işkenceler, onur zedeleyici cezalar, yaşanan savaşlardan kaçan, kıyıya vurmuş çocuk bedenleri gibi örneği daha da çoğaltılacak birçok hak ihlali yaşanmıştır. Bu hak ihlallerine insanlar her dönemde şahit olmuştur. Yaşanılanlara "Hak ihlalleri diyoruz, çünkü evrensel bazı kural ve normlara aykırılık söz konusudur. Bu evrensel kural ve normların bilinmesi için temel hakların iyice bilinmesi gerekir" (Bekirhan, 2019, s. 17).

Temel haklar insanların insan olmasından kaynaklı sahip olduğu, diğer bir deyişle, kendilerine başkası tarafından "verilmiş olmayan" haklardır. Böylece "Temel haklar, her kişinin insanlığın geri kalanına yönelttiği akla yatar istemlerin en azıdır. Kendisine saygısı olan hiç kimsenin yadsınmalarını kabul edeceğini düşünemeyeceğimiz haklı istemlerin ussal temelleridir" (Shue, 2016, s. 47). Henry Shue insan onuruna vurgu yaparak temel hakların diğer haklara nazaran önceliğinin olduğuna işaret eder. Ona göre, "temel haklar güçsüzlere, bir takım veto hakkı verme girişimidir, tersi durumda bu güçlerden en çok onlar zarar görür" (Shue, 2016, s. 46). Shue'nin bu açıklaması temel hakların toplumsal boyuttaki etkilerine dair bir açıklamadır. Ayrıca Shue'nin dediği gibi "Temel hakları tanımanın temel amacı, insanları başkalarının acımasına bırakan savunmasızlık derecesini olabildiğince önlemek ya da ortadan kaldırmaktır" (Shue, 2016, s. 60).

Kuçuradi'ye göre, temel haklar "kişilerin belirli bazı insansal olanaklarının korunabilirliğinin koşullarıyla ilgili talepleri"dir (Kuçuradi, 2001, s. 43). İnsanlar bu ölçütlerin öğrettiği bilgiyle insan hakları konusunda taleplerde bulunabilirler. Kuçuradi, bu taleplerin temeline dair şöyle der: "İnsanlık olarak başardıklarımıza bakarak edindiğimiz, insanın olanaklarına ilişkin sistematik bilgi ve bu olanakların gerçekleşebilmesini sağlayan koşulların bilgisi, bize bu ölçütü sağlıyor" (Kuçuradi, 2009a, s. 75).

Kuçuradi için, "Bu bilgilerin ve kişilerde bugün bu olanakların nasıl köreltildiğinin bilgisi bize, nelerin temel hak olduğunu görmemiz için adım adım adlarını takmamız için bir ölçü sağlayabilir" (Kuçuradi, 2016c, s. 61). Temel haklar, kişinin insani olanaklarının gerçekleşmesi bakımından önemlidir. Bu ölçüye göre, haklar arasında herhangi bir hiyerarşi söz konusu değildir. Bu bakımdan, insan hakları temel haklarla aynıdır. Muamele etme ilkeleri olan insan hakları, "kamu yaşamında insanlararası ilişkiler için davranış normlarıdır. Kamu yaşamında bütün insanların etik olarak başka insanlara

nasıl muamele etmeleri gerektiğini, yani kamu yaşamında doğru eylemlerin asgari koşullarını dile getirirler" (Kuçuradi, 2016b, s. 67). Kuçuradi bu temel çerçeve içinde ele aldığı insan haklarını kişi ve grup hakları olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Kişi haklarını da niteliklerinden dolayı temel kişi hakları ve yurttaş hakları olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kuçuradi temel kişi haklarına doğrudan korunan haklar olarak da adlandırmaktadır.

Kişinin temel özgürlükleri ya da güvenliklerine dair istemleri temel kişi haklarının bir bölümünü oluşturur. İnsanların doğal varlık yapısının olanaklarının yani salt insan olmalarından sahip oldukları olanaklarının doğrudan korunmasıyla ilgili istemleridir: "İnsana özgü etkinlikleri geliştirirken kişilere dokunulmaması istemini dile getirirler. Bir devlet tarafından v e r i l e m e y e c e k, ancak kişilerde kişilerce s a y g ı g ö r e b i l e c e k (veya çiğnenebilecek) hakları koruma talebinde bulunurlar" (Kuçuradi, 2016b, s. 4). Burada değinilmesi gereken devletin de kişilerden oluştuğudur. Bu haklara duyulması gereken saygının etik bir sorun haline geldiğini görmekteyiz. Devletin bu haklar konusunda üstlendiği rol, "çiğnenmelerini önlemek, çiğnendiği zaman da dengeyi yeniden kurmaktır" (Kuçuradi, 2016b, s. 5). Dolayısıyla, bir hakkın korunmasına dair ihtiyacın yalnız hak ihlali söz konusu olduğu zamanlarda doğduğu söylenebilir.

İnsan, insan onuruna ve insanın değerine yakışan bir yaşam sürmelidir. Kuçuradi'ye göre bu insanın varlık yapısı sayesinde sahip olduğu olanaklarının geliştirilmesiyle, insana özgü etkinliklerin gerçekleştirilebilmesiyle sağlanır. O'na göre, aşağıdaki özgürlükler olanakların gelişimini ve kullanımını sağlar:

> Geleneksel adlarıyla kişi özgürlüğü ve güvenliği gibi hakları ve gerektirdikleri (:hiçkimse tutsak ya da köle durumunda tutulmayacaktır; hiçkimseye işkence ya da acımasız, insandışı, küçültücü muamele yapılmayacak, bu tür ceza verilmeyecektir; hiçkimse keyfi olarak tutuklanmayacaktır) ile düşünce, ifade, barışçı bir şekilde toplanma gibi özgürlükler bu tür haklardır (…) (Kuçuradi, 2009c, s. 76).

Kuçuradi'ye göre, yukarıda sayılan haklar, tüm kişilerin eşit olduğu hakların yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır. Temel özgürlükler bu hakların yasal teminatıdır. Bu özgürlüklerden söz edebilmek için insanların sahip olduğu haklara saygı duyulması gerekmektedir. Hakların yasal zeminde geçerliliğinin sağlanabilmesi için yapılan belgelendirmeler, "(…) herkesten istenebilmelerini güvence altına alır, ama bununla bu haklara saygı gösterilmesi sağlanmış olmaz" (Kuçuradi, 2009a, s. 76). Çünkü bu haklara

saygı duymayan çoğu zaman devlettir. Kişilerin özgürlüklerine saygı duyulmayan yerde insan haklarından söz edilemez. Böylesi bir yere güvensizlik hakim olduğundan, anarşi ve terör olayları yaşanabilmektedir. Buralarda daha çok yaşanan durum ise "özgürlükleri korumakla görevli olan devletin bu özgürlükleri yok saymasıdır" (Kuçuradi, 2016b, s. 79). İnsan, olanaklarını gerçekleştirirken, kimsenin engelleyecek şekilde müdahale etmemesini talep eder. Bu taleplerin temelinde insan değerinin korunması ya da insan değerini korumayı istemek yatmaktadır.

Temel hak olma konusunda soru işareti oluşturmayacak bir kesinliğe sahip olan yaşama hakkına İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin üçüncü ve beşinci maddelerinde yer verilmiştir fakat Kuçuradi'ye göre bu maddeler yaşama hakkını açıklamada yetersizdir: "Yaşama hakkı, kişinin biopsişik (bedensel ve ruhsal) bütünlüğüne dokunmamayı talep ediyor. Hiç şüphe yok ki bu, doğru bir taleptir. Ama yaşama hakkının kapsamını bugün oluşturmaya yetiyor mu?" (Kuçuradi, 2016b, s. 117). Kuçuradi'nin de üzerinde durduğu bu sorunun ardından gelen soru, öldürmek amacıyla yapılan her türlü müdahale sonunda gerçekleşen her öldürme yaşam hakkının ihlali midir? Etik ilke olan insan haklarına göre yanıtlandığında, öldürmek amaçlı yapılan her türlü müdahale sonunda yaşanan her öldürme yaşama hakkının ihlalidir. Bir teröristün veya seri katilin öldürülmesinin söz konusu olduğu durumda dahi öldüren tarafın kim olduğu önemli değildir. Devletin temsilcisi ya da herhangi bir kişi tarafından öldürüldüğü durumlarda da yaşama hakkı ihlali söz konusudur. Öldürülen ya da öldürülmek istenen kişi kim olursa olsun, öldürme amacı ne olursa olsun, bir yaşamı sonlandıracak her türlü edim yaşam hakkı ihlalidir. Çünkü kasıtlı bir şekilde yapılan tüm öldürmeler bedensel bütünlüğü yok etmektedir. Ülkelerin egemenliklerinin tehlikesi söz konusuysa öldürme, yaşama hakkı ihlali sayılmamakta ve suç olarak görülmemektedir. Burada ölçüt sorunu söz konusudur. Bu sorulan sorudaki duruma benzer durumlarda dikkate alınarak ölçüt tartışması yapılmalı ve önerilen ölçütler etik değer bilgisiyle temellendirilmelidir (Kuçuradi, 2016b, s. 117-118). Ölçüt sorunu çözülmedikçe savaşların, insan harcamalarının, çatışmaların son bulması söz konusu görünmemektedir. Hiç kimse sebep ne olursa olsun öldürülmemeli ve öldürmemeli, sakatlanmamalı ve hiç kimsenin sakatlanmasına göz yumulmamalı, işkenceye ve şiddete maruz kalmamalı ve kalmaları engellenmelidir. Bunlara ek olarak aç bırakılmamalıdır. Bütün haklardan yararlanmanın ilk şartı olduğundan yaşama hakkı temel haktır. Bu hakkı korumak ve korunmasını savunmak

insan olmakla ilgilidir. Yaşam hakkına duyulan saygı ve yaşam hakkının savunulması etik bir meseledir. Durum kişi açısından muamele ilkeleri, devlet açısından hukukun temel öncülleri olarak ele alınmalıdır. Temel haklardan en önemlisi olan yaşama hakkının sınırları bildirgede detaylandırılmalı ve yaşama hakkına geniş kapsamlı bir şekilde yer verilmelidir (Bekirhan, 2019, s. 21-22)

Temel haklar önde gelmek üzere insan haklarının korunması ve tanınması devletin görevidir. Hakların her tek kişi tarafından tanınması ve korunması etik bakımdan zorunludur. Çünkü "temel haklar ahlâklılığın tabanıdır. Hiç kimsenin altına düşmesine izin verilmemesi gereken çizgiyi belirler" (Shue'dan aktaran Çamırcı, 2015, s. 77). Bu çizgi insanın sahip olduğu aklının ortaya çıkardığı insanın onuru ve değeriyle tespit edilir. Haklar herhangi bir sebepten dolayı askıya alınamaz. Kuçuradi'nin açıkladığı gibi "hiçbir insan hakkının ya da hak grubunun korunması adına bir ülkede ertelenemez (…) Ertelenebileceğini ileri sürmek, insan haklarının ne olduğunu bilmemekten ya da belirli bir hakkın içeriğini açıkça görmemekten kaynaklanan bir yanılgıdır" (Kuçuradi, 2009b, s. 78). İnsan haklarının korunmasında birinci ön koşul, insanların sahip olduğu haklarının ne olduğunu kavramaktır. ikincisi ise, kişinin, insan olmasından doğan sorumluluklarını taşıması ve bu sorumlulukları yerine getirmesidir (Kuçuradi, 2009b, s. 79). Ancak bu farkındalığa sahip davranışlarla insanın değeri ve insan hakları korunur.

Gelişmiş devlet yapısına sahip, örgütlenmesini sağlayan toplumlar insan haklarını ve temel özgürlüklerini devlet erkleri sayesinde güvenceye almakta, usule uygun şekilde uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bunlar toplumların anayasal düzenlemeleriyle güvence altına alınmaktadır. Fakat güvence altına alınan temel hak ve özgürlükler, güvenceye alan devlet tarafından da ihlal edebilmektedir.

2.2.2 Grup Hakları

İnsan haklarının tarihsel gelişiminde tartışmalar yaşanırken, bu tartışmaların "grup hakları" olarak kabul edilen haklar için daha yoğun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Kuçuradi'ye göre, temel hakların gereği olarak görülen grup hakları insan haklarıyla karıştırılmaktadır. Grup hakları insan hakları değildir. İnsan haklarının emplikasyonları olarak ortaya çıkmaktadır. Yani bu insan haklarının çeşitli şartlarda, belli gruplar için gerektirdikleri anlamına gelmektedir. Grup hakları, Kuçuradi tarafından "belirli bir çağın ve belirli bir ülkenin gerçeklik koşullarında, temel (kişi) haklarının

gerektirdikleri" olarak tanımlamaktadır (Kuçuradi, 2016b, s. 143). Kuçuradi'ye göre, hem grup hem kişi hakkı olan kültür ya da kültürel hakların karıştırılabilmektedir. Kültüre ulaşmak yolundaki talepler ve istemler kültür hakkıdır. Kültür hakkının kişi hakkı olmasından dolayı, örneğin, insan istediği zaman sinemaya gidebilmeli, sanat yapabilmeli, tiyatro izleyebilmeli, sebep ne olursa olsun sanatsal talepleri engellenmemelidir. Kültürel haklar olarak kabul edilenler ise grup haklarıdır. Fakat insan haklarının gerektirdikleri olan grup hakları siyasi ve politik sebeplerden tanınmamaktadır (Kuçuradi, 2005, s. 10).

Grup hakları net bir kavram olmadığından kötüye kullanılmaktadır. Nedeni ise politik sorunlardır. Siyasi olarak tanınmamanın yanında insanların oluşturduğu gruplar, çıkarlarını hak olarak iddia edebilmektedir. Mevcuttaki bu iki sıkıntı kavramların net olmadığını ve teorik bilgide eksikliğin olduğunu gösterir. Kültürel haklarına bilgi ile bakılması gerekir. Kültürel haklar çoğul anlamda kültürdür. Bunlar da belli grupta belli zamanlar da geçerliliği olan normlar, değer yargıları ve dünya görüşleri benzeri olanlardır. Kültürler saygının konusu değildir. Saygı konusu olan, insanın değeri nedeniyle tek tek kişilerdir. Bütün kültürlerde ve dinlerde insan hakları ihlallerine neden olacak normlar vardır (Kuçuradi, 2005, s. 10).

Kollektif bir kimliğin oluşması sağlanarak, grup hakları, azınlık hakları olarak da adlandırılmaktadır. Kollektif hakların öznesi ister birey olsun ister grup, dolaylı veya doğrudan insan haklarına bağlıdır. Böylece "Bu tür haklar, etnik, kültürel, dilsel ve dil grupları gibi ayırt edici özellikleri olan azınlık gruplarının, söz konusu diğer azınlık gruplarından ayırt edici kolektif özelliklerinin korunmasının ve geliştirilmesinin ilgili bir hakla mümkün olduğu durumlarda başvurulan haklardır" (Turhan, 2013, s. 369). Bir insan aynı zamanda birden fazla farklı grubun üyesi olabilir. Gruptaki üyelerin kimliklerinin bir kısmı doğal nedenlerden oluştuğu için değiştirilmeyen kimlikler olmaktadır. Bir kısmı da kişilerin tercihlerine bağlı değişebilen kimliklerdir (Kuçuradi, 2016b, s. 143). Değiştirilemeyen kimliğe etnik kimlik, değiştirilebilene ise dini kimlik örnek verilebilir.

Grup haklarında sözcüklerin sınırlarını üyelerinin özellikleri çizmektedir. Şartlar bakımından dezavantajlı olan insanlar vardır. Bu dezavantajlı durumdaki insanların hakları kültürel bakımdan ilişkilendirilemez çünkü bu dezavantajlı durumdakilerin

bütünü azınlık gruplarının üyeleri değillerdir. Egemen olan kültürlerde de "dezavantajlı" gruplar bulunmaktadır. Bu dezavantajlı gruplara çocuklar, yaşlılar, engelliler, etnik azınlıklar ve kadınlar örnek olarak verilebilir. Konu bakımından önem arz eden çocukların hakları üçüncü bölümde daha detaylı anlatılacaktır. Fakat kısaca değinilecek olunursa, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesine göre çocuk hakları, bütün insanların sahip olduğu insan haklarının yanında yalnızca çocuklara tanınan bazı özel haklardır (ASPB, 2013, s. 4). Çocuklar ruhsal, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini tamamlayamadıklarından özel ilgi ve korunmaya ihtiyaç duymaktadır.

Çocuğun "Biyolojik ve psiko-sosyal güçsüzlüğü" onun korunmaya ve bakıma daha çok ihtiyacının olduğunu gösterir (Reçber, 2018, s. 44). Bu onların, insan haklarına dair yapılan yasal düzenlemelerden yararlanması gerektiği anlamına gelmiştir. Ayrıca çocukların tarih boyunca yaşadıkları insan hakları ihlalleri böyle bir ihtiyacın olduğunu daha çok ortaya çıkarmıştır (Reçber, 2018, s. 16). Özellikle Birinci Dünya Savaşında ve sonrasında yaşanılan büyük yıkımlar ve kayıplar "(…) çocukların korunması ve haklarının çeşitli şekillerde garanti altına alınması" gerektiğini göstermiştir (Reçber, 2018, s. 17). Bu ilk olarak, Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'nin Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından kabul edilmesiyle sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bildirgeyle, yaşama hakları, sağlık, eğitim olanaklarından yararlanmaları ve güvenliklerinin uluslararası düzeyde sağlanmasına çalışılmıştır (Reçber, 2018, s. 17).

Çocuk haklarına dair uluslararası yasal düzenlemeler arasında en önemlisi Çocuk Hakları Sözleşmesidir. Çocuğun, yaşama hakkı, isim, yurttaşlık, ebeveyni tarafından bakılma, onları bilme, ifade, eğitim, düşünce, din, sağlık, ticaretinin yapılmaması, kötü muameleye uğramama, adil yargılanma, başta cinsel olmak üzere her türlü istismara karşı koruma vb. haklara sahip (Gemalmaz, 2003, s. 377-385) olduğu bu yasal düzenleme niteliğindeki sözleşmeyle garanti altına alınmıştır.

İnsanların grup hakları arasındaki haklara olan ihtiyaçları, daha öncede ifade edildiği gibi grup üyelerinin özelliklerine göre oluşmaktadır. Bu çocuklar arasında evlilik dışı doğan çocuklarda daha iyi görülmektedir. Bu çocuklar için Evlilik Dışı Doğan Çocukların Yasal Statüsüne İlişkin Avrupa Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme "evlilik dışı doğan çocukların yasal, sosyal, eğitsel vb. alanlardaki sorunlarını veya yasal statüde bulunan çocuklara oranla mevcut eşitsizlikleri gidermeyi veya tümden ortadan

kaldırmayı amaçlamaktadır" (Reçber, 2018, s. 21). Bu özellikle savaş sırasında ve sonrasında tecavüze uğrayıp hamile kalan kadınların doğurdukları çocukların yaşadıkları sorunlarının çözümü noktasında büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca "evlilik dışı doğan çocukların soy bağlarının tespiti ve bu konuda oluşan sorunların giderilmesi önemlidir" (Reçber, 2018, s. 21).

Çocukların haklarına yönelik yapılan yasal düzenlemelerde çocuğun yararına öncelik vermek ön plandadır. Aksi durumda fiziksel, zihinsel, ruhsal açıdan gelişimlerini tamamlayamamış olan çocuklar, her ortamda korumasız kalabilmektedir. Üstelik fiziksel, zihinsel, ruhsal açıdan gelişimlerini tamamlayamamış çocuğun yalnız başına, hür iradesiyle sahibi olduğu haklarını kullanması ya da talep etmesi mümkün değildir. Böyle durumlar çocuğun sahibi olduğu haklarının, kendisine verilip verilmediği ya da sahibi olduğu haklardan yararlanıp yararlanmadığı devlet organları tarafından denetlenmektedir. Devletin görevlendirdiği kurumları tarafından çocukların hakları koruma altındadır. Bazı durumlarda insan hakları ve grup hakları karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda grup haklarına sahip olan grup üyelerinden çocuklara, engellilere ve yaşlılara öncelik verilir. Burada da devletin kurumlarının ve kurumların çalışanlarının müdahalesi söz konusudur. Haklarının kullanılmasında grup üyelerinin öncelikli olarak kullanacağı devlet tarafından topluma bildirilmektedir (Reçber, 2018, s. 22). Bu grupların üyeleri haklarının korunması bakımından dezavantajlı durumdadır. Moral statüleri olan bireylerin çıkarlarının ve haklarının korunması önemlidir. Çünkü grubun morali de kendisini oluşturan bireylere bağlıdır. Fakat grup haklarındaki bu düşünce bir insanın hakka sahip olması için insan olmasının yeterli olduğuna terstir. Çünkü insanın hakka sahip olması ya da olmaması moral bir statüye sahip olması ya da olmamasına bağlı değildir.

BÖLÜM 3. ÇOCUK HAKLARI

Bu bölümde, savaşlarda hakları en çok ihlal edilen grup olan çocuklar ele alınacak, önce çocuğun kim olduğu, nasıl görüldüğü, çocukluk evresi ve çocuk hakları anlatılacaktır.

Çocukların gelişimleri, toplumlar ve ülkeler arasında yaşanan çatışmalar ve savaşlar nedeniyle neredeyse her dönem sekteye uğramıştır. İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar dünyada yaşanan savaşlar milyonlarca çocuğun yaşamında yıkımlara, kayıplara ve mağduriyetlere neden olmuştur. Bunlar sakatlanma, yaralanma, yaşamlarının sona ermesi, anne ve babalarını yitirme, "(…) şiddet (fiziksel, psikolojik, cinsel) mağduru veya faili olma, çocuk asker olarak savaş ve çatışmalarda kullanılma, zorunlu göçe tabi olma, göç edilen yerlerde ötekileştirilme, dışlanma, aşırı politik ve milliyetçi eğilimler edinme, hastalık, yoksulluk ve yetersiz beslenme" (Bilgin, 2014, s. 135) olarak sıralanabilir.

Çocuk hakları, yeryüzünde yaşayan bütün "(…) çocukların doğuştan sahip olduğu, barınma, eğitim, sağlık, barınma, fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi hakları tanımlayan evrensel bir kavramdır" (Taplak, Polat ve Yüzer, 2013, s. 62). Bu haklar tüm dünya çocuklarının sahip olduğu çocuk haklarıdır. Bu haklara sahip olması, haklarının korunması ve geliştirilmesi için nerede yaşadığının, hangi dine, hangi ırka mensup olduğunun bir önemi yoktur. Çocuk haklarının her durumda korunması gerekmektedir. Bu hakların korunmasında anne, babalara, her tek bireye, toplumlara ve devletlere görevler düşmektedir.

3.1. Çocuk ve Çocukluk

Tarihten günümüze kadar her dönem insan, birçok kötü muameleye maruz kalmıştır. Buna, insan tasarımlarındaki farklılıkların ve insan görüşlerindeki çeşitliliklerin neden olduğu söylenebilir. Çünkü tasarımlardaki ve görüşlerdeki farklılıklar, çeşitlilikler insan olanaklarının ve özelliklerinin anlaşılmamasına yol açmıştır (Kaygı, 1999, s. 71-83). Bu çeşitlilik, toplumsal bir varlık olan insanın olanakların öneminin ve insan değerinin yok sayılmasına neden olmuştur. İnsana verilen değer toplumdan topluma ve dönemden döneme farklılık göstermiş, değer yargılarına göre

değişmiştir. Bu durum, toplumların çocuklara olan bakış açılarını ve onlara verdiği değeri de etkilemiştir.

Toplumları oluşturan insanların çocukluk evrelerindeki yaşadıkları onların kişiliklerinin önemli bir kısmını oluşturur. Bu yüzden çocukluk evresi insanlık için büyük bir önem arz etmektedir. Geçmişten günümüze kadar çocuklar, çocukluk evrelerini toplumların gelişmişlik düzeyleri, toplumsal yapıları, ekonomik ihtiyaçları ve insan hakları alanındaki ilerlemelerinden etkilenerek yaşamıştır. Çocuk ve çocukluk kavramlarının içeriğinin farklı şekilde doldurulabildiği bilinmektedir. Çocuk kavramının en evrensel tanımı, biyolojik yaşı esas alan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesindeki tanımdır. Sözleşmedeki tanıma göre "erken yaşta reşit olma durumu hariç; 18 yaşından küçük her insan çocuktur."[2] Türk Dil Kurumunun sözlüğündeki tanıma göre ise çocuk: "Bebeklik ile ergenlik arasındaki gelişme döneminde bulunan, soy bakımından oğul veya kız evlat" tır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 2005, s. 444). Çocuk, toplumun etkisi altında yaşayan, gelişime açık, elde ettiği kazanımlarla ve yaşadığı tecrübelerle bulunduğu toplumun, çevresinin geleceğine katkı sağlayan, geleceğini şekillendiren bir varlıktır. David Elkind'e göre, "Çocuk, doğanın bir armağanıdır, çocuk imgesi ise insanın yarattığı bir şeydir" (Elkind, 1999, s. 35). Özge Özcan' göre ise "Çocuk, insanlık tarihinin en başından beri var olan bir varlıkken, çocukluk 17. yüzyıl ve sonrasında inşa edilmiş toplumsal bir yaratıdır" (Özcan, 2017, s. 91). 17.Yüzyılda toplumsal bir yaratıyla ortaya çıkan çocukluk kavramının, kültürel bir yapıya sahip olması bireylerin toplumların dönemsel değer yargılarından, normlarından ve ihtiyaçlarından etkilenmektedir. Bu da çocukluk kavramının tanımlamalarında tarih içinde dönemsel, toplumsal farklılıklar içermekte ve herkes tarafından kabul gören tanımı yapılamamaktadır.

Çocukluk kavramının tanımı Birleşmiş Milletler'in (BM) 1989 yılında imzalandığı Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de geçen çocuk tanımı dikkate alınarak açıklanmaktadır. Bu sözleşmenin imzalanmasının ardından taraf devletler buradaki tanımı baz alarak kendi çocukluk kavramlarının tanımını yapmışlardır (Toran, 2012, s.

[2] https://www.gencsosyalhizmet.com/post/sosyal-hi-zmet-temeli-nde-cocuk-i-sci-li-gi-reali-tesi 07.01.2020

1). Bu sözleşmeye çocukluk evresinin koşulları ve ortamıyla alakalı küresel bir anlaşmada denilebilir.

3.1.1. Çocuğun Neliğine Dair Çeşitli Görüşler

Tarihsel süreç incelendiğinde çocuğun neliğine dair görüşlerde değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu değişikliklerin nedeni toplumların kültürel ve toplumsal yapılarında, bilim, ekonomik, eğitim alanlarındaki yaşanan gelişmeleridir.

Antik dönemde çocuk eğitim görmesi gereken küçük bir insan olarak kabul edilirken, cinsiyet ayrımı olmadan altı yaşında eğitim görmeye başlamıştır (Elkind, 1999, s.36). Fakat Antik dönemle alakalı kaynakların bilgilerinde farklılıklar bulunmaktadır. Mehmet Toran'ın da değindiği gibi farklı kaynaklarda "(…) çocukların antik çağda hor görüldüğü, küçük çocukların öldürülmesi konusunda ahlaki ve yasal sınırlamanın olmadığı vurgulanmaktadır" (Toran, 2012, s. 2). Orta Çağ'da ise çocuğun küçük bir yetişkin olarak kabul edildiği görülmektedir. Eksik ve küçük bir yetişkin olan çocuğun kendine has oynadığı oyunu, yiyecekleri, kıyafetleri olmamış, yetişkinler gibi yaşama dahil edilerek, yetişkinler gibi davranmaları sağlanmıştır. Büyüklerle birlikte hareket etmiş, onların bulunduğu ortamlarda yer almış, onlar gibi giyinmiş, onlardan bir farkı kalmamıştır (Özcan, 2017, s. 91). Ayrıca çocuk köleliğin sembolü olan eşya olarak görülerek, günahkâr kabul edilmiş, bunun içindeki şeytandan kaynaklandığına inanılmıştır. Çocukların günahkar olarak görülmeleri din adamlarının ve düşünürlerinin çocuklara kötü davranmalarına ve onları cezalandırmalarına neden olmuştur. Çocuklar demografik sebeplerden (soyun devamı) dolayı ayak bağı görülerek önemsiz canlılar şeklinde kabul edilmiştir (İnal, 1999, s. 196). Ayrıca bu dönemde "Çocuğun doğuştan getirmiş olduğu günahkârlık sert bir denetimle kontrol edilerek, koşulsuz ve soru sormadan büyüklere itaat ve saygı göstermesinin sağlanması ile aşılabildiğine dair inanç geliştirilmiştir" (Aries'ten aktaran Toran, 2012, s. 4). Toplumun ve ailenin sözünden çıkmadan, saygılı bir biçimde onların beklentisini karşılayacak, ahlaki değerleri çocuğun okulda edinebileceği kabul edilmiştir. Bu okullar ise dini okullardır (Morrisson'dan aktaran Toran, 2004, s. 4).

Geçmiş dönemlerde çocuk, aile, devlet ve kurumlar için birer mal, mülk olarak görülmektedir. Bu aileye ve kurumlara onları iş gücünde istedikleri gibi çalıştırma hakkını vermektedir. (Archard, Morrison'dan aktaran Toran, 2012, s. 4). Çocuğun, mal

olarak görülmesi, toplumların, ülkelerin ve ailelerin geleceklerinin birer yatırım aracı olarak da görüldüğü anlamına gelmektedir (Morrisson'dan aktaran Toran, 2012, s. 4). Ayrıca ebeveynler, çocuklarını çalışamadıklarında ve yaşlılıklarında kendilerini koruyacak, kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak, kendilerine bakacak yatırım aracı olarak görmüştür (İnal'dan aktaran Toran, 2012, s. 5). Bu anlayış günümüzde de hala devam etmektedir.

Ortaçağ sonrasında, yani sömürgeci dönemde çocuklar ev dışında ve çiftlikte çalıştırılarak ticari kazanç kapısı şekline gelmiştir. Bu dönemde köle çocuklarının çalışma saatleri güneşin doğmasıyla başlar, gün batımına kadar devam ederdi. Buna Endüstri devrimiyle birlikte yoksul ve göçmenlerin çocukları da dahil edilmiştir. Çocukların yaşadığı bu emek sömürüsü herkes tarafından kabul görene kadar çocuklar ucuz emek, fabrika işçisi olarak görülmüştür. Daha sonra sosyal reform hareketiyle birlikte çocuk ucuz emek, fabrika işçisi olarak görülmekten kurtulmuş fakat fabrikada çalışacak çırak olarak kabul edilmiştir. Fabrika yerine okula gönderilen çocuklar fabrikada çırak olarak çalışabilmeleri için eğitim görmüşlerdir (Elkind, 1999, s.36-37). Kemal İnal'ın anlattığına göre, "Yeni sınıf, değer, kavram ve yaşam tarzı anlayışları içinde çocukların giderek hem aile hem devlet için önemli bir konuma yükselmesi, Batı düşüncesinde yeni bir evreyi simgelemiştir" (İnal, 1999, s. 196). Soyun devamı sebebiyle dikkat edilen çocuklara sosyal ve kültürel açıdan önem verilmemiştir. Ancak 16. Yüzyıldan itibaren çocuğun okula gitmesi gerektiği konusunda açıklamalar yapılmıştır. Toplumda ve ailede önemsenmeyen çocuk bu durumdan kurtarılarak özellikle aile için mutluluk kaynağı haline dönüşmüştür (İnal, 1999, s. 196-197).

Toplumsal birçok gelişmeyle birlikte 17. yüzyıldan sonra çocuğun kendine özgü kimliği oluşmuş, değer kazanmaya başlamıştır. Fakat bu değer toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Yaşanılan bu gelişmeler daha çok sınıfsal ayrımlardan dolayı öncelikli olan sınıflarda yaşanmıştır. Çocukların kıyafetlerinde de 17. yüzyılda değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerden ilk etapta etkilenenler toplumda ayrıcalıklı olan sınıflardır. Eğitim konusunda ise oğlan çocuklarına öncelik verilmiştir (Özcan, 2017, s. 120-121).

Daha sonra çocuklar aileden ve cemaatten bağımsız bir birey olarak kabul edilmeye başlamış, toplumsal değer yargılarından, kısıtlamalarından kurtarılarak değerli

bir birey haline gelmiştir. Bu kazanımlar Batı Avrupa'da verilen büyük bir mücadele sonucunda elde edilmiştir (İnal, 1999, s. 197). Mustafa Ruhi Şirin'e göre, Batı'nın çocuğu, ailenin aktif hale gelmesiyle ve sosyal, kültürel, ekonomik, sanayi alanlardaki gelişmelerle modernleşmiştir (Şirin, 2016, s. 22). Daha sonra Özcan'ın da anlattığı gibi, "Geniş ailelerin yerini alan çekirdek aileler çocukları merkeze alarak onlara daha fazla ilgi ve şefkat göstermeye başlamıştır. Çocuğun okula gitmesi, sağlığı, ahlakı, kısacası çocukla ilgili her şey aileler için önem kazanmaya başlamıştır" (Özcan, 2017, s. 121-123). Matbaa alanındaki gelişimi ile birlikte okuryazarlık ortaya çıkmıştır. Bu da okulun önemini arttırmış, çocukların okula gitmesini sağlamıştır. Çocukların günlerinin büyük bir bölümünün okulda geçmesi yetişkinlerden bağımsız hale gelmelerini sağlamış, iş yaşamından onları uzaklaştırmıştır. Böylece eskiden, hemen yetişkin olması istenen çocuk okula giderek çocukluklarını yaşamaya başlamıştır. Anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailede çocuğa daha çok zaman ayrılmış ve çocuklar bir birey oldukları için değer görmeye başlamıştır (Özcan, 2017, s. 121-123).

Belirtildiği gibi, toplumların çocuğa bakış açılarının tarihsel süreçteki farklılıklarına bakıldığında çocuğun önemi, değeri toplumsal ve dönemsel olarak değişmiştir. Bu değişiklikler toplumların, insanların değer yargılarına göre gerçekleşmiştir. Çocuk bazen "şeytan" olarak görülürken, bazen soyun devamını sağlayan bir canlı, bazen de toplumun ve ailenin ticari kazancı haline gelmiştir. Çağdaş toplumlarda ve dönemlerde çalışmaların ve araştırmaların konusu olmaya başlamıştır. Edilgen olarak çocuklar, çalışmaların ve araştırmaların nesnesi olarak ortaya çıkabilmektedir. Tarihe bakıldığı zaman, "Dinler müritlerini, hükümdarlar kullarını, uluslar mensuplarını, birlik beraberlik yolunda seferber ederken" (İnal, 2014, s. 11) yaşamın ortaklarından olan çocuklar da bu seferberlik kervanına dâhil edilmiştir. Toplumların, dinlerin, cemaatlerin, devletlerin esiri haline gelen çocuk çağdaş toplumla birlikte bilimin de esiri olmuştur. Tarihsel süreçte toplumda etkili olan güçler çocukları kullanmak amaçlı onlara sahip olmak için yarışmışlardır. Bu yarış zamanla çocuğun "kimin olduğu" mücadelesine dönüşmüştür (İnal, 2014, s. 11-12). Çocukların gelişimleri, toplumlar ve ülkeler arasında yaşanan çatışmaların, savaşların varlığıyla neredeyse her dönem sekteye uğramıştır. İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar dünyada yaşanan çatışmalar, şiddet ve savaşlar milyonlarca çocuğun ölmesine ve mağdur olmasına neden olmuştur.

3.1.2. Kişinin Gelişiminde Önemli Bir Evre Olarak Çocukluk

Çocukluk, insanın bebeklik ile ergenlik çağlarının arasındaki geleceği şekillendiren gelişimlerini kazandığı önemli bir evredir. İnsanlığın varlık başlangıcının ilk evresi olan çocukluk, kavramsal nitelikte modern çağın yaratısıdır (Özcan, 2017, s. 92).

İnsanların çocukluk evresinde yaşadıkları, şahit oldukları ve öğrendikleri, toplumların, ülkelerin yaşamını, kültürlerini ve değerlerini etkilemektedir. Neil Postman, "çocuklar göremeyeceğimiz bir zamana gönderdiğimiz canlı mesajlardır" (Postman, 1995, s.7) diyerek çocukluk evresinin insanlığın geleceğinin şekillenmesinde göz ardı edilmeyecek bir öneme sahip olduğunu dile getirmektedir. Çocuk, "(...) toplumsal hareketin, değişmenin, dinamizmin kendisi sayesinde mümkün olduğu bir yenilenmenin temsilcisidir. Bu tür nitelik çocuk olmanın değerinin de açığa vurulduğu noktadır" (İhop, 2012, s. iii). Çocukluğunda olanaklarını bağımsız, sağlıklı, güvenilebilir bir biçimde gerçekleştirebilme imkânına sahip olan çocuk, toplumsal bir devinimin kaynağı olabilmektedir. Her birinin kaynak olduğu dünya çocuklarının, çocukluk evresinin kendine has koşulları dikkate alınarak, çocukların sahip oldukları olanaklarının gelişimi için nerede yaşadıklarının, hangi ırktan olduklarının ayrımı yapılmadan fırsat eşitliğinin sağlanması gerekir.

Çocuğun yapısal özellikleri, onu diğer varlıklardan farklı kılan olanakları kendisine özel bir yer sağlamaktadır. Çocuğun varlıktaki bu özel yeri doğuştan birçok hakka sahip olmasını sağlar. İnsan olduğu için çocuğun sahip olduğu bu hakların tümünü içine alan insan haklarının merkezinde insan değeri yer almaktadır. Bu özel yere sahip olan, geleceği inşa eden insanların çocukluk evrelerinde yaşadıkları, olanaklarının gelişimleri onların kişiliklerinin önemli bir kısmını oluşturur. Bu yüzden çocuklar her dönem korunması ve olanaklarının geliştirilmesi gereken önemli varlıklardır. Çünkü çocukların haklarının korunduğu durumlarda olanaklarının gelişimi söz konudur.

Yetişkinlerin çocuğa verdiği önem, çocuklara karşı davranışları, çocukların çocukluk evrelerinde yaşadıkları deneyimleri ve büyüklerine karşı davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Bu da bize çocukluk evresinin insanların yaşamında hem fiziksel hem de gelişimsel olarak karakterize edilen dönem olduğunu gösterir (Allison, 2001, s. 29). Çocukluk, çocukların oyunlarını gönüllerince, güvenli ve özgür bir şekilde oynandığı, çocukların olanaklarının gelişiminin sağlandığı, büyüklerin sorunlarından,

sıkıntılarından uzaklaştırıldığı bir evre olmalıdır. Çocuk bu dönemde evin geçiminin, hayatta kalabilmenin endişesinden uzak bir çocukluk yaşamalıdır. Çocukluk evresinin olumlu ya da olumsuz tecrübelerini deneyimleyerek yetişkin olan insan, çocukluğunun olumsuzluklarının kendilerini ne kadar etkilediğini ve hayatlarını bu etkilerle olumsuz bir biçimde şekillendirdiklerini bildikleri halde çocukluk evresine gereken önemi vermemektedir. Bu insanın çocuğa ve çocuğun haklarına karşı duyarsızlaştığının bir göstergesidir (Cılga'dan aktaran: Fazlıoğlu, 2007, s. 2).

Toplumda faydalı, ahlaklı ve başarılı bireylerin yetişmesi için çocukluk evresi önemlidir. Çünkü sağlıklı ve mutlu bir çocukluk evresi yaşamış olan kişinin, hayatının her döneminde, her alanında kararlar alırken, tercihlerde bulunurken doğru bir şekilde karar almaya ve tercihlerde bulunma olasılığı daha yüksektir. Çocukluk evrelerinin sağlıklı bir biçimde yaşanması için devletler politikalarında çocukların sağlık, eğitim ve sosyal haklarına önem vermelidir. Devletler sadece kendi vatandaşı olan çocukların değil, bütün dünya çocuklarının yaşam, eğitim, sağlık ve sosyal haklarını önemsemeli ve bu hakların korunmasını sağlamalıdır. Çocuklarının hayatını koruyan, sağlığını düşünen, onları eğiten ve düşüncelerinin çok önemli olduğunu kabul eden bir devlet bu sayede suç işleyen bir toplumun yetişmesini önlemektedir. Sağlıklı bir çocukluk evresi yaşayan toplumun bu durumu ekonomik, ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı bir hayat yaşamasıyla alakalıdır (Fazlıoğlu, 2007, s. 7). Toplumlardaki çocukların, çocukluklarındaki olanaklarının gelişimleri, fiziksel, ruhsal, eğitim alanlarındaki durumları, toplumların gelişmişlikleriyle paraleldir. Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere toplumun geleceğini şekillendiren insanın ruhsal, fiziksel ve kişisel gelişimlerinin sağlıklı bir biçimde tamamlanması çocukluk evrelerinde kendilerine sunulan olanaklarının gerçekleştirilmesiyle, sahip oldukları haklarının korunmasıyla mümkündür.

3.2. Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi

Daha önce de vurgulandığı gibi, çocuğun çocukluk evresinin kültürel ve sosyolojik bir özelliğe sahip olması, çocuğun tarihsel gelişiminin toplumlara, dönemlere, normlara ve değer yargılarına göre farklılık göstermesine neden olmuştur. Söz konusu olan bu farklılıklar, toplumların sosyokültürel yapılarına, toplumdaki egemenlik anlayışlarına ve örgütlenme şekillerine bağlı olarak da değişmiştir (Akyüz, 2000, s.42).

Eski çağların ilkel toplumlarında, modern ifadeyle "çocuk hakları"na karşılık gelen bir kavram bulunmamaktadır. Çocuk hakları kavramı 21. yüzyılda bazı sözleşmelerle ortaya çıkmış ve düzenlenmiştir. (Akyüz, 2013, s. 24). Bu düzenlemelerin yapıldığı zamana kadar geçen süreler incelendiğinde toplumların sosyokültürel yapılarına, egemenlik anlayışlarına, dönemsel gelişmişliklerine ve değer yargılarına göre çocuklara çeşitli değerlerin atfedildiği görülmektedir. Bu değerlerin atfedildiği çocuklar günümüzün doğuştan hak sahibi olan yurttaşlarıdır. Çocuklara dair kazanımların elde edilmesinde, dönüşümlerinin yaşanmasında, en destekleyici güç çocuk haklarına dair yapılan zorlu mücadeleler olmuştur (Arcan, 2011, s. 250)

Çocuk haklarının 19. yüzyılda başlayan yasal düzenlemelerine kadar Kıta Avrupası ülkelerinde Roma Hukuku etkili olmuştur (Ceylan'dan aktaran Dirican, 2018, s. 43-44). Roma hukukundaki yasal düzenlemeler çocuğun gelişimine, bakımına ve korunmasına yönelik olmayıp sadece ebeveynlerin faydasına olacak biçimdeydi (Koschaker, 1997, s. 337). Bu hukuk sisteminde çocuk, özel birey olmaktan öte, ailenin, özellikle de aile reisinin üzerinde sınırsız hakka sahip olduğu (Çelik, 2005, s. 1) bir bireydi. Örneğin erkek tuttuğu balıkla, kız ev işlerinde çalışarak ve evlendirildiği zaman ailesine kazandırdığı başlık parasıyla aileye ekonomik kazanç sağlamaktaydı. Ailenin ekonomik kazanç kapısı olarak görülen çocuğun varlığı ekonominin kötü ve sıkıntılı olduğu dönemlerinde yük olarak görülmekteydi. Hatta ekonomik kazanç elde edemeyecek durumda olan engelli, güçsüz, hasta çocukların ve bakılmaya muhtaç kimsesiz olanların toplumun dışına itilerek, yaşamlarına son verilirdi. Bunlar dönemin insanları için olağan durumlardı (Akyüz, 2000, s.42). Aile ve aile reisi çocuk üzerinde sınırsız yetkiye sahipti. Bu yetkiye sahip olan aile reisi, malı olarak gördüğü çocuğu, satabilir, suç işlediği takdirde cezalandırabilir, hatta yaşamına son verebilirdi (Koschaker, 1997, s. 300). Yalnız aile reisinin çocuk üzerindeki sınırsız yetkisi 12 levha kanunlarıyla sınırlandırıldı. Çocuğun satılmasının hoş karşılanmadığı 12 Levha kanunlarına, göre üç defa erkek çocuğunu, bir defa da kız çocuğunu satan babanın, babalık hakkı sona ererdi (Koschaker, 1997, s. 328).

Çocuk haklarına dair mücadelelerin ilki sanayileşme döneminde emeği sömürülen işçi çocuklar için verilmiştir. Çocuk haklarına dair kavramsal ve toplumsal olgunlaşmaların ve kabul edilmelerin amaçlandığı çocuk hakları mücadelesi, sanayileşmeyle emekleri sömürülen çocukların yaşadıklarına karşı bir cevap niteliğinde,

insan hakları mücadelesinin önemli bir bölümü olarak ortaya çıkmıştır (Arcan, 2011, s. 250). Micheline Ishay'a göre çocuk haklarına dair gerçekleşen bu mücadelelerin temel dinamiğini "sosyalist insan hakları yaklaşımı" oluşturmaktadır. Çocuk haklarına dair olan çocuğun eğitim hakkı, çocuk işçiliğinin yasaklanması ve çocuğun sağlık hakkı hareketleri "sosyalist insan hakları" yaklaşımıyla ele alınmaktadır. Sosyalistler güvenceye alınmamış olan "evrensel sağlık ve eğitim hakkı, kadının kurtuluşu, çocuk emeğinin yasaklanması, fabrikalarda sağlık ve güvenlik önlemlerinin sağlanması ve kadınlar da dâhil olmak üzere herkes için evrensel oy hakkı" hakları kucaklanmıştır (Ishay'dan aktaran Arcan, 2011, s. 250). Arcan'ın da ifade ettiği gibi,

> Sosyalist hareketin çocuk haklarına ilişkin duyarlılığı, Marx'ın yazılarında da açıkça görülmektedir. Marx bizzat, Komünist Manifesto, Gotha Programının Eleştirisi gibi ana metinlerinin yanı sıra, Cenevre Konferans Delegelerine sunuşunda ve Birinci Enternasyonalde, Uluslararası İşçi Derneği'nin açılış konuşmasında, kısaca her platformda "…bütün çocuklar için kamu okullarında ücretsiz eğitim, mevcut haliyle çocuk ve kadın emeğinin fabrikalarda sömürüsüne son… Endüstriyel üretimle kombine edilmiş eğitim" talebini dile getirmiş ve evrensel çocuk haklarının öncü savunucularından biri olmuştur (Marx'tan aktaran Arcan, 2011, s. 251).

Çocuk hakları mücadelesinin öncü savunucularından olan İngiliz sosyalist düşünür Robert Owen, çocukların çalıştırılmadan önce okula gidip eğitimlerini tamamlamaları gerektiğini savunmuştur. 18. yüzyıl İngiltere'sinde 5 yaşındaki yoksul çocuklar okul sıralarında oturmak yerine fabrika ve atölyelerde çalıştırılmaktaydılar. Kendisi de 10 yaşında işe başlayan işçi bir çocuk olan Owen eğitimini tamamlamamış 10 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Sosyalist düşünür Owen, 10 yaşında işe başlayan bir çocuk olduğundan çalışma imkanlarını ve şartlarını çok iyi bilmekteydi. Çocuk işçilerinin emeklerinin sömürülmesine karşı olarak New Lanark'da almış olduğu tekstil fabrikasında çalışan 10 yaşından küçük bütün çocukları işten çıkararak düzeni reddetmiştir. Owen tarafından 10 yaşından küçük çocukların eğitim alabilmeleri için ücretsiz anaokulu ve ilkokul inşa edilmiştir. Bu dönemin acı gerçekleri insana yakışmayan şartlarda yaşayan emeği sömürülen çocuk işçileri ve bedenini parayla satan çocuklarıydı (Arcan, 2011, s. 251).

Çocukların korunmasına yönelik ilk düzenleme sanayi devriminde gerçekleşmiştir. Buradaki korunma iş gücü alanında çalışan çocuğun çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik yapılan düzenlemedir. Çocukların gelişimlerine ve

korunmalarına yönelik uluslararası boyuttaki bu düzenleme sanayinin ağır şartlarında çalışan çocuklar için sosyal politika tedbiri niteliğindedir. İngiltere'de 1802 yılında kabul edilen çırak çocukların yasası, hukuki bir düzenleme olup "(…) çocukların günlük çalışma sürelerine getirdiği kısıtlama ve gece çalıştırılmalarının yasaklanmasıyla" çalışma saatlerinde yapılan iyileştirmeleri kapsamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından geliştirilerek çocuk çalışma yaşına asgari bir standart getirilmiştir (Karakaş, Çevik, 2016, s. 899).

Çocuğun toplumdaki yerine ve rolüne uygun bir statünün tespit edilmesi çocuğun korunmasından da önemliydi. Toplumda çocukların korunmasıyla alakalı düşüncelerin toplum bünyesinde kurumsal hale gelmesi 19. yüzyılla başlamıştır. Ailenin etkisinin azalması, devletin gücünün artmasıyla birlikte aile reisinin mülkü olarak görülen çocuğun üzerindeki sınırsız egemenliği ortadan kalkarak, bu egemenlik çocuğun bakılması ve korunması sorumluluğuna dönüşmüştür. Devlet bu sorumluluğun yerine getirilip getirilmediği konusunda aileyi denetleyen aktif bir sistem oluşturmuştur (Akyüz, 2000, s.42). Devletin çocukların korunmasına ve bakılmasına yönelik yapmış olduğu bu aktif denetleme sistemiyle ebeveynlerin çocuklar üzerindeki sınırsız hakimiyeti azalmıştır. Böylece çocuk sorununu konu alan yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (Akyüz, 2010, s. 16-17).

Uluslararası bir platformda çocukların haklarını koruyacak bir örgütün varlığına ihtiyaç olduğunu ilk kez 1894 yılında Jules de Jeune dile getirmiştir. Bu bağlamda İsviçre'de 1912 yılında çocukların korunması amacıyla resmi olarak bir girişimde bulunulmuştur. İsviçre'de gerçekleşen girişime benzer bir çalışma aynı tarihlerde Belçika'da da yapılmıştır. Girişimler ve çalışmalardaki amaç ülkelerde yer alan, çocuklarla ilgili yasa ve yayınların tek bir çatı altında toplanıp yayınlatılması, bu yayınla uluslararası boyutta bir anlaşmanın imzalanmasını sağlamaktır. Fakat çocuk haklarının korunmasına yönelik girişimler ve çalışmalar 1914 yılında yaşanan Birinci Dünya Savaşı ile sekteye uğramıştır (Müftü, 2013, s.1).

Çocuk haklarına dair mücadelenin ilk resmi başarısı, mücadelenin temellerinin atıldığı 19. yüzyılın 1917 yılında Bolşevik Devriminin yaşandığı Rusya'da gerçekleşmiştir. Bu tarihte dünyanın ilk Çocuk Hakları Bildirgesi Sovyetler Birliği yönetimi tarafından ilan edilmiştir. İlan edilen bu bildirgeyle çocuk, hakları olan bireyler

kabul edilip ve korunması ilk defa devletin politikası haline dönüşmüştür (Lynn'den aktaran Arcan, 2011, s. 251).

Çocukların korunmalarına, değişimlerine ve gelişimlerine yönelik düzenlemeler toplumlar ve uluslararasında yaşanan çatışmalarla, savaşlarla neredeyse her dönem sekteye uğramıştır. Bu yaşanan çatışmalarda ve savaşlarda çocuk her zaman en çok yıkımı yaşayan ve yok sayılan varlıklar olmuştur. Birinci dünya savaşı yaşandığı an ve sonrasında oluşan yıkımlardan, kayıplardan ve en kazlardan en çok etkilenen ve zarar gören Avrupa ve Uzak Doğu ülkelerinin kadınları ve çocukları olmuştur (Reçber, 2018, s. 17).

Birinci Dünya savaşının neden olduğu yıkımların sonrasında savaşın mağdur ettiği çocukların korunması, iyileştirilmesi ve yaralarının sarılması amacıyla Eglantyne Jebb kız kardeşinin de kendisine yardım etmesiyle birlikte 1919 yılında bir fon kurmuştur (Save the Children Fund). Kurulan bu fonun aracılığıyla 6 Ocak 1920 tarihinde Cenevre'de özel bir örgüt olan 'Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği'(Union Internationale de Secours aux Enfants) örgütü kurulmuştur. Kurulan bu örgüt 1923 yılında çocuk haklarına dair yapılan düzenlemelerden ilki olan 'Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Milletler Cemiyeti istismar ve ihmallerde öncelikli olarak çocukların korunması gerektiğini, çocukların her durumda, şartlar ne olursa olsun yetişkinlerden önde geldiğini savunarak, Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesini 26 Eylül 1924 yılında onaylayarak yayınlamıştır. Bu bildirgeyle birlikte uluslararası boyutta çocukların yaşamlarının devamı, gelişimlerinin ve korunmalarının sağlanması ilk defa temel ilke olarak bildirgeyi imzalayan ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Milletler Cemiyetine göre insan olan çocuklar doğuştan insan haklarına sahiptir (Müftü, 2013, s.1).

Batı'da çocukların emeklerinin sömürülmesini engelleyen ve bu konuda çocukları koruyan ilk düzenleme 1938 yılında ABD'deki Başkan Franklin Roosvelt'ın imzalamış olduğu Eşit Emek Standartları Yasası (Fair Labor Standards Act) dır. Kavramsal açıdan çocuk haklarının 20. Yüzyılın ilk zamanlarında kabul gördüğü ve yetişkinlere benzemeyen kendilerine özgü yapılarının ve özelliklerinin olmasından dolayı özel haklara ihtiyaçlarının olduğu net bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır (Arcan, 2011, s. 252). 20. yüzyıla kadar olan süreçte çocuğun her yönden korunmasının sağlanması, bakımının yapılması ve gelişiminin desteklenmesi ailenin sorumluluğunda bulunduğu

genel olarak kabul edilmiştir. İlk kez çocukların korunmasına ve hak sahibi olduklarına yönelik düşünceler 20. yüzyılda ortaya atılmıştır (Rençber, 2018, s. 17) Ayrıca çocukların sahip oldukları bu hakların ulusal ve uluslararası hukukta korunması gerektiği düşüncesi de vurgulanmıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Milletler Cemiyeti'nin dağılması, savaş öncesi çocuk haklarına dair yapılan çalışmaların ertelenmesine, çocuk haklarının korunmasının sekteye uğratılmasına neden olmuştur (Müftü, 2013, s.1).

Savaş sırasında ağır şartların neden olduğu mahrumiyetler çocuklarda büyük kayıpların ve yıkımların yaşanmasına neden olmuştur. Savaşın bu yıkımları yaşatması, insanlık dışı, zalimane muamelelerin görülmesine ve insan haklarından yoksun bırakılmasına neden olması Batı dünyasının çocuk hakları mücadelesini farklı bir perspektiften devam ettirmesini sağlamıştır (Arcan, 2011, s. 252). 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. Çocukların kendilerine has durumları, ihtiyaçları sebebiyle sadece onların haklarına özgü belgenin hazırlanması gerektiği düşüncesiyle Cenevre Bildirgesi üzerinde çalışılarak daha kapsamlı 10 ilkeden oluşmuş, Çocuk Hakları Bildirgesi 20 Kasım 1959 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir (Dirican, 2018, s. 45). Bildirgeler yasal açıdan bağlayıcılığı olmayan fakat uluslararası boyutta rehberlik görevi gören metinlerdir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı 1979 yılını Dünya Çocuk Yılı ilan ederek çocukla alakalı programlarla bütün ülkelerin gündemine çocuğu yerleştirmiştir. Bütün bu çabaların sonucunda, 20 Kasım 1989 tarihinde, yasal olarak bağlayıcı olan Birleşmiş Milletler Genel kurulu tarafından Çocuk Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir. Çocukların anayasası niteliğinde olan Çocuk Hakları Sözleşmesine göre, 18 yaşından küçük tüm bireyler çocuktur ve bu çocuk bireylerin doğuştan sahip oldukları insan hakları, onların çocuk haklarıdır. Çocuk hakları, salt insan olan çocuğun doğuştan sahip olduğu insan haklarıdır (Arcan, 2011, s. 252).

Daha sonra, 2002 yılında BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin eki olan iki ihtiyari protokol yürürlüğe girmiştir. Bu iki protokol çocuk askerliğinin, çocuk ticaretinin, çocuk pornografisinin ve çocukların cinsel sömürüsünün sona erdirmesinin amaçlandığı uluslararası bir mücadelenin ürünüdür (Arcan, 2011, s. 252). Her yıl 20 Kasım Dünya Çocuk Hakları günü olarak kutlanır. (Müftü, 1998, s.17).

3.2.1 Uluslararası Belgelerde Çocuk Hakları

Tarihsel süreçte neredeyse her dönem çocuklar toplumlar tarafından korunması gerektiğine inanılan varlıklar olurken öte taraftan birçok yönden mağdur edilerek, istismara uğramıştır. Tüm ulusların temeli ve geleceği olan çocukların sağlıklı, mutlu bir hayat sürmesi önemlidir. Çocukların yaşadıkları sıkıntılarının değerlendirilip, ortadan kaldırılmasına yönelik çözümlerinin bulunması da hayati bir önem arz etmektedir (Karakaş, Çevik, 2016, s. 887-889). İnsanlık tarihi serüveninde çocuk zorlu ve uzun bir mücadelenin ardından kimliğini kazanmış hak sahibi bir vatandaşa, bireye dönüşmüştür. Hediye Esra Arcan'ın da dediği gibi, "Bu dönüşümün gerçekleşmesinde itici güç, çocuk hakları mücadelesi olmuştur." (Arcan, 2011, s. 250). Çocuk hakları, varlık türü insan olduğundan çocuğun doğuştan kazandığı insan haklarıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, çocukların korunmasının gerekliliğinin ortaya atılması sanayi devrimine dayanmaktadır. Buradaki korunma iş gücü olarak görülen çocuğun çalışma koşullarına yönelik bir korumadır. Çocukların gelişimlerinin ve korunmalarının sağlanması yönünde uluslararası boyuttaki ilk düzenlemedir. Bu ilk düzenleme sanayi devriminin ağır çalışma koşullarında çalıştırılan çocukların korunmasına yönelik alınan sosyal politika tedbiridir. Zamanla çocuğun toplumdaki yeri değişerek, çocuk hak ettiği değeri görmeye başlamıştır. İş gücü olarak kullanılan çocukların çalışma hayatlarına yönelik düzenlemelerden ziyade çocuğun yerinin değişmesiyle çocukların insan haklarına yönelik düzenlemelerinin girişimlerinde bulunulmaya çalışılmıştır (Karakaş, Çevik, 2016, s. 899).

3.2.1.1 Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi

Birinci Dünya Savaşıyla en fazla yıkımı yaşayan ve kayıpları olan Avrupa ve Uzak Doğu ülkelerinin kadınları ve çocukları olmuştur. Bu savaşın ardından yapılacakların tespiti ve uygulanması amacıyla Cenevre'de 1920 yılında özel bir örgüt olan 'Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği' kurulmuştur. Kurulan bu örgüt 1923 yılında çocuk haklarına dair yapılan düzenlemelerden ilki olan 'Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'ni yayınlamıştır. I. Dünya Savaşının neden olduğu yıkımlarının ortadan kaldırılmasının istenmesi, insanların barışın ve huzurun hakim olduğu dünyada yaşamayı talep etmesi sonucu bugünün Birleşmiş Milletlerinin temeli olan Milletler Cemiyetini kurmuştur. Evrensel barışın yaşanması için Milletler Cemiyeti çatısı altında toplanan

ülkeler, ulusların uymaları istedikleri yaşam standartlarını tespit etmeye çalışmıştır. Milletler Cemiyeti çocukların istismar ve ihmallerde öncelikli olarak korunması gerektiğinin vurgusunu yaparak, bu doğrultuda çocukların her durumda, şartlar ne olursa olsun yetişkinlerden öncelikli olarak ele alınması, korunması gerektiğini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Milletler Cemiyeti 1923 yılında yayınlanan Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesini 26 Eylül 1924 yılında onaylayarak yayınlamıştır. Bu bildirgeyle uluslararası boyutta çocukların yaşatılmaları, gelişimleri ve korunmaları ilk defa temel ilke olarak bildirgeyi imzalayan ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Milletler Cemiyetine göre çocukların da doğuştan sahip olduğu insan hakları vardır. Çocukların doğuştan sahip oldukları bu insan haklarına yönelik uluslararası düzenlemeler yapılmıştır (Müftü, 2013, s.1).

Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi 5 maddeden oluşmuştur. 5 Maddelik bu bildirgeyle "çocuğun gelişmesi, korunması, tedavi görmesi, eğitilmesi, istismardan korunması, en önce yardım görmesi, kardeşlik ve barış ruhu içerisinde büyütülmesi prensipleri (…)" kabul edilmiştir (Akyüz, 2001, s.13). Ancak, 1939'da İkinci Dünya Savaşının yaşanmasıyla Milletler Cemiyeti geçerliliğini kaybederek, Çocuk Hakları Bildirgesi'nin önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu süreçte çocuk haklarına dair çalışmalar ertelenerek, çocuk haklarının korunması I. Dünya Savaşında olduğu gibi tekrardan sekteye uğramıştır (Müftü, 2013, s. 1).

3.2.1.2.Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi

1939 da başlayan İkinci Dünya Savaşı 1945'de sona ermiş, savaşın sona ermesiyle 1945 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. Kurulan bu teşkilatın "(…) insanlığın çocuğa verebileceğinin en iyisini vermesi gerektiği (…)" (Dinç, Biçkin ve Aycı, 2004, 121-122) düşüncesiyle 1924'de yayınlanan Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'nin eski önemini kazanılması istenmiştir.

Birinci Dünya Savaşında çocukların yaşadığı yıkımların ve kayıpların çok daha fazlası İkinci Dünya Savaşında yaşanmıştır. 1948 yılında çocukların hak ve özgürlüklerini de kapsayan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu bildirgede temel insan hakları saptanmış ve ihlal edenlerin sorumlu olduğu belirtilmiştir (Müftü, 2013, s.1). 30 Maddeden oluşan bu beyannamenin 25. Maddesinde "Annelerin ve çocukların özel

bakım ve yardıma hakları vardır. Tüm çocuklar, evlilik içi ya da dışı doğmuş olmalarına bakılmaksızın, aynı toplumsal korumadan yararlanır" ifadesiyle çocukların özel bakıma muhtaç oldukları konusu vurgulanmıştır (Ataman, 2015, s. 34). Fakat tüm maddelere bakıldığı zaman "çocukların hak ve özgürlüklerine yeterince değinilmediği" (ASPB, 2013, s. 33) görülmektedir. Çocukların kendilerine has durumları, ihtiyaçları sebebiyle sadece onların haklarına özgü belgenin hazırlanması gerektiği düşüncesiyle Cenevre Bildirgesi üzerinde çalışılarak daha kapsamlı olacak şekilde 10 ilkeden oluşmuş Çocuk Hakları Bildirgesi, 20 Kasım 1959 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir (Dirican, 2018, s. 45).

Bildirgenin Önsözünde, fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan gelişimini tamamlamamış, olgunlaşmamış çocuğun, doğmadan önce ve doğduktan sonra özel ilgiye, bakıma ve korunmaya ihtiyacının olduğu, "(…) bireyler ile grupların yasal ve diğer yöntemlerle çocuk haklarının sağlanması için çaba göstermeleri gerektiği" (Erkan, 2013, s. 39) belirtilmektedir.

Bildirgenin ilkeleri şöyledir:

İlke 1

Çocuk, bu Bildirgede öne sürülen haklardan yararlanır. Her çocuk, kendisinin ya da ailesinin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ve başka bir statü bakımından herhangi bir ayrım yapılmaksızın bu haklara sahiptir.

İlke 2

Çocuk, özel olarak korunur, yasalar ve başka yollarla sağlıklı ve normal biçimde, özgürlük ve saygınlık koşullarında bedensel, zihinsel, ahlaki, manevi ve toplumsal olarak gelişmesine olanak sağlayacak fırsat ve kolaylıklardan yararlanır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda, çocuğun çıkarları önde gelir.

İlke 3

Çocuğun doğuştan başlayarak bir isme ve vatandaşlığa hakkı vardır.

İlke 4

Çocuk toplumsal güvenlik olanaklarından yararlanır. Sağlık içinde gelişme ve yetişme hakkı vardır. Bu amaçla kendisine ve annesine özel bakım ve korunma olanakları sağlanır. Bu olanaklar doğum öncesi ve doğum sonrası bakımı da içerir. Çocuğun, yeterli beslenme, barınma, eğlenme ve sağlık hizmetlerine hakkı vardır.

İlke 5

Bedensel, zihinsel ve toplumsal bakımdan özürlü çocuğa özel durumunun gerektirdiği gibi davranılır ve özel eğitim ve bakım sağlanır.

İlke 6

Çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu gelişmesi için sevgi ve anlayışa gereksinimi vardır. Ana babanın bakım ve sorumluluğu altında ve her durumda yakınlık, maddi ve manevi güvenlik ortamında elden geldiğince yetiştirilir. Ailesiz ve yeterli destekten yoksun çocuklara özel bakım sağlamak, toplum ve kamu makamlarının ödevidir. Çok çocuklu aile çocuklarının korunması amacıyla devletçe ve başka kaynaklardan yardım sağlanır.

İlke 7

Çocuğun, en azından ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum üyesi olmasına olanak sağlayacak bir eğitim verilir.

Çocuğun eğitiminden ve rehberliğinden sorumlu olanlar için yol gösterici ilke, çocuğun çıkarlarıdır. Bu sorumluluk her şeyden önce ana babasınındır.

Çocuk, eğitimle aynı amaçlara yönelik oyun ve eğlenme konusunda tüm olanaklarla donatılır; toplum ve kamu makamları çocuğun bu haktan yararlanma olanaklarını artırmaya çaba gösterir.

İlke 8

Çocuk her durumda korunma ve yardımdan ilk yararlanacaklar arasındadır.

İlke 9

Çocuk, her türlü ihmal, zulüm ve sömürüye karşı korunur. Çocuk, her ne biçimde olursa olsun alım-satım konusu olamaz.

Çocuğun, uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına izin verilmez; hiçbir durumda sağlık ve eğitimine zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da ruhsal gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yol açılıp izin verilemez.

İlke 10

Çocuk ırk, din ve başka herhangi bir ayrımcılığı besleyen uygulamalardan korunur. Anlayış, hoşgörü ve halklar arasında dostluk, barış ve evrensel kardeşlik ruhuyla, güç ve yetkilerini insanlığın hizmetine sunması gerektiği bilinciyle yetiştirilir.[3]

Bu bildirgede, II. Dünya Savaşıyla birlikte çocukların yaşadığı yıkımlar ve mağduriyetler karşısında çocuklara dair konularda daha dikkatli ve hassas davranılması gerektiğini dile getirilmektedir (Hamon, 2006, s. 53-54). II. Dünya savaşı sonrası yaşanan büyük yıkımın ardından bir daha aynı şeylerin yaşanmaması için ortaya konan Çocuk Hakları

[3] https://kdkcocuk.gov.tr/anasayfa/contents/files/YasalDuzenlemeler/BM_cocuk_Haklari_Bildirisi.pdf 14.02.2020

Bildirgesi'nde bedenen ve ruhen gelişmemiş çocukların doğmadan önce ve doğduktan sonra özel ilgiye, bakıma ve korunmaya ihtiyacının olduğu savunularak, çocukların kendilerine haz olanaklarına ve özelliklerinin gelişimlerine imkan sunulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bedenen, zihnen ve ruhen engeli olan çocukların eğitim, sağlık ve gelişim ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği de öngörülmüştür. Çünkü bütün bunlar çocukların sahip oldukları haklardan ileri gelmektedir. Bu bildirge uluslararası topluluğa çocukların refahıyla alakalı durumlarda yol gösterdiğinden yıllarca topluluk tarafından dikkate alınmıştır (Müftü, 2013, s. 1). Çocuk Hakları Bildirgesi çocukların bedensel, ruhsal, zihinsel, sosyal bakımdan gelişimlerinin hür ve sağlıklı bir biçimde tamamlanmaları bakımından "(…) çocuk haklarının ön plana çıktığı düzenlemeleri ifade etmektedir" (ASPB, 2013, s. 33).

Bildirgelerin hukuki anlamda hiçbir bağlayıcılığı yoktur. Bu bildirgeler çocukların her türlü istismardan, ihmalden uzak tutulması, haklarının korunup saygı duyulması düşüncelerinin ötesine geçememiştir. Gülgün Müftü'nün de söylediği gibi "çocukları pek çok başka alanda korumanın gerektiği göz önünde tutularak, bu konuda artık bildirgelerden daha bağlayıcı uluslararası belgelere ihtiyaç duyulduğu konusu ortaya (…)" çıkmıştır. Bu ihtiyaçla birlikte hazırlığı 10 yıl süren "(…) Çocuk Haklarına dair Sözleşme, 20 Kasım 1989'da Birleşmiş Milletlerin 44. Genel Kurulu'nda oy birliği ile kabul (…)" edilmiştir (Müftü, 1998, s.17).

3.2.1.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

20 Kasım 1989 yılında Birleşmiş Milletler tarafından, Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletlerin Genel Kurulu'nda kabul edilen bu sözleşmeyi Somali ve Amerika Birleşik Devletleri dışında temsilcisi bulunan ülkelerin tamamı imzalayarak onaylamıştır (Avcı, 2011, s. 91). 2010 yılında 193 ülkenin imzalayarak onayladığı bu sözleşme insan haklarına dair düzenlenen uluslararası yasal düzenlemeler arasında en çok ülke tarafından onaylanan belge niteliğindedir. Sözleşme sadece çocukların haklarının korunmasına yönelik değil ayrıca çocukların bağımsızlık haklarına da vurgu yapmaktadır (Ataman, 2015, s. 34).

Çocukların evrensel anayasası niteliğindeki bu sözleşme 54 maddeden oluşan bağlayıcılığı olan uluslararası yasal bir düzenlemedir. İnsan Haklarının her alanının ele alındığı bu sözleşme çocuk haklarına dair ilk bağlayıcılığı olan uluslararası bir belge

olduğundan sözleşmeyi onaylayan devletler yasal olarak sözleşmeye uymak ve sözleşmeyi uygulamak zorundadır (Akıner & İnceoğlu, 2011, s. 112). Bu sözleşme çocukların haklarının yanında kişilik değerlerini de korumaya yöneliktir (Seyyar, 2011, s. 412). Sözleşmeyi imzalayan devletlerin çocukların sosyal, medeni, kültürel ve ekonomik haklarının ulusal ve uluslararası boyutta korunmasını sağlamaları gerekmektedir. Bu sözleşme çocukların sağlıklı ve mutlu bir şekilde yaşamalarına; kişiliklerini hür bir biçimde gerçekleştirecekleri imkanlarının sağlanmasına dayanmaktadır. Artun Avcı'nın dediği gibi sözleşme, "(…) çocuklara sivil, sosyal ve siyasal hakların birbirini tamamladığı bir yurttaşlık anlayışı ile yaklaşmaktadır" (Avcı, 2011, s. 90-91). Temelinde çocuğun yüksek yararı ilkesi bulunan Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) "(…) yaşama ve sağlığını koruma, gelişme ve yeteneklerini geliştirme, korunma ve bakılma ve çocuğun görüşünün alınması ölçütleri yanında, çocuğa karşı her tür ayrımcılığın önlenmesi ilkesi çerçevesinde (…)" yorumlanabilmektedir (Şirin, 2011, s. 13). Sözleşmede birey olarak görülen çocuğun toplumdaki hak ve özgürlükleri güvence altına alınmaktadır (Timisi, 2011, s. 147). 54 maddelik sözleşmenin ilk maddesine göre ülkelerin kanunlarında "(…) daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır."[4] Sözleşmeyi imzalayarak kabul eden ülkeler çocuk haklarına dair ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerde ilk maddede belirtilen çocuk yaşını dikkate almaktadır. Ülke de kanunlarda standart oluşturabilmek için sözleşmenin ilk maddesindeki çocuk tanımını benimsemiştir (Karakaş, Çevik, 2016, s. 890).

Sözleşmeyi imzalayan ülkeler tarafından çocuk hakları ele alınırken Birleşmiş Milletler Çocuk Sözleşmesinde belirtilen 4 temel ölçüt gözetilerek yasa ve uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu kriterler, "çocuk haklarının hiçbir ayrım gözetmeksizin tüm çocuklara tanınması, çocuğun yüksek yararının ön plana alınması, çocuğun yaşama ve gelişme hakkının korunması ve çocuğun tüm düzeylerde karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve fikirlerini ifade etmesinin teşvik edilmesi"dir (Karakaş, Çevik, 2016, s. 890).

54 maddesinin her biri bir hakkı özetleyen BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki haklar: "(...) hayatta kalma, korunma, gelişme ve katılma hakkı" olarak dört temel hak grubunda içerilmektedir (UNICEF, 2007, s. 17). Sözleşme tüm dünya çocuklarının aynı

4 http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf 16.02.2020

hakların tamamına sahip olduğunu ve tüm hakların birbirleriyle bağlantılı, önem konusunda da birbirine eşit olduğunu vurgular (UNICEF, 2007, s. 17).

> **Hayatta kalma hakkı,** çocuğun yaşam hakkını ve var olmak için gereken temel ihtiyaçlarını vurgular. Bunlar arasında beslenme, barınma, yeterli bir yaşam standardı ve sağlık hizmetlerine erişim yer almaktadır.
>
> **Gelişme hakkı,** çocukların tam potansiyellerine erişebilmeleri için ihtiyaç duydukları eğitim, dinlenme, kültürel faaliyetler, bilgiye erişim, düşünce, vicdan, din özgürlüğü gibi ihtiyaçlarını kapsar.
>
> **Korunma hakkı,** çocukların her türlü istismar, ihmal ve sömürüden korunmalarını gerektirir. Mülteci çocuklar için özel koruma, çalışan çocuklar için güvenceler, bir istismar ya da sömürüye maruz kalmış çocukların korunması ve rehabilitasyonunu kapsar.
>
> **Katılma hakkı,** çocukların toplumlarında ve topluluklarda aktif bir rol oynayabilmeleri gerektiğini kabul eder. Bu haklar, görüşleri ifade etme ve yaşamlarını etkileyen konularda söz sahibi olma haklarını da kapsar (UNICEF, 2007, s. 17)

Ayrıca Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan maddi hakların olduğu bölümü oluşturan maddeler yukarıda açıklanan dört hak grubuna atıfta bulunarak; mülteci, engelli, kimsesi olmayan, çatışmalardan, savaşlardan zarar gören, etkilenen çocuklar ve bunlarla benzer şartlarda yaşayan çocukların, çocuk haklarına vurgu yapmaktadır (Atılgan & Atılgan'dan aktaran Çobaner, 2015, s. 30). Bu haklar din, dil, ırk ve cinsiyet farkına bakılmaksızın, hangi etnik kökene ait olduğunun bir önemi olmadan, bütün dünya çocuklarının yararlanması gerektiğini vurgulayarak ayrımcılığı yasaklamaktadır. Sözleşmede "genel ilkeleri" şeklinde kabul edilen maddeler şunlardır (UNICEF, 2007, s. 18):

> • **Madde 2:** Sözleşmenin güvence altına aldığı bütün hakların herhangi bir ayrım gözetilmeksizin tüm çocukları kapsaması gerekir.
>
> • **Madde 3:** Çocuklarla ilgili her türlü faaliyette çocuğun yüksek yararı temel düşünce olmalıdır.
>
> • **Madde 6:** Her çocuğun yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkı vardır.
>
> •**Madde 12:** Kendini ilgilendiren her konuda çocuğun görüşünün dinlenmesi ve dikkate alınması gerekir (UNICEF, 2007, s. 18).

Çatışmaların ve savaşların olduğu durumlarda yaşanan şiddet, öncelikle çocuk istismarı bakımından değerlendirilmelidir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan çocuk istismarı tanımında, "Çocuğun sağlığını, fizikî ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen, bir yetişkin, toplum veya ülke tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan (…)" davranışların çocuk istismarı (Şirin, 2011, s. 163) olduğu ifade edilmektedir. "Çocuk

istismarı"na yönelik dünyanın her yerinde ve herkes tarafından kabul edilmiş bir tanım yoktur. Nedeni ise kültürel ve toplumsal değer yargılarından dolayı çocuklara olan bakış açılarının ve tutumların bölgesel, dönemsel ve toplumsal farklılıklar göstermesidir (Şirin, 2011, s. 163-164). Çalışmanın öznesi olan savaş mağduru çocukların çatışma ve savaş durumlarında yaşadıkları şiddetin tanımı olarak Dünya Sağlık Örgütü'nün yapmış olduğu çocuk istismarı tanımını kabul edebiliriz. Çünkü çatışma ve savaş durumlarında yaşanan her tür şiddetle çocuklar her alanda istismara uğramaktadır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin çocuk istismarına yönelik oluşturulan madde 19, madde 34 ve madde 37 özellikle çocuklara karşı yapılan istismarlarda taraf devletlere çocukların korunmasıyla alakalı çok önemli yükümlülükler vermektedir. (Nacaroğlu, 2011, s. 210). Sözleşmenin 43. Maddesi gereği "Taraf Devletlerin bu Sözleşme ile üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeleri incelemek amacıyla," Cenevre'de Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi kurulmuştur (Müftü, 2013, s. 1). Bu komite 42. ve 45. Maddeleriyle sözleşmenin parçası haline getirilmiştir. Taraf ülkeler sözleşmede "(…) tanınan hakları yürürlüğe koymak için aldıkları önlemleri ve bu haklardan yararlanma konusunda gerçekleştirilen ilerlemeye ilişkin (…)" raporlar hazırlayarak, komiteye sunmaktadır. Bu raporlar ülkenin resmi temsilcilerinin, Sivil Toplum Örgütlerinin ve çocuk temsilcilerinin katıldığı toplantılarda komite ve katılımcılarla birlikte incelenerek yorumlanmaktadır. Burada "Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların yüksek yararlarının gözetilerek uygulanması görevini devlete verirken sivil toplumun ve hükümet dışı kuruluşlarına da takipçilik görevi vermektedir (Sözleşme Madde 45b) Komite Sivil Toplum Kuruluşları'ndan da kendi alternatif raporlarını oluşturup yollamalarını beklemektedir (Müftü, 2013, s. 1).

Çocuk Hakları Sözleşmesinin ilgili maddeleri:

- Çocuğa uygulanabilecek kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır. (Madde 1)
- Taraf Devletler çocuğu anne-babanın ya da çocuğun bakımından sorumlu başka kişilerin her türlü kötü muamelesinden (bedensel ya da zihinsel saldırı, ırza geçme dahil her türlü istismar, ihmal ve kötü muamele) korumak, çocuğun istismarını önlemek ve bu tür davranışlara maruz kalan çocukların tedavisini amaçlayan sosyal programlar hazırlamakla yükümlüdür. (Madde 19)
- Taraf Devletler çocukları fuhuş ve pornografi dahil, her türlü cinsel istismar ve sömürüden korumakla yükümlüdür. (Madde 34)

• Taraf Devletler, her nedenle ve hangi biçimde olursa olsun, çocukların kaçırılmaları, satılmaları veya fuhşa konu olmalarını önlemek için ulusal düzeyde ve ikili ve çok yanlı ilişkilerde gereken her türlü önlemleri alırlar. (Madde 35)

• Taraf Devletler çocukları işkence veya diğer zalimce insanlık dışı ve aşağılayıcı ceza veya muameleye karşı korumakla yükümlüdür. (Madde 37) (Nacaroğlu, 2011, s. 229-230).

Çocuk Hakları komitesi silahlı çatışmaların çocuklarda bıraktığı etkilerin Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin tüm maddeleri çerçevesinde ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Çocuğun tanımının ve yüksek yararının ilkesi doğrultusunda, 18 yaşından küçük olan çocuklar düşmanlıklara hiçbir şekilde dahil edilmemeli ve çocukların düşman olmalarına müsaade edilmemelidir. 1994 yılında Çocuk Hakları Komitesi'nin teşvikiyle İnsan Hakları Komisyonu, çocukların çatışmalarda ve savaşlarda asker yapılmalarına engel olmak için Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne ek İhtiyari Protokol oluşturularak –ÇHS'nin 38. Maddesinde 15 yaş sınır- askere alma yaşı 18'e çıkarılmıştır (Hodgkin-Newel, 1998, s. 511-512).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne ek olarak iki İhtiyari Protokol oluşturulmuştur:

► Çocuk satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisi ile ilgili İhtiyari Protokol, 25 Mayıs 2000 tarihinde kabul edilmiştir

► Çocukların silahlı çatışmalara katılmaları ile ilgili İhtiyari Protokol, 25 Mayıs 2000 tarihinde kabul edilmiştir (UNICEF, 2007, s. 18).

Bu ek protokoller çocukların asker yaşının 15 den 18'e çıkarılmasının, çocuk ticaretinin, çocuk pornografisinin ve çocukların cinsel sömürüsünün ortadan kaldırılması amacıyla oluşturulmuş uluslararası ortak bir mücadelenin ürünüdür.

Uluslararası geçerliliğe sahip bu sözleşme çocuk ve çocukluk evresinin toplumdaki yerini yeniden belirlemiştir. Çocukları ebeveynlerinin malı, ticari kazanç kapısı ve soyun devamı olmaktan kurtarmıştır. İnsan türünün üyesi olan çocuk birey, her tekin sahip olduğu gibi kendine has olan haklarının öznesidir. Kısacası "Sözleşme, çocuğu güçlü, yeterli bir birey ve yaşıyla gelişim evresine uygun hak ve sorumlulukları olan bir aile ve toplum üyesi olarak görür" (UNICEF, 2007, s. 18). Çocuğu toplumsal bir birey olarak görerek ve çocuk haklarını uluslararası boyutta tanıyarak çocuğu bütünsel olarak merkezine almıştır (UNICEF, 2007, s. 18). Bu sözleşme, taraf ülkelerin çocuk haklarına dair uygulamalarının, politikalarının ve hukuksal düzenlemelerinin temelini oluştururken, bütün çalışanlar ve yöneticiler için de ulusal ve uluslararası boyutta ilkesel

bir rehber niteliğindedir (Arcan, 2011, s. 253). Sözleşmede tüm dünya çocukları eşit şekilde aynı haklara sahiptir. Etnik, ırk, cinsiyet, din, dil veya toplumsal, kültürel, doğumsal farklılıklar dikkate alınmadan eşit şekilde korunması gerektiği savunulmuştur. Ulusların toplumsal, kültürel, ekonomik farklılıklarından dolayı temsilcileri çocuk hakları bağlamında genel amaç ve değer oluşturabilmek için ulusal ve uluslararası boyutta sivil toplum örgütleri ve Birleşmiş Milletler kuruluşlarıyla ortak çalışmışlardır. Bu çalışmalar yapılırken sözleşmenin temel ilkeleri olan ayrım gözetmeme, çocuğun yüksek yararı, yaşama ve gelişmeler dikkate alınarak yapılmaktadır. Her tek çocuğun yaşamın her alanında ve her konuda yüksek yararının gözetilmesi öngörülmektedir (Müftü, 2013, s. 1).

Tarih boyunca insanlar dünyayı sıkıntıların, gerginliklerin, çatışmaların ve savaşların sarmalında yaşamıştır. Dünyanın bu sıkıntılı ve gergin hali bireylerdeki ve toplumlardaki ilişkileri şiddete, çatışmaya ve savaşa çevirmiştir (Şirin, 2011, s. 167). Çocuğun yeryüzündeki her tür şiddetten veya istismardan korunma hakkı sözleşmenin temel amaçlarındandır. Çünkü istismara ve sömürüye karşı savunmasız olan çocuklar, zihinsel, ruhsal ve fiziksel bakımdan yetişkinlerden çok daha hassastır. Ayrıca zihinsel, ruhsal ve fiziksel istismara uğrayan çocuğun yaşadıkları kendisinde unutulmayacak travmalara ve iyileşmeyecek yaraların açılmasına neden olabilmektedir. Özellikle çatışma ve savaş durumlarında çocuklar işçi ya da çocuk asker olarak sömürülmektedir (UNICEF, 2007, s. 16). Şiddet, çocuğun zihinsel, ruhsal ve fiziksel bakımdan sağlıklı bir biçimde gelişiminin sağlanmasını olumsuz etkileyebilmektedir. En önemlisi çocuğun yaşam hakkına müdahale edilmesine neden olduğundan çocuğun yaşamını tehlikeye düşürebilmekte ya da yaşamının devamına engel olabilmektedir. Sözleşmeye taraf devletler en başta çocuğun yaşama hakkını savunmakla yükümlüdür. Fakat çatışmaların ve savaşların çocuklarda yaşattığı yıkımlarının günümüze kadar hala devam etmesi taraf ülkelerin sözleşmeye uymadıklarının birer göstergesi sayılabilir. Şirin'in de ifade ettiği gibi "Her türlü kötü davranış, ihmal ve sömürü karşısında ayrımcılık yapılmadan çocukların korunması için önleyici önlemlerin alınması, çocuk hakları anlayışının varoluş nedenidir" (Şirin, 2011, s. 165). Ulusal ve uluslararası düzlemde yapılan yasal düzenlemelerle hakların korunabilmesi için bütün dünya ulusları tarafından insan ve çocuğa dair hakların korunmasının sağlanması amaçlanmalıdır. Bu hakların korunmasının daha çok çatışma ve savaş durumlarında sağlanması gerekmektedir. Çünkü

savaşın gereklilikleri arakasına itilerek geniş çapta insan ve çocuk hakları ihlalleri yaşanmaktadır.

3.3. Çocuk Haklarının İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi

Daha önce detaylı olarak açıklandığı gibi, felsefi antropoloji açısından insan, sahip olduğu aklı sayesinde kendine has özellikleri ve olanaklarıyla varlıkta özel bir yere sahiptir. Bu özel yer insanın insan değeridir. İnsan hakları bu özel yere sahip olan insanların doğuştan sahip olduğu haklardır. Ayrıca insan hakları insanın olanaklarının geliştirilmesine yönelik talep getiren ilkelerdir (Kuçuradi 2016b, s. 57).

Dünyaya insan olarak doğan çocuğun da yapısal özellikleri, onu diğer varlıklardan farklı kılan olanakları kendisine varlıkta özel bir yer sağlar. Çocuk varlıktaki bu özel yerinden dolayı tüm insanların sahip olduğu haklara sahiptir. Çocuk hakları ise, salt insan olan çocuğun, çocuk olması nedeniyle sahip olduğu insan haklarıdır. Çocukların anayasası niteliğinde olan Çocuk Hakları Sözleşmesine göre de 18 yaşından küçük tüm bireyler çocuktur ve bu çocuk bireylerin doğuştan sahip oldukları insan hakları, onların çocuk haklarıdır (Arcan, 2011, s. 250). Çocuklara karşı muamelelerin ne şekilde olacağına dair bir kısım tespitlerde bulunan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme insan hakları bakımından son derece önem arz etmektedir (Akyüz, 2000, s. 5). Çünkü ihtiyaçlarının karşılanması noktasında dezavantajlı şartlara sahip olan çocuk savunmasızdır. Çocuk ruhsal, fiziksel ve zihinsel açılardan gelişimlerini tamamlayamadığı için özel ilgiye, yardıma ve korunmaya ihtiyaç duymaktadır.

Her tek kişinin olanaklarının geliştirilmesi, değerinin ve onurunun korunması insan haklarının varlığıyla mümkündür (Kuçuradi 2016b, s. 57). Her tek bireyin olduğu gibi çocuğun insan haklarının her tek birey tarafından korunması gerekmektedir. Bu doğrultuda insanlar ilişkilerinde birbirlerinin olanaklarını geliştirebilecek, insan değerini ve onurlarını yok saymayacak şekilde, birbirlerine muamele etmelidirler. İnsan onuru ve insan değeri temel hakların korunduğu ve geliştirildiği yaşanılır bir hayatta söz konusudur. Temel haklar ise insanların insan olma gereği sahip olduğu olanakların gerçekleştirilmesi açısından önemlidir. Kuçuradi'ye göre temel haklar ise "kişilerin belirli bazı insansal olanaklarının korunabilirliğinin koşullarıyla ilgili talepleri"dir (Kuçuradi, 2001, s. 43). Çocukların da yaşanılır bir dünyada çocuk haklarının korunması çocukların temel haklarının korunup geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

İnsanların temel haklarının bilgisine sahip olabilmesi için gerekli olan insanın insan türünün üyesi olmasından kaynaklı sahip olduğu olanaklarının ve bunların değerinin bilgisidir. Bu olanakların bilgisini sağlayan, insanı bütün olarak ele alan ontolojik temele dayanan felsefi antropolojidir; olanaklarının değerinin bilgisini sağlayan ise, tarihteki insan başarılarının değerlendirilmesidir (Kuçuradi, 2001, s. 44). İnsanlar bu ölçütlerin öğrettiği bilgiyle insan hakları konusunda taleplerde bulunabilirler. Bu taleplerin temeline de Kuçuradi şöyle bir açıklık getirmektedir: "İnsanlık olarak başardıklarımıza bakarak edindiğimiz, insanın olanaklarına ilişkin sistematik bilgi ve bu olanakların gerçekleşebilmesini sağlayan koşulların bilgisi, bize bu ölçütü sağlıyor" (Kuçuradi, 2009a, s. 75). Bu ölçüte göre haklar arasında herhangi bir üstünlük söz konusu değildir. Bu bakımdan insan hakları temel haklarla aynıdır. Ve insan olan çocuğun sahip olduğu çocuk hakları ve temel hakları insan haklarıdır.

İnsana dair bütün hakları çatısı altında toplayan insan haklarının temelinde insan değeri yer almaktadır. İnsanın değeri, kendi türüne has yapısı ve varlıktaki özel yeridir. Bu özel yeri insana sağlayan, kendisine has olan özelliklerinin bütünü ve sahip olduğu olanaklarıdır. Bu da insanın değeri veya onurudur (Kuçuradi, 2009a, s. 73). Yaşamın ortaklarından ve insan olan çocukta her tek insan gibi değerlidir. İnsan olduğu için sahip olduğu olanaklarını özgür, güvenilir ve sağlıklı bir biçimde gerçekleştirebilen çocuk toplumsal bir dinamizmin kaynağı olabilir. Çünkü çocuğun çocukluğunda yaşadıkları, öğrendikleri ve şahit oldukları eylemlerini etkilemekte, öğrendikleriyle de hem kendi hem de insanlığın geleceğini şekillendirmektedir.

Temel haklarla aynı olan insan hakları ayrıca insanların doğal ve etik olanaklarının gerçekleşmesinin ve geliştirilmesinin koşullarına dair talep getiren ilkelerdir. İnsan hakları, ayrıca kamudaki insan ilişkilerinin davranış normlarıdır da. Yani kamuda tüm insanların etik bakımdan diğer insanlara ne şekilde muamele etmeleri gerektiğini ve doğru eylemde bulunmalarının koşullarını ifade eder (Kuçuradi, 2016b, s. 67). Bu şekil bir muameleye talep getirmesi ve bu talebi olumlu yönde insanın uygulaması insan haklarının korunması anlamına gelmektedir. Bu her tekin hakkı olduğu gibi insan türünün görevi ve ödevidir (Kuçuradi 2016b, s. 57). Özellikle çatışma ve savaş durumlarında kamu çalışanları ve yöneticileri görevlerini yerine getirirken etik bakımdan insan haklarının korunmasını savaşın gereklerinin arkasına itmeden, insan değerini yok saymadan korumaya çalışmalıdır. İnsan hakları evrensel normlardır. Çünkü her tek

bireyden diğer bireylerin insan değerini koruyacak biçimde muamele etmelerini talep etmektedir (Kuçuradi, 2016b, s. 73). İnsanın günlük yaşamda, çatışma ve savaş durumlarında varlıktaki özel yeri insan haklarıyla sağlanmaya ve korunmaya çalışılmalıdır. Yani burada insanın insan değeri korunmaktadır. Bu da insan haklarının evrenselliğinin temelidir (Kuçuradi, 2006c, s. 105). İnsan olan çocuğun doğduğu an kazandığı insan haklarının evrenselliği çocuk hakları için de geçerlidir. Toplumları oluşturan bütün insanlar haklarını herhangi bir müdahale olmadan ve bir başka kişinin hakkına müdahale etmeden kullanabilmelidir. Dünya çocuklarının, çocukluk evrelerindeki şartları, imkânları göz ardı edilmeden çocukların yeteneklerinin, olanaklarının, ihtiyaçlarının gelişimleri için hangi dine inandıklarının, dili konuştuklarının, ırktan, renkten olduklarının ve nerde yaşadıklarının bir önemi olmadan ayrım yapılmaksızın fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

Dünyadaki yaşama dair olan olgular insan yaşamında insan haklarının korunup korunmamasında etkilidir. İnsan yapıp-etmeleriyle, düşünceleriyle ve kararlarıyla, değerlendirmeleriyle dolaylı bir şekilde insan haklarını korur veya ihlal etmektedir. Bu bize insanların eylemlerinin ve davranışlarının insan haklarının vücut bulmuş hali olduğunu gösterir (Çotuksöken, 2012, s. 24). Çocuğun yok sayıldığı yerde insan haklarının ve çocuk haklarının ihlalleri söz konusudur. Bunlar insanların eylemlerinde veya hareketlerinde vücut bularak hayata yansır. İnsan hakları kavramının bilgisi edinildikten sonra hangi eylemlerin ve hareketlerin insan haklarını ihlal eden ve hangilerinin insan haklarına zarar veren özellikte olduğu anlaşılmaktadır. İnsan eylemlerinin veya hareketlerinin temelindeki değer anlayışı, eylemlerin ve hareketlerin yapılış amaçları insan hakları bağlamında çoğu şeyin belirleyicisi olmaktadır. İnsan haklarına dair olanların insanın eylemleri ve hareketleriyle vücut bulmasının ardından insanın ve toplumların hakları tanınmakta, korunmakta ve geliştirilmektedir. Aksi durumlar da ise insan haklarına dair hakların varlığı kabul edilmemekte, kabulü yapılmayan haklar korunmamakta, geliştirilmemekte kısacası insan hakları ihlalleri gerçekleşmektedir (Çotuksöken, 2012, s. 23-24).

İnsan haklarına dair kavramların her tekin düşüncesinde, zihninde yer edinebilmesi, önemli bir mücadeleyi gerektirir. Bu ise toplumların tarihsel, kültürel ve toplumsal yapılarıyla doğrudan ilgilidir. Günlük yaşamlarında, ilişkilerinde insanın onurlu ve saygı duyulması gereken bir varlık olduğu anlayışının olmadığı, insanın özcü

bir varlık olduğu bakış açısıyla değerlendirildiği toplumlarda, ülkelerde insan haklarına dair kavramlardan ve korunmalarından söz edilemez. Bu toplumlarda ve ülkelerde biri ya da birileri insan hakları kavramlarına dair hiçbir şeyi dikkate almadan davranarak, tavır takınıp, hareket edebilir. İşte bu ortam tamamı ile şiddetin hakim olabileceği, zorbalığın ve baskının etkin bir şekilde yaşanacağı ilk etapta açıklanabilir. Bunun nedeni ayırımcılığın olduğu yerde insan haklarına dair hiçbir şeyden bahsedilememesidir. Bu yerde çatışma ve savaş hali söz konusudur. Barış insanların hayalini kurduğu bir yaşama dönüşür (Çotuksöken, 2012, s. 17).

İnsanlık tarihi geçmişten günümüze kadar insanın değerinin, onurunun yok sayıldığı pek çok olumsuz sürece tanıklık etti. Çatışmalar, şiddet, ırkçılık, işkence, tecavüz, soykırım, ayırımcılık, savaş geçmişin günümüze bıraktığı büyük kayıplara ve yıkımlara neden olan miraslarıdır. Geçmişin günümüze bıraktığı bu kötü mirasa günümüzde de sahip çıkıldığını gücün ve çıkarların neden olduğu savaşların yaşanmasından anlamaktayız. Bu yaşananlardan her dönem en çok etkilenen ve zarar gören daima çocuklar olmuştur. Büyüklerinin inşa etmiş olduğu dünyada çocuklar her zaman korunması gereken olanaklarının geliştirilmesi gereken önemli varlıklardır. Çünkü toplumların en korunmasız ve bakıma muhtaç, bireyleridirler. Fakat şiddetin ve müdahalenin çok yoğun bir şekilde yaşandığı çatışma ve savaş durumlarında çocuk, doğar doğmaz ölüm korkusunu yaşayarak, ailelerini, uzuvlarını kaybederek, cinsel istismara uğrayarak, çocuk asker yapılarak ve mülteci olarak insan hakları, insan değeri yok sayılmaktadır. İnsan değerinin yerini insanların çıkarlarının aldığı, ilişkilerin değer yargılarına göre değerlendirilip bunlar üzerinde kurulduğu; çatışmaların, savaşların hakim olduğu bir dünya da en büyük kayıp çocukların insan değerinin ve değerlerinin ortadan kaldırılması ve yok sayılmasıyla başlamaktadır. Duygu Öktem'in de dediği gibi, "Bu nedenle müşterek yaşamı daha iyi ve değerli kılmak için çocukların değerini tanıyan ve onlara haklarını teslim eden bir bakış açısı gereklidir" (Öktem, 2012, s.4). Çünkü çocukların gelişimleri ve yaşadıkları toplumları yansıtır. Hakların kullanılmasının önündeki engeller ve müdahaleler kalkmalıdır. Bu da insanların olanaklarını özgürlükler çerçevesinde gerçekleştirirken, diğer insanlarında olanaklarını bu çerçevede gerçekleştirme hakkına sahip olduğunu kabul etmesi ve bu şekilde yaşamasıyla mümkün hale gelebilir. Belki o zaman hakların kullanılmasındaki engeller ve müdahaleler ortadan kalkar.

Her insan gibi çocuğun da yaşamının devam etmesi gerekmektedir. Devam etmesi gereken yaşamda çocuğa kendisini varlıkta özel kılan olanaklarının gelişiminin imkânı sağlanmalıdır. Bu da insan haklarının korunmasıyla mümkündür. Toplumların, devletlerin ve ulusların gelecekleri olan çocukların fiziksel, ruhsal bakımdan gelişimlerinin sağlıklı olması ve olanaklarının geliştirilmesinin sağlanması önemlidir. Devletlerin ne kadar uygar oldukları çocuklarına verdikleri önemden anlaşılmaktadır. Nitelikli bireyler olmaları amacıyla yetiştirilmesi gereken çocuklar, insan haklarının birer dinamiğidir. İnsan haklarının, bireysel ve toplumsal özgürlüklerinden kopmayan bir parçası da çocuk haklarıdır. Çocukların sahip olduğu haklarının gelişimi çocukluk dönemlerinin gelişimleriyle doğru orantılı olmalıdır.

Yaşamın ortaklarından olan, toplumları oluşturan çocukların çocukluk evrelerindeki gelişimleri, yaşadıkları onların kişiliklerinin önemli bir bölümünü oluşturur. Çünkü çocuk nesillerden aktarılarak geleceğe taşınan toplumsal gelişmenin, yenilenmenin, hareketin, dinamizmin temsilcisidir. "Bu tür nitelik çocuk olmanın değerinin de açığa vurulduğu noktadır" (İhop, 2012, s. iii). Sahip oldukları hakların korunmasıyla birlikte gelişimini güvenli bir ortamda sağlıklı bir şekilde olanaklarını geliştirerek tamamlayan çocuklar toplumda geleceğin yenilikçi bireyleridir. Bu yüzden dünya çocuklarının her biri korunmaya ve bakılmaya muhtaç olduğu için çocukluk evlerine özgü yapılarına, özelliklerine dikkat edilerek hiçbir ayrım yapılmadan olanaklarının geliştirilmesi ve gelişimlerinin sağlanması bakımından fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Çocukların sahip oldukları bu hakların ihlal edilmemesi, korunması ve geliştirilebilmesi insan değerinin bilindiği, korunduğu, barışın hakim olduğu adaletli bir dünya ile mümkündür.

Barışın, maddi ve manevi bir refahın hakim olduğu dünya için çocukların büyümelerinde ve yeteneklerindeki gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir (Çakır Tunç'tan aktaran Genç & Güner, 2016, s.6). Çünkü toplumun çağdaş ve gelişmiş bir geleceğe yapacağı yatırım çocuk haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin kalıcılığının sağlanmasına yönelik yapılan yatırımlardır (Uçuş'tan aktaran Genç & Güner, 2016, s.6). Bunun yolu da ilk etapta insan türünün üyesi olan çocuğun sahip olduğu insan haklarının, çocuk haklarının ve insan hakları ile aynı olan temel haklarının korunmasından geçmektedir.

BÖLÜM 4. SAVAŞ VE ÇOCUKLAR

Dünyada ihtiyaçları sınırsız olan insanlar, bu ihtiyaçlarını karşılayabildiği oranda ve düzeyde yaşamını sürdürebilmektedir. İnsanların sınırsız ihtiyaçları karşısındaki kaynakları ise sınırlıdır. Bu sınırlı kaynaklarla insanların sınırsız ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldığında ortak kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Kaynakların bu ortak kullanım zorunluluğu insanlar arasında sorunların yaşanmasına neden olmaktadır (Ekinci, 2018, s. 4). Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde bu durumu, "Şayet birbirinin kurdu olan iki insan, aynı anda beraber sahip olamayacakları bir şeyi isterlerse, düşman haline gelirler ve süreç, sonunda ya birinin diğerini kontrol altına alması ya da yok etmesi ile neticelenir" (Hobbes'tan aktaran Ekinci, 2018, s. 4) şeklinde ifade ederek, toplumsal bir varlık olan insanların hayatta kalabilmek için hep bir rekabet ve mücadele halinde olduğunun vurgusunu yapmaktadır. Kaynakların kullanımına yönelik bu rekabet ve mücadeleler hayatın neredeyse her alanında insanlar arasında yaşanmaktadır. Buna insan doğasında yer alan hükmetme ve otorite kurma istekleri de eklenince insanlar arası ilişkilerde şiddetin yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Yaşanan bu şiddet, çatışma ve savaş durumlarında insanın değerinin ve değerlerinin harcanması noktasına varmaktadır. İnsanlar tarih boyunca çıkarlarının korunduğu güvenli bir yaşam için daima savaşmıştır. Zamanla insanların daha fazla güce, zenginliğe ulaşmak istemesi ve bu yöndeki arayışları insanlık tarihinin her aşamasında savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Savaş insanların silahlı ve silahsız eylemleri olarak herkese karşı yapılabildiği için insanlığı ilgilendirmektedir. Bu bağlamda insanın ve çevresinin ortak bir sorunu haline gelmiştir. Gerçekleşen savaşlarla milyonlarca insanın yaşamı sona ermiş, geniş çapta insan hakları ihlalleri yaşanmıştır (Çakır, 2017, s. 1-7).

Yaşanan savaşlarla insanlara acımasızca muameleler yapılmış, insanların kayıplar ve yıkımlar yaşamasına neden olunmuştur. Savaş durumlarında yaşanan bu kayıpların ve yıkımların en ağır boyutunu çocukların yaşadığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Öyle ki gelişimlerini ebeveynlerine ya da kendilerine bakım verenlere bağlı şekilde sağlayan çocuklar, en temel hakları olan yaşama haklarını savaşlarda kaybedebilmektedir. Ayrıca hapse atılan ya da öldürülen ebeveynlerinin ardından kimsesiz kalan çocuklar çatışmalar esnasında yaralanmış, her alanda istismara uğrayarak hakları ihlal edilmiştir (Petekkaya ve ark., 2017, s. 191).

İnsanlar neredeyse her dönem yaşanan savaşların ardından büyük yıkımların enkazlarını kaldırmaya; yaralarını sarmaya çalışmıştır. Fakat tarih her savaşın ardından açılan yaraları saramadan, acılarını dindiremeden yenilerinin yaşandığına tanıklık etmiştir. Bu tanıklık insanları savaşa dair kavramların sorgulanmasına sevk etmiştir.

4.1. Savaş ve Tanımları

Toplu bir şiddet türü olan savaşın tanımından önce konunun bütünlüğü açısından şiddetin tanımı ile başlamak faydalı olacaktır. Tanımı çok çeşitli olan şiddet, sosyologlara göre, dolaylı ya da doğrudan kişilerin yaralanmasına veya kişilerin ölmesine, sahip oldukları mallarına zarar verilmesine neden olan eylemlerdir. Bu tanım savaşlarda yaşanan şiddet vakaları için yetersizdir. Çünkü toplu şiddet olan savaşlarla insanların ve devletlerin uyguladıkları şiddetin tanımı konusunda yetersiz kalmaktadır (Türkay, 2014, s. 1). Mehtap Türkay'ın ifade ettiği gibi, Batı dillerinde şiddet kelimesi köken olarak "(…) Latince *"violentia"* sözcüğünden gelmektedir. *"Violentia",* şiddet, sert ya da acımasız kişilik, güç demektir. *"Violare"* eylemi ise şiddet kullanarak davranmak, değer bilmemek, kurallara karşı gelmek anlamı taşır" (Türkay, 2014, s. 1). Temelinde güç kavramını barındıran şiddetten öncelikle "bedensel davranışlar ve eylemler" anlaşılmaktadır. Bunlar insanlarda ve toplumlarda ruhsal ve fiziksel izler bırakır (Türkay, 2014, s. 1).

Tarihin neredeyse her döneminde insanlar ve toplumlar arasında savaşlar yaşanmıştır. Yaşanan bu savaşlar insanları huzurlu, mutlu bir şekilde yaşayabilecekleri ve barışın hakim olduğu bir hayatın özlemine sevk ederken, bu özlemin günümüze kadar sadece dilde karşılık bulduğu sıklıkla yaşanan savaşlardan da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yaşamın içinde, toplumda ve eylemlerinde karşılık bulamayan barış kavramı üzerinde çokça konuşulmuş ve tartışılmıştır. Ulusal ve uluslararası boyutlarda toplumların ve insanların ilişkilerinde savaş ve barış kavramları çok önemli bir etkiye sahiptir.

Türk Dil Kurumunun sözlüğündeki tanıma göre "barış": "Uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam (…)" dır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 2005, s. 445). Ayrıca "(…) rahatsız edici ya da bastırıcı düşünce veya duygulardan uzak olma, kişisel ilişkilerinde uyum içinde olma" hali biçiminde de ifade edilmektedir (Alpkaya'dan aktaran Çakır, 2017, s. 1). Bunlardan yola çıkarak barış, ikili ilişkilerde herhangi bir baskının, şiddetin ve çatışmanın yaşanmadığı, herkesin güven içinde olduğu bir durum

olarak görülmektedir. Kuçuradi ise barış durumunu şiddetin ya da savaşın olmadığı ve bunun devamlılığının gerçekleşmiş olması düşüncesinden yola çıkılarak açıklayarak, yalnız savaşın olmadığı bir durum olarak görülmemesi gerektiğini ifade eder (Kuçuradi, 2016b, s.180).

Savaş, Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulduğu zamana kadar devletlerin sahip olduğu temel haklardan biri olarak kabul edilmiştir. Savaş kavramının sosyolojik, felsefi, hukuksal, siyasi ve askeri alanlardaki açılara göre tanımlamaları yapılmaya çalışılmıştır. Tüm çalışmalara rağmen üzerinde uzlaşıya varılmış bir tanım yoktur. Bunun nedeni 1945 II. Dünya savaşı sonrası oluşan düzende, BM sisteminde, savaşın yasaklanmış olmasıdır. Yasaklanmış olan bir eylemin tanımlanması gereksiz olarak görülmüştür. Savaş kelimesi BM Antlaşmasının "Giriş Notu" kısmında bir defa yazılmıştır.[5] Savaş insanla ilgili olan her şeyi değiştiren çok yaygın bir eylemdir. Kavramın ortak kabul görmüş bir tanımının olmaması kavramın tanımlarında çeşitliliğe neden olmaktadır. Bu çeşitlilik kavramların yanlış bir şekilde kullanılmasına da sebep olmaktadır (Varlık, 2013, s. 116).

Savaşın ne olduğuna dair literatüre bakıldığında savaş, çatışma olarak ifade edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından savaş "olağan dışı durumlar" olarak incelenmektedir. Yalnız bu olağan dışılık sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarla alakalıdır. Türkay için "Savaş, ekonomik ve politik nedenlerden dolayı devletlerin, faturasını halklarına özellikle kadınlarına ve çocuklarına ödettiği bilinçli, ahlaka aykırı ve meşru olmayan (…)" tercihleridir (Türkay, 2014, s. 2).

Bir diğer görüşe göre, savaş, ulusların ya da devletlerin kendi ihtiyaçlarını öteki devletlerden ve uluslardan zorla karşılamaya çalışmaları sonucu yaşanan mücadelelerdir. Bir başkasında ise savaş, ülkelerin, ülkelerdeki grupların ve siyasi güçlerin aralarında, "uluslararası hukuk kurallarına" göre gerçekleşen, açık bir şekilde ilan edilmiş olan silahlı ve silahsız çatışmalardır (Kabadayı, 2014, s. 95). Ayrıca, siyaset felsefesinde savaşın

[5] "(…) bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumayı, (…)", söz konusu belge hakkında geniş bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler Antlaşması, s. 4,
Çevrimiçi Kaynak, Erişim Tarihi: 24.11.2019,
https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf

yaşamdaki doğal bir durum olarak tanımlanması haklı savaş ve haksız savaş kavramlarının temellerinin atılmasına neden olmuştur.

Haklı savaş *(justum bellum)* kavramı, kökleri geçmişe dayanan, içerik konusunda her dönem içeriği yenilenen ve uluslararası siyaset arenasında daima yer bulan bir kavram haline gelmiştir. Ayrıca genel hukukta "savaş hukuku" olarak da ele alınmaktadır. Haklı savaş, savaşın hangi durumlarda kabulünün sağlanabileceği konusunda düşüncelerin geliştirildiği bir kavramdır. Çağrı Emin Demirbaş'a göre "savaş, daha büyük kötülüklerin önlenmesi, cezalandırılması, sonlandırılması gibi 'haklı' gerekçelere sahip olduğunda başvurulabilecek bir uygulamadır" (Demirbaş, 2017, s. 895). Bu açıdan bakıldığında haklı savaş kavramında savaş, herkes için kesin kabul edilen kötülük olarak görülmemektedir. Ayrıca savaş, uzak durulması gereken bir araç niteliğinde de değildir. Haklı savaş kavramında savaşın iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi savaşın sebeplerine ve maksadına göre yapılmaktadır (Johnson'dan aktaran Demirbaş, 2017, s. 895-896) . Haklı savaş kavramının güncel durumuna bakıldığında "insancıl müdahale" kavramıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. İnsancıl müdahale kavramı, savaşlarda yaşanan insan hakları ihlallerine karşılık yapılan müdahaleler için haklı sebepler bulmak amacıyla ortaya çıkarılmış bir kavramdır. Bu müdahaleler haklı savaş kavramının "jus ad bellum boyutuyla doğrudan" bağlantılıdır (Köchler'den aktaran Demirbaş, 2017, s. 897).

Haklı savaş kavramından doğan haklı sebepler sadece devletlerarası ilişkilerde değil, terörizme karşı da söz konusu olmaktadır. Terör kavramının da savaş kavramı gibi uluslararası düzeyde ortak kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan bir eylemin terör maksatlı yapılıp yapılmadığı kesin değildir zira, "birinin terörist dediğine diğeri özgürlük savaşçısı demektedir. Walzer'ın dediği gibi haklı savaş haksız bir taarruza karşılık vermekse, teröristlerin kullandığı araç ve yöntemler savaş yapma kurallarını ihlal ettiği için terörizm haklı bir savaş değildir" (Kabadayı, 2014, s. 97). Bu doğrultuda terörizm keyfi bir biçimde, isteyerek "(…) ve kasten sivillere zarar verdiğinden" haksız yere bir savaşın yaşanmasına neden olmaktadır (Kabadayı, 2014, s. 97). Dolayısıyla haksız savaş kavramı böyle durumlarda da ortaya çıkmaktadır.

Savaş kavramının tarihsel sürecine bakıldığında kavramla alakalı yapılan çalışmalar felsefi, ahlaki olarak temellendirildiği gibi çalışmalarda kavramın sosyolojik alanla olan bağlantılarının da ele alındığı görülmektedir.

4.1.1. Savaş Olgusuna Tarihsel Bir Bakış

İnsanlığın ilk zamanlarına uzanan savaş olgusunun çok çeşitli yönlerle ortaya çıktığı, günümüze kadar geniş bir alana yayılarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. İnsanlığın ilk zamanlarında insan, doğada hayatta kalmaya çalışırken doğayla bir savaş halindedir. İnsanın doğa ve doğanın güçlerine karşı olan bu savaşı, hiç bitmeyen sonsuz bir savaş niteliğindedir (Güdek, 2017, s. 79). Zamanla doğaya karşı savaş halinde olan insan avlanmak amacıyla kullandığı silahları diğer insanlara saldırmak için de kullanmaya başlamıştır. Bunlar neolitik dönemde savaş niteliği taşımayan ufak saldırılardır (Hoş, 2011, s. 2). Daha sonra yerleşik yaşama geçen insan, doğaya karşı verdiği bu savaşı insanlara karşı da vermeye başlamıştır (Güdek, 2017, s. 79).

Savaşa dair ilk belge Sümerler dönemine aittir. Bu belgede, "askerlerin belli bir disiplin içerisinde ve bağlılık bilinciyle düzenli olarak başka bir güce şiddet uyguladıkları" ifadeleri yer almaktadır (Hoş, 2011, s. 2). Çin, Avrupa ve Kuzey Mezopotamya'ya ait arkeolojik kazılarda yerleşik yaşama geçenlerin kendilerini ve üretmiş oldukları ürünleri korumak amacıyla surlar ve hendekler yaptıkları tespit edilmiştir. Gılgamış Destanında da savaş konusuna sıklıkla yer verilmiştir (Hoş, 2011, s. 2).

Göçebe hayattan yerleşik hayata geçen insan, yazının bulunmasıyla uygarlıkların parçası olmaya başlamıştır. Çin, Avrupa ve Kuzey Mezopotamya'ya ait uygarlıklarda devlet düşüncesinin temelleri atılmış, hemen ardından düzenli ordu sistemi kurulmuştur (Çeçen, 2000, s. 274). Düzenli ordu sistemine geçiş bize ulusların diğer ulusların ordularına karşı daima savaşacak nitelikte olmayı amaçladıklarını göstermektedir. Topluluklar halinde yaşayan insanların "siyasi formasyonlar" biçiminde örgütlenmesi savaş olgusunun kurumsallaşmasına neden olmuştur (Güdek, 2017, s. 79). Savaş durağan bir olgu olmadığından tarihte gerçekleşen kırılmalarla biçimlenmiş ve teknolojik gelişmelerle yöntemlerinde değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler savaş olgusuna olan bakış açılarında, ulusların amaçlarında ve savaşın yıkım şiddetinde de yaşanmıştır. Ayrıca

savaşın yöntem ve biçimlerindeki değişikliklerle yaşanan büyük farklılıklar insanın geçirdiği evrimle aynı paralelliktedir (Hoş, 2011, s. 5).

Ulusal ve uluslararası ilişkilerde ulusal çıkarların korunması ön planda tutularak, ilişkiler ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillenmiştir. Devlet politikaları da bu çıkarlara göre belirlenerek uygulanmaktadır. Devletlerin ulusal çıkarları çerçevesinde başlayan ilişkilerinde zamanla rekabet etmenin ve otorite kurmanın mücadelesi yaşandığından ulusal ve uluslararası ilişkilerde sorunlar, çatışmalar ve savaşlar yaşanmaya başlamıştır. Savaş devletlerin ulusal çıkarlarını koruyabilmeleri için sıklıkla başvurdukları dış politika aracı olarak kabul edildiğinden, uluslararası ilişkilerde önemli bir yer edinmiş, tarihin neredeyse her döneminde yaşanmıştır (Karabulut, 2017, s. 116). Aslında Bilal Karabulut'un da dediği gibi "(…) uluslararası ilişkiler disiplini savaşlarla örülü bir bilimsel alan olarak düşünülebilir" (Karabulut, 2017, s. 115). Karabulut'un bu ifadesiyle uluslararası ilişkilerde savaşın yaşanılmasının kaçınılmaz bir olgu haline geldiği yorumu yapılabilir.

Devletlerarası ilişkiler zamanla önemli olmaya başlamış ve artmıştır. Ayrıca Ferhat İlgen'in de ifade ettiği gibi bu "(…) ilişkilerin nasıl ve ne şekilde sağlanacağı konusunda çeşitli görüşler ve yaklaşımlar ortaya atılmıştır" (İlgen, 2019, s. 247). Bunlar neorealizm, realizm ve idealizm yaklaşımları olup uluslararası ilişkiler disiplinine ait teorilerdir. Bu teorilerin ana amacı uluslararası düzeyde güvenliğin ve barışın ne şekilde sağlanacağı sorularını yanıtlamaktır. İdealizm, John Locke'dan beri geçerliliği olan bir fikirdir. 17. ve 18. asırlar arasında uluslararası barış için gerekli koşullar aranmış ve geliştirilmiştir. İdealistlere göre, savaşlar uluslararası düzenin yanlış bir şekilde kurulması nedeniyle yaşanmaktadır. Bu düzenin tekrardan kurulmasıyla savaşların ortadan kalkacağı savunularak, kurulma aşamasında uluslararası örgütlerin ve hukukun yer alması gerektiği ileri sürülmektedir. I. Dünya savaşı sonrası uluslararası barışın sağlanması amacıyla kurulan Milletler Cemiyetinin başarısız olmasıyla birlikte bu teori ortadan kalkmıştır (Karabulut, 2017, s. 119).

II. Dünya Savaşı sonrasında idealizme karşı realizm ortaya çıkmıştır. Asırlarca fikir akımı şeklinde etkinliğini sürdüren realizm, geleneksel uluslararası ilişkilere ait teorilerdendir (Sönmezoğlu, 1995, s. 529). Realizm, uluslararası sistemde önem kazanmaya başlamış ve 1990'lı yıllara kadar etkili olmuştur. Uluslararası sistemin "temel

aktörü" olarak devleti alan bu yaklaşım, devletlerarası ilişkileri incelerken devletlerin çıkarlarını ve güçlerini ön plana çıkarır. Devlet, ülke sınırları içinde yaşayan insanlara karşı egemenliğe sahiptir (İlgen, 2019, s. 249). İdealizme göre ise, "(…) savaşlar kaçınılmazdır ve devletlerin yapması gereken güçlerini maksimize etmektir" (Karabulut, 2017, s. 119). Bütün bu sebeplerden ötürü ulusal çıkarları için mücadele eden devletlerin güç gösterileri tabii bir durum olarak kabul edilmektedir. Bu durumun sonucu olarak çatışmalar ve savaşlar yaşanmaktadır. Nitekim savaşın neden olduğu büyük yıkımlara rağmen tarih boyunca geniş bir alana yayılarak varlığını sürdürmesi, savaş olgusunun insanlar, uluslar, devletler tarafından tabii bir olgu olarak kabul edildiğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Tarihsel olaylar nedeniyle insanların ve ulusların amaçlarının değişikliğe uğraması şiddet ve çatışma hali olarak kabul edilen geleneksel savaş olgusunun da biçim değiştirmesine neden olurken, savaşın yıkıcı gücünü arttırmıştır. Savaşın artan bu yıkıcı etkisi I. ve II. Dünya Savaşlarında açık bir şekilde görülebilmektedir (Karabulut, 2017, s. 116).

Yakın tarihin son 50-60 yıllarına bakıldığında savaşan devlet sayısında artışın olduğu, bu artışlara küreselleşmenin yol açtığı söylenmektedir. Artışlara soğuk savaş dönemi sonrası 1990-1992 yılları arasında yaşanan 49 savaş örnektir. Ülkelerde yaşanan ekonomik buhranlar ülke içindeki gruplar arasında çatışmaların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin Güney Sudan yağışın iyi olduğu verimli toprakları, (madenler, petrol) değerli yer altı kaynakları olan bir ülke olduğundan uzun bir süre işgal edilerek yağmalanmış ve sömürülmüştür (Türkay, 2014, s. 3-4). Etnik grupların yaşadığı Darfur gibi yerler yoksul bırakılarak hükümetlere karşı bağımsızlıklarını ilan etmeleri engellenmiştir. Çünkü burada devlet otoritesi olan Sudan hükümeti çıkarları çerçevesinde ekonomik bir politika belirlemiş ve bunu Darfur üzerinde uygulamıştır. Darfurlular 2003'de "Adalet ve Eşitlik Hareketi" olarak Sudan hükümetine isyan etmiş, bu isyanın son bulması amacıyla Darfurlulara karşı soykırım yapılmıştır. 2,5 yıl devam eden iç savaşın ardından "(…) yüzbinlerce Darfurlu ölmüş, yaklaşık 2 milyonu göç etmek zorunda kalmıştır" (Türkay, 2014, s. 4).

Savaşlar, aynı zamanda, ekonomik sistemlerin ayrılmaz bir parçası olagelmişlerdir, özellikle de kapitalist sistemlerde. Bu sistemin hakim olduğu ülkeler ekonomik krizlerden kurtulmak amacıyla sömürgeci bir dış politikayla daima savaşmıştır. Türkay bunun sebebi olarak da "başta silah ve petrol tekelleri olmak üzere, üretimin

birbirine bağlı halkaları içerisinde faaliyet gösteren işletmeler, savaştan ve onun ekonomide yarattığı canlanmadan büyük kazançlar elde" edenleri görmektedir (Türkay, 2014, s. 3).

11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terör saldırısıyla birlikte ABD başkanı George W. Bush teröre karşı savaş ilan ederek, savaşın rotasını farklı bir yöne çevirmiş ve savaşı o yönde şekillendirmiştir. Bu savaş ilanı, terör örgütlerinin yani "(…) devlet altı birimlerin savaşın en önemli taraflarından biri olmaya başladığını ortaya koymuştur" (Karabulut, 2017, s. 117). Saldırıyı üstlenen El Kaide'ye karşı Afganistan'da başlatılan savaş zamanla bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Böylece "ABD Afrika'dan Ortadoğu'ya, Avrupa'dan Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada terörle savaş stratejisini uygulamaya koyarak (…)" (Karabulut, 2017, s. 117) ülkeleri kontrol etmeye, gücünü ve otoritesini arttırmaya çalışmıştır. Bu strateji terör örgütleri aracılığıyla dolaylı bir şekilde devletlerin savaşmasına neden olmuştur. 11 Eylül saldırısı sonrası ortaya çıkan bir savaş stratejisi olarak "asimetrik savaş", güçsüz tarafın güçlü olanın "zayıf noktalarını tespit ederek şok saldırılar yapmak, beklenmeyen araç ve yöntemlerle saldırmak, teknolojik imkânlardan yararlanarak geleneksel olmayan taktik ve stratejik yöntemler uygulamak gibi yönleri olan bir savaş türüdür" (Karabulut, 2017, s. 120). Etnik, mezhep ve ekonomik temelli -terör örgütleri aracılığıyla dolaylı bir şekilde devletlerin savaştığı- vekalet savaşlarının yaşandığı günümüzde" savaşın, komplike ve karmaşık bir yapıya doğru evrildiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Karabulut, 2017, s. 120).

4.1.2. Savaşın Gerekçelendirilmesi Sorusu

Toplumların ve insanların ilişkilerinde önemli bir etkiye sahip olan savaş ve barış kavramları "siyaset felsefesinin temel problematiği" olarak daima ortaya çıkmaktadır (Coşkun, 2018, s. 149).

Siyaset felsefesi tarihi bakımından, savaşın tanımını yapmak, barışın tanımını yapmaya oranla daha kolay olmuştur. Seyit Coşkun için bunun nedeni, barışın "oluşturulması veya kurulması gereken bir durumu" ifade etmesindendir (Coşkun, 2018,s. 149). Burada barışın doğal ve nedensiz bir şekilde herhangi bir etki olmadan kendiliğinden oluşmadığına vurgu yapılmaktadır. Çünkü barış oluşturulan ve kurulan, savaş ise doğal bir biçimde ortaya çıkan durum olarak kabul edilmektedir. Savaş, gerginliğin, saldırıların, çatışmaların olduğu durumları, barış ise genel olarak sakin ve

huzur veren durumu, düzen ve uyumun olduğu yapıyı imlemektedir (Coşkun, 2018,s. 150). Savaşın doğal bir biçimde ortaya çıktığının söylendiği bu ve benzeri söylemlerle savaş olgusunun olağan bir olgu olarak kabulünün zemininin hazırlandığı söylenebilir.

Savaş Demirer'in de ifade ettiği gibi, bazılarına göre bir yenilik, kurtuluş, üstünlük, otorite, güç, mecburiyet, önerilmeyen fakat iyi olanı ortaya çıkarmayı amaçlayan kötü bir yol, insanın karanlık ve gizli kalmış yanı; bazılarına göre ise katliam, yok ediş, azap, yıkım ve enkaz gibi olumsuzlukları barındıran bir olgudur. Savaşın yıkıcı olumsuzluklarına rağmen ekonomik, etnik, siyasi rejim gibi nedenlerle çekişme yaşayanların savaşa yaptıkları olumlu yakıştırmalar savaşın haklılığı ve haksızlığı konularında insanlığı sorgulamaya sevk etmiştir (Demirer, 2017, s. 270). Bütün bunlar iyi veya kötü olduğu söylenen savaş olgusunun haklı ve haksızlığını, "savaşın ahlakiliği" tartışmasının konusu haline getirmiştir. Bu bağlamda tarihsel sürece bakıldığında savaş olgusu, pasifistler için bir kötülük, haklı savaş doktrinini savunanlar için haklı nedenlere sahip mutlak olmayan bir kötülük, militaristler için ise iyidir (Demirbaş, 2017, s.896). Bu bölümde özellikle pasifistlerin görüşleri ile önceki bir bölümde kısaca bahsedilen "haklı savaş" doktrini daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Savaşın bir tanımına göre, insanın hayatta kalabilmesi için doğayla daha sonra kendisi gibi insan olana karşı verdiği mücadeledir (Uzun'dan aktaran Çakır, 2016, s. 37). Dolayısıyla, bir anlamda, "haklılık" içerir. Hoş'a göre, savaşın haklılığının temellendirilmesine yönelik düşünceler ilk olarak Yunan geleneğiyle ortaya çıkmıştır (Hoş, 2011, s. 15). Antik Yunan döneminde ayrı olan site devletlerin, kısıtlı kaynaklarla halkına bakmaya, onların yaşamlarını sürdürecek imkanları sağlamaya çalışmak amacıyla girişmiş oldukları savaşlar, "haklı savaş" kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, "Platon'un ideal devleti, böylesi bir temellendirmeyi 'koruyucular' sınıfı ile gerçekleştirirken, Aristoteles'te erdemler bağlamında doğrudan insan-merkezli bir biçimde (…)" gerçekleşmektedir (Uzun'dan aktaran Çakır, 2016, s. 37). Dinamiği insanları ve ulusları şekillendiren savaş, Aristoteles için mülkiyet edinmede haklı bir yöntemdir. Bu da savaşın, hem haklı hem de toplumlar arasında kendiliğinden doğal bir biçimde gerçekleşen bir olgu niteliğinde kabul edilmesine neden olmuştur (Aristoteles, 1993, s. 19).

Haklı savaş doktrinin temelinde savaşın ahlaki bakımdan kötü olduğu için uzak durulması gereken bir olgu olduğu yaklaşımı yer almaktadır. Diğer bir deyişle, haklı savaş doktrininde savaş, kötülüklerin engellenmesi, yaptırımların uygulanması ve yok edilmesi şeklindeki gerekçelere dayanılarak başvurulabilecek bir olgu olarak görülmektedir. Bu yüzden haklı savaş doktrininde savaş, "mutlak bir kötülük" olmadığı gibi kesin olarak uzak durulması gereken araç olarak da kabul edilmemektedir (Demirbaş, 2017, s.896). Köklü bir tarihi olan haklı savaş kavramı günümüze kadar güncellenerek gelmiş, ulusal ve uluslararası siyaset arenasında ve sosyal bilimlerde daima yer bulmuştur (Çakır, 2016, s. 32).

Haklı savaş kavramının gelişimine bakıldığında Cicero'nun (M.Ö. 43) Roma'nın öncü ismi olduğu görülmektedir (Demirbaş, 2017, s. 895). Cicero problemler karşısında insanların iki çözüme yöneldiğini savunmaktadır. İlki iletişime geçerek, anlaşma yoluna varmak, ikincisi ise şiddet ve baskıya başvurarak anlaşma yolunu bulmaktır. Yani Cicero için "(…) körce savaşa atılmak ve düşmanla bilek bileğe dövüşmek canavarca ve vahşice bir iştir ancak zaman ve zorunluluk savaşı gerektirdiğinde, bilek bileğe dövüşülmeli, ölüm köleliğe ve onursuzluğa tercih edilmelidir" (Cicero, 2014, s. 37). Burada hiçbir çözümün kalmadığı durumlarda, yaşamı tehlikeye sokan müdahalelerin ve saldırıların aynı şekilde cevaplanması için savaşa başvurulması gerektiği savunulmaktadır. Cicero'ya göre ideal bir devletin güvenliğinin ya da bekası tehlikeye girmesi söz konusu değilse savaşa başvurulmamalıdır. Ayrıca Cicero için savunma savaşları da haklı savaşın gerekçeleri arasındadır. Savaşın adil bir savaş olması için ise resmi bir şekilde ilan edilmesi gerekmektedir (Demirbaş, 2017, s. 904). Roma'nın yayılmacı politikalarıyla başvurduğu savaşlar Cicero'ya göre adalet dağıttığından, bu savaşlar onun için haklı savaşlardı. Yani Cicero, Roma'nın egemenliğinde bulunan topraklarda adaletin sağlandığına inanmaktaydı (Demirbaş, 2017, s. 904). Roma'nın yayılmacı politikası gereği başvurmuş olduğu savaşları Cicero'nun adalet kavramı çerçevesinde haklı savaş olarak kabul etmesi barışın hakim olduğu ideal bir dünyanın gerçekleşmesi yolunda büyük bir tehlikedir. Çünkü zamanla devletlerin adalet ve haklı savaş kavramlarında gerçekleşen değişiklikler onları yayılmacı egemen politikalarında daha güçlü ve daha zengin olma yoluna sevk etmiştir. Bu da öncelikle sömürgeciliğe daha sonra da büyük savaşların yaşanmasına neden olmuştur.

Augustine ve Aquinas'ın haklı savaş doktrinin inşa edilmesinde geçişi sağlayan düşünürler olduğu ve son olarak Grotius ile modern halini almaya başladığı düşünülmektedir (Demirbaş, 2017, s. 895). Augustine'in çalışmaları ve Hristiyanlığın etkisiyle savaşın haklılığı savaşa dair tartışmaların merkezi haline gelmiştir (Hoş, 2011, s. 15). Demirbaş'ın ifadesiyle Augustine'e göre, "Bir savaşa Tanrı'ya itaat edilerek girişiliyorsa, insanların gururunu ezecek de olsa… bu haklı bir savaş olarak görülmelidir" (Mattox'tan aktaran Demirbaş, 2017, s. 906). Ayrıca Augustineê göre, haklı savaş "bir ulus ya da devlet vatandaşları tarafından yapılan yanlışları cezalandırmayı ya da yanlış bir biçimde alınmış şeyleri geri vermeyi reddedenlere karşı hasarların intikamını almak için savaşa başvurmaktır" (Mattox'tan aktaran Demirbaş, 2017, s. 907). Böylece Augustine kötülüklerin cezalandırılması ve intikamın alınması amacıyla haklı bir şekilde savaşılabileceğini savunarak Cicero'nun haklı savaş tanımının ötesine geçmiştir. Çünkü Cicero için savaş dışında çözüm yoksa devlet zararı telafi etmek için savaşabilir. Augustine ise zararın giderilemediği zamanlarda intikam amacıyla da haklı bir şekilde savaşılabileceğini savunmaktadır (Demirbaş, 2017, s. 907).

Aquinas'ın haklı savaşı sistematikleştirerek bir doktrin haline getirdiği söylenebilir (Demirbaş, 2017, s. 909). Aquinas için haklı bir savaştan söz edebilmek için üç ölçütün gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu ölçütlerden ilkine göre savaşlar yalnızca yasal bir güçle –şahsi düşmanlıklar dışarıda bırakılarak- yürütülmelidir. İkincisi, savaş yalnızca haklı sebeplerle –keyfi bir biçimde zarar vermek amacı olmadan- bir problemin çözülmesi amacıyla yapılmalıdır. Son olarak, savaşın haklı bir amacı varsa ve savaş bu amaca ulaşmışsa haklıdır (Coşkun, 2018,s. 151). Savaşları haklı nedenlerle "temellendirmek" yıkıcı oldukları gerçeğini değiştirmemektedir. Kaldı ki, savaşın haklılığı hangi ölçütlere bağlanırsa bağlansın amacı çıkar üstünlüğü sağlamak olan taraflar için tek yol savaşmaksa hiçbir neden yokken savaş açma konusunda kendilerini haklı gösterecek nedenleri daima oluşturacaklardır.

Grotius farklı bir fikir öne sürerek, barışa ulaşmanın yolunun savaşmaktan geçtiğini savunmuştur (Hoş, 2011, s. 104). Grotius, savaş hukukuna dair fikirlerini büyük ölçüde Cicero'nun düşünceleri üzerine kurmaktadır. Grotius için savunmayı gerektiren durumlar haklı savaşın gerekçesidir: "bizim olan bir şeyi savunma; bize borçlu olunan bir şeyi elde etmeye çalışma ve cezalandırma" gerekçesiyle başvurulan savaşların haklı savaşlardır (Grotius, 2011, s. 74). Grotius sorunlar, anlaşmazlıklar karşısında iletişime

geçildiği halde çözüm bulunmadıysa, tartışmalarla dahi anlaşma sağlanamadıysa şiddet ve baskıya başvurulabileceğini savunur. Çünkü ona göre kalan tek çözüm yolu budur (Grotius'tan aktaran Çakır, 2017, s. 7-8). Grotius için "cana ya da mala" karşı gerçekleşen haksızlıklar da birer tehdittir. Ayrıca ona göre devletler yaşadıkları haksızlıklara karşı intikam alabilir ve kendilerine yapılanları cezalandırabilir (Demirbaş, 2017, s. 915). Grotius'a göre, haklı bir nedenle başlayan bir savaşta yöntemlerin ölçülü olması önemlidir. Çünkü haklı ve adil bir savaştan söz edebilmek için bu gereklidir. Grotius için barış önceliklidir. Çünkü Grotius için savaş kötülükleri barındıran bir uygulamadır. Savaşların yaşanmasıyla masum insanlar, canlılar acı çekmekte ve yok olmaktadır. Bu nedenle, her daim barışı amaçlamak gerekir. (Grotius, 2011, s. 206). Ayrıca savaş tüm haklı nedenlerine karşı uzak durulması gereken bir olgudur (Demirbaş, 2017, s. 917). Grotius'un, ancak insanların ve toplumların can ve mal güvenlikleri tehlikedeyse savaşa başvurabileceklerini savunduğunu görmekteyiz.

Uluslararası ilişkilerde devletler bağımsızlıklarını ve çıkarlarını tehlikeye düşürecek tehditleri engellemek amacıyla eylemlerde bulunurlar. Bu eylemlerin meşru olabilmesi için ahlaki ve hukuki açıdan kabul edilebilir nedenlerinin olması gerekmektedir. Çünkü savaş hukuki düzlemdeki ifadesiyle kuvvet kullanma Birleşmiş Milletler tarafından tespit edilen istisnalar dışında yasaklanmıştır. Bu yasak, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2(4). Maddesinde "Teşkilatın Üyeleri, milletlerarası münasebetlerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasal bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar"[6] ifadesiyle net bir şekilde görülmektedir. Kuvvet kullanımına dair istisnalar 51. Maddede yer alan "meşru müdafaa" hakkında yer almaktadır. 42. Maddede "(…) milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazası veya yeniden tesisi için (…)" kuvvet kullanma konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi görevlendirilmektedir. Savaşın hukuksal alana taşınmasıyla birlikte savaşın haklılığının yerine savaşın yasallığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Haklı savaş doktrini, savaşın iyi veya kötü olduğu nitelendirilmesi doğrultusunda, savaşın ahlakiliği yönündeki tartışmanın konusudur. Doktrinde sadece savaşa hangi nedenlerle haklı şekilde başvurulacağı konu edilir. Ayrıca adaletli bir şekilde nasıl savaşılacağına dair düşünceler

[6] Bkz. https://tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf

de içerilmektedir. Bunlar, daha önce de belirtildiği gibi, "savaşın haklılığı" (*jus ad bellum*), savaşın adilliği (*jus in bello*) olarak iki grupta değerlendirilmektedir (Demirbaş, 2017, s.896). Bu bağlamda Michael Walzer savaşa dair sorgulamalarını, ahlaki gerçeklik çerçevesinde öncelikle savaşın sebepleri daha sonra yöntemleri açısından yapmıştır. Bunlardan ilki savaşın haklılığı üzerine ikincisi ise savaş yaşanırken hangi kurallara uyulacağı üzerinedir. Diğer bir ifadeyle, savaşın haklılığı ve haksızlığına dair Walzer'in yaptığı sorgulamalar savaşın nedenlerinin haklı olup olmadığı, yöntemlerinin adaletli yöntemler olup olmadığı açısındandır (Demirer, 2017, s. 270-277). Ayrıca Walzer'e göre savaşın yaşandığı anda yasalar dilsizdir. Çünkü savaşta saldırıya uğrayan taraf hayatta kalabilmek için aynı şekilde karşılık vermesi gerektiğine inanır. Bu kötülükle olan mücadelesinde kazanmasının bir gerekçesidir (Demirer, 2017, s. 270-277).

Pasifizm görüşünün de savunduğu gibi, savaşın kötü olduğundan şüphe duyulamaz. Savaşa dair söylenmesi gerekenler aslında pasifizm'in temsilcilerinden olan Erasmus'un da ifade ettiği gibi "[h]içbir şey savaştan daha kötü, daha rezil olamaz, insanı savaşın mahvettiğinden daha fazla mahvedemez, insana daha fazla ıstırap ve zarar veremez, daha korkunç olamaz; kısacası, hiçbir şey insanı savaşın soktuğundan daha kötü bir duruma sokamaz" (Erasmus, 2013, s. 5-6). Ayrıca Erasmus "Savaş bir sürü adamın bir araya gelip topluca adam öldürmesi ya da uzaklara yayıldıkça daha yıkıcı olan bir soygun değildir de nedir?" sorusuyla (Erasmus, 2013, s. 28) savaşın insanların toplu şekilde katledildiği ve tüm sahip olduklarının çalındığı bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır. Savaş mutlak bir kötülük içerir. Onun bu kötülüğü karşısında Erasmus'un savaşın her şekline karşı olduğu gibi insanlığın da karşı olması gerekmektedir. Erasmus'ta barış çok önemli bir yere sahiptir. "Neden barış dururken savaşı tercih edelim?" şeklinde haklı bir soru sormaktadır.

Tarih boyunca savaşa dair görüşler çeşitli şekillerde günümüze kadar ulaşmıştır. Haklı savaş kavramıyla birlikte savaşa daima bir neden bulunduğu ve nedenlerin bulunmasına da ihtiyaç oluşturulduğu görülmektedir. Bu "ihtiyaçlar" neticesinde devlet politikaları çıkarlar doğrultusunda belirlenerek, uygulanmaktadır. Ulusal çıkarların öncelikli olduğu devletlerlararası ilişkilerde, zamanla rekabet etmenin ve otorite kurma mücadelesi ortaya çıkmıştır. Bu mücadele neticesinde yaşanan sorunlar savaşlara neden olmuştur. Menfaat elde etmek, daha güçlü ve zengin olabilmek, yaşanan savaşlar sonrası oluşan düşmanlıkların ortaya çıkardığı hırsları tatmin etmek için haklı savaş doktrini

devletlerin işini kolaylaştırmıştır. Bu doktrinle birlikte savaşma hakkının yasal alt yapısı oluşturulmuştur. Fakat zorunlu olan bu yasal koşul, savaşma hakkı için yeterli değildir. Çünkü savaşa başvurmanın bir hak olarak tanınması, devletlerin her türlü amaçlarına ulaşmak için savaşa dair her şeyi araç olarak görmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla bu durumda savaşma hakkının meşruluğu söz konusu olmaktadır. Ayrıca savaş durumlarında hukuksal değerlendirmeler ya da yargılamalar işlerliğini kaybetmektedir. Çünkü savaş durumlarında kuvvet kullanılmaktadır. Kullanılan kuvvetin sınırı olmadığından taraflar arasında yaşananlar tarafları karşılıklı olarak daha fazla kuvvet kullanımına sevk eder (Clausewitz, 2015, s. 31). Savaşın haklılığı ya da adilliğinin ahlaki gerekçelendirilmesi sorunludur. Çünkü savaşın haklılığının veya adilliğinin içeriği sorgulanmamaktadır (Coşkun, 2018, s. 151-152). Coşkun'un da ifade ettiği gibi "Bu anlamda, savaşı haklı bir nedene dayandırma anlayışı, ahlaki olarak dinsel veya siyasal otoritenin kendi bakış açısından gerekçelendirildiğinden, tarihsel süreçte yozlaşmıştır ve savaşları sınırlandırıcı etkisini yitirmiştir" (Coşkun, 2018, s. 152). Böylece tarihten günümüze kadar her dönem yaşanan savaşların yıkıcı etkileri sınırlanamamıştır.

4.2. Savaşın Yol Açtığı İnsan Hakları Sorunları

"İnsan hakları ihlallerinin yaşanmadığı bir alan var mıdır?" şeklinde bir soru sorulduğunda hayatın neredeyse her alanında insan hakları ihlallerinin yaşandığı söylenebilir. Özellikle bu çalışmanın konusu olan savaş durumlarında insan hakları ihlallerinin kaygı verici bir boyutta olduğu savaş raporlarından da okunmakta ve günümüz savaşlarında da görülmektedir. Bu ihlaller büyük çapta olup yok edici bir etkiye sahiptir. Teknolojideki gelişmelerle birlikte savaş yöntemlerindeki değişiklikler ihlallerin çeşidinin ve sayısının artmasına, etki alanının da genişlemesine neden olmuştur. Bunlarla birlikte ortaya konulmaya çalışılan çözümler yeni tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Savaşların insanların gelişiminde bir araç olarak görülmesi (Kant, 2015, s. 347) buna bir örnektir. Buradaki amaç savaşın insanı geliştiren bir olgu olarak kabulünü sağlayarak, sürekliliğine hizmet etmektedir. Her çağda yaşanan buluşlar ve gelişmeler, savaşta kullanılan araçların kuvvetini arttırıp, etki alanını genişleterek büyük ve kalıcı yıkımlara neden olmaktadır.

Savaşın tarihsel sürecine bakıldığında, ilk zamanlarda doğayla ve insanlarla ilişki halinde olan insanın, ortaya çıkan sorunlar karşısındaki mücadelesinde silah olarak taş ve

sopayı kullandığı görülmektedir (Özgül, 2005, s. 4). Bu silahların kullanıldığı dönemlerde insanların amacı hayatta kalabilecek yiyeceği bulmak, ona sahip olmak ve korumaktı. İlk çatışma ve savaşlarda kılıç, kalkan, ok ve mızrak benzeri silahlar kullanılmıştır. Bunlar eski ilkel silahlara göre tehlikeli ve öldürücü silahlardı. İnsanlığın tarihteki döngüsel gelişimiyle birlikte teknolojik gelişmelerin ve buluşların yaşanması savaşta kullanılan silahların değişmesine neden olmuştur. Örneğin barutun icat edilmesiyle birlikte savaşlarda ateşli silahlar kullanılmaya başlanmış, gelişmelerle teknik ve taktiksel savaşmanın yolu açılmıştır. Gelişen teknolojilerle ve buluşlarla birlikte savaşın yöntemlerinde, silahlarında gerçekleşen değişiklikler ve gelişmeler savaşın yıkıcı gücünün etki alanını genişleterek, şiddetinin artmasına neden olmuştur. Artan bu şiddetle birlikte, savaşın daha önceki zamanlarda olduğu gibi küçük toplulukları değil, neredeyse bütün insanlığı tehlikeye sokacak boyuta vardığı görülmektedir (Bağce, 2003, s. 105). Bu duruma bir örnek, II. Dünya Savaşı'nda ABD'nin Japonya'ya karşı kullandığı atom bombasıdır (Özgül, 2005, s. 6).

Büyük çapta insan hakları ihlalleri I. ve II. Dünya savaşlarıyla birlikte yaşanmıştır. Milyonlarca insan yaşamını yitirmiş ve hayatta kalabilenler ise temel hak ve hürriyetlerinden yoksun bırakılmıştır. Böylesine büyük yıkımların yaşanmaması ve insan hakları evrenselliğine katkıda bulunulması için 1945 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. Uluslararası düzeyde devletler üstü kurulan bu organizasyonla sorunların çözülmesi ve insanların salt insan olmasından kaynaklı sahip olduğu haklarının korunması amaçlanmıştır. Ayrıca tarihsel süreçte savaşlarda gerçekleşen insan hakları ihlallerinin önlenmesi için uluslararası düzeyde sözleşmeler ve bildirgeler düzenlenmiştir. Bunlar insan haklarının korunması bakımından önemlidir (Taş, 2019, s. 1). Fakat günümüze kadar neredeyse her dönem yaşanan savaşlar uluslararası sözleşmelerin ve bildirgelerin insan hakları ihlallerinin önlenmesinde yeterli olmadığını göstermektedir.

Savaşma yöntemlerinde yaşanan gelişmelerle birlikte geçmişin ateşli silahlarının yerini biyolojik ve nükleer silahlarının alması savaşın yıkıcı gücünü arttırarak etki alanını genişletmiştir (Özgül, 2005, s. 6). Çağın teknolojik gelişmeleriyle birlikte gelişen savaş teknolojileri yüzünden savaşta yaşamını yitiren insan sayısında artış yaşanmış ve devletlerin doğrudan birbirlerine savaş açmalarını geçmişe göre daha olanaklı hale getirmiştir. Nükleer ve kimyasal silahlara sahip ülkelerin sayılarının çoğunluk

kazanmasıyla birlikte bu silahların kullanımındaki artış savaşlardaki yıkımların ve yok eden niteliğinin artmasına neden olmuştur.

Savaş, insan hakları, adalet, demokrasi ve özgürlük değerlerinin yok sayıldığı bir olgu niteliğindedir. Tarih boyunca her dönem yaşanan savaş, teknolojik gelişmelerin sağladığı imkanlarla birlikte sınır tanımayan, yok eden gücüyle günümüze kadar ulaşmış ve insanların barışa olan talebinin artmasına neden olmuştur (Tepe, 2006, s. 63). Böyle bir niteliğe sahip olan savaşın yaşandığı durumlarda insanların temel hakları yok sayılarak, ulusal ve uluslararası düzeyde insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Ulusların birbirleriyle olan ilişkilerine bakıldığında barış idealine ulaşmak yerine çıkar paylaşımlarının yapıldığı görülmektedir. Devletlerin bu ilişkilerinde her devlet kendi çıkarına mutlak bir biçimde öncelik verdiğinden çekişmelere, çatışmalara, pazarlıklara ve savaşların yaşanmasına neden olmaktadır. Neredeyse her dönem ortaya çıkan ve yakın çağda da yaşanan savaşlar milyonlarca insanın yaşamının sona ermesine ve göç etmesine neden olmuştur. Savaşlarda hakları ihlal edilen insanlar, insanlığa yakışmayan şekilde yaşamak zorunda kalmış ve muameleler görmüştür. Ulusların aralarındaki bu çıkar birliği üzerine kurulan ilişki durumlarının her defasında savaşla sonuçlanması insanların barışın hakim olduğu, savaşların olmadığı hayatları arzu etmelerine neden olmaktadır. Çıkar temelli gerçekleşen bu ilişkilerde en önemli güç unsurları ülkelerin askeri güçleridir (Dedeoğlu, 2003, s. 93). Düşmana karşı savaşırken kazanmak için taraflar askeri güçler dışında "ekonomi, propaganda, kamuoyu, uluslararası kuruluşlar (NGO) gibi" yöntemlere de başvurmaktadır. Tarafların politik amaçlarına ulaşmak için savaş sırasında jeopolitik konumdan kaynaklanan coğrafi, ekonomik, politik, teknolojik ve askeri güçlerini de araç olarak kullandıkları görülmektedir (Ataman'dan aktaran Özgül, 2005, s. 6). Savaşta kullanılan bu araçlarla savaşın etkisinin arttığı söylenebilir.

Daha önce de detaylı olarak açıklandığı gibi, tarihte her dönem yaşanan savaşların sebeplerine bakıldığında çok çeşitli olduğu ve değiştiği görülmektedir. Bu sebeplerin dikkat çekenleri arasında, yeni oluşumların sağlanması da yer almaktadır. Çünkü savaş olmadan yeni oluşumların varlığından söz edilemeyeceği savunulmaktadır (Taş, 2019, s. 2). Bağımsızlıklarını ilan etmek isteyen halklarla yönetimleri arasında yaşanan savaşlar bir örnektir. Ulusal ve uluslararası konularda talep edilen çeşitli hakların yasal yollardan verilmeyeceğinin anlaşıldığı durumlarda da savaşa başvurulmaktadır. Yıllardır Suriye de Esad'a karşı bağımsızlıklarını ilan etmek isteyen gruplarla Esad güçleri arasında yaşanan

iç savaşta bu duruma bir örnektir. Ayrıca doğuştan sahip oldukları temel haklara tam olarak sahip olamayan Myanmarlılar halkı yönetim tarafından tanınmayarak, inançlarından dolayı öldürülmüş, mülteciliğe zorlanmışlardır. Myanmarlılar halkının bu yaşadıkları tarih boyunca inanç farklılıkları nedeniyle yaşanan yüzlerce savaştan sadece bir örneğidir (Çakır, 2017, s. 50).

II. Dünya Savaşının ardından Bosna-Hersek'te çok büyük yıkımlara neden olan çatışmalar gerçekleşmiştir. Bu çatışmalar Sırplar, Boşnaklar ve Hırvatlar arasında yaşanmış; binlerce suçsuz sivil insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek teker teker bağımsızlığını ilan etmiş, Bosna'nın etnik bakımdan çok çeşitli yapıya sahip olması gerektiği savunulmuştur. Bu şekilde savunmaya geçen siviller; milis güçler ve Sırp ordusu tarafından öldürülmüştür. Sırplar Bosna'daki bu durumu soykırıma çevirerek, Bosna-Hersek'te yaşayanların çoğunluğunun göç etmesine neden olmuştur (Yapıcı, 2007, s. 1). Ayrıca Merve İrem Yapıcı'nın ifade ettiği gibi "Etnik olarak homojen bir 'Büyük Sırbistan' yaratmak isteyen ve bundan dolayı da Sırp olmayanlardan temizlenmiş bir Bosna yaratmayı amaçlayan Bosnalı Sırplar, toplama kampları oluşturmuşlar, toplu katliam ve tecavüzler gerçekleştirmişler, kasabaları yakmışlar ve işkence uygulamışlardır" (Yapıcı, 2007, s. 4). Bosna-Hersek'te yaşanan soykırım 1993 yılında korkunç bir noktaya ulaşarak insani krize neden olmuştur (Yapıcı, 2007, s. 4). Bu kriz "35 bini çocuk; 312 bin ölü, 15 bin sakat, 18 bin kayıp, 50 bin tecavüz mağduru kadın, babasının kim olduğu bilinmeyen binlerce çocuk, 2 milyon mülteci (…)"nin (Kaplantaş, 2010, s. Giriş) ortaya çıktığı sonuçlar doğurmuştur. İnsan haklarının yok sayıldığı bu sivil katliamlarla, işkence yöntemlerindeki yeniliklerle, kadınlara tecavüz edilerek hamile kalmalarının amaçlandığı toplama kamplarıyla Bosna Hersek halkına yaşatılanlar, "Bosna!" belgeseli yönetmeninin "Avrupa Bosna'da öldü!" ifadesini haklı çıkaran niteliktedir (Kaplantaş, 2010, s. 1). Bosna Hersek'te yaşanılanlar Yahudilerin Naziler tarafından katliam edilmesinin ardından etnik katliamın, kıyımın tekrardan söz konusu olduğunun bir kanıtıdır (Yapıcı, 2007, s. 4). İnsanlık tarihinde I. ve II. Dünya Savaşları gibi büyük savaşlar yaşanmış, yüzlerce çatışma gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bütün bu çatışmalarda ve savaşlarda milyonlarca insan yaşamını yitirmiş, yaralanmış, esir düşmüş, kadınlar ve çocuklar istismara uğramıştır.

Savaşların nedenleri arasında, yaşanan insan hakları ihlallerine karşı bazı devletlerin diplomatik yaptırımlar ve ambargolar uygulaması veya silahlı müdahalelerde bulunması da yer almaktadır. İnsan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek yapılan bu müdahalelerin önde gelen bir amacının egemen devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek ve uluslararası sermayenin taleplerini yerine getirmek olduğu söyleyebilir. Ayrıca, Turhan'ın belirttiği gibi, "İnsan hakları gerekçe gösterilerek yapılan askeri müdahaleler uluslararası hukuka aykırı olarak ve meşruiyeti tartışmalı bir biçimde gerçekleştirilmesi, insan haklarının saygınlığına zarar vermektedir" (Turhan, 2013, s. 371-372). İnsan hakları ihlallerinin gerekçe gösterilerek askeri müdahalelerde bulunulması, insan haklarının korunmasına dair oluşturulan uluslararası düzeydeki sözleşmelerin ve bildirgelerin önleyici yeterlilikte olmadığını göstermektedir. Bağlayıcılığı olmayan bu metinlerde insan ve insan haklarına dair kavramların net bir biçimde ifade edilmesi, sınırlarının çizilmesi önemli ve gereklidir.

Savaş tüm acı ve yıkıcı gerçekliğini yaşandığı yerdeki topluma etkili bir şekilde hissettirirken, savaşı yaşamayan toplumlar ise bütün olup bitenlere karşı çoğu zaman sadece seyirci kalmaktadır. Savaşın neden olduğu felaketi özetleyen, Kant'ın, "Savaş, yok ettiğinden daha çok kötü insan yetiştirdiği için bir yıkımdır" (Kant'tan aktaran Tepe, 2006, s. 64) ifadesinden de savaşın yıkıcı gücünün yaşandığı bölgeyle sınırlı kalmadığı, uzun vadede insanlık için büyük yıkımların, insan hakları ihlallerinin yaşanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hayata dair sahip olduklarını savaşla birlikte kaybeden insanların, özellikle de geleceğin yetişkinleri olan çocukların savaşla birlikte kötü, bencil, acımasız ve suça meyilli yetişkin bireyler olarak yetişebilecekleri söylenebilir.

Savaşlarda insanlara yönelik en büyük kötülük, özgürlüklerinin ellerinden alınması, insani olanaklarından yoksun bırakılmalarıdır; bu da insanların temel haklarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Oysaki insanlar her durumda mutluluğun, huzurun ve barışın hakim olduğu bir yaşamı yaşamak ister. Bu istek insanların yani her tekin salt insan olmasından kaynaklı sahip olduğu en doğal hakkıdır. Fakat tarihe bakıldığında insanın sahip olduğu temel haklardan gelen bu isteklerin, çoğu zaman, söylemlerden öteye taşınmadığı görülmektedir. Bu da insanların ve toplumların yapıp etmelerine bakıldığında anlaşılmaktadır (Çakır, 2017, s. 1-2). II. Dünya Savaşı öncesinde savaşı kaybeden taraf kazananın karşısında kaybettiğini kabul ederken, günümüz de bunun değiştiği görülmektedir. Çünkü günümüz savaşları meydanlarda, cephelerde

yaşanmayan, sınırları olmayan savaşlardır. Bu savaşların kazananı yoktur. Geçmiş savaşlardaki gibi ordusu ve savaşma yöntemleri gelişmiş taraflar da kazanmamaktadır (Özgül, 2005, s. s. 4). Kısacası savaşların kaybedenleri her dönem insanlık olmaktadır.

Savaş sırasında yaşanan insan hakları ihlalleri sıcak savaş dönemi ile sınırlı kalmamaktadır. Özellikle zorunlu göç, mültecilik, vatansızlık ve sığınmacılık gibi olgularla insan hakları ihlalleri devam etmektedir. Yaşanan savaşlarla birlikte ortaya çıkan "mültecilik" belli bölgelerin ve ülkelerin sorunu olmaktan öteye geçerek küresel krizlere neden olacak boyutlara varmıştır. Uluslararası boyutta sıkıntılara neden olan bu mültecilik krizi karşısında insanların en doğal temel hakları olan yaşama, barınma, sağlık, beslenme, eğitim benzeri hakları diğer başka temel hakları gibi ellerinden alınabilmektedir (Taş, 2019, s. 2-4).

Savaşların sonrasında, zorunlu göçmenler, mülteciler, vatansızlar ve sığınmacılar; yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği haklarının tehlikeye girmesiyle başka bir ülkede hayat bulma mücadelesine itilerek yaşadıkları ülkeyi terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Göç edip başka ülkelere sığınan insanlar sığındıkları ülkede hayatta kalabilmek için kendilerine yapılan her türlü kötü muameleye sessiz kalabilmektedir. Zorunlu göçün her aşamasında yaşanan insan hakları ihlallerine dünya da genellikle sessiz kalmaktadır. Bu durumda devletler tarafından yeterli yasal düzenlemeler yapılmadığı için sivil toplum kuruluşları kısıtlı imkanlarla sınırlı sayıda insana el uzatabilmektedir (Taş, 2019, s. 3). Zorunlu göçmenlerin, sığınmacıların, vatansızların ve mültecilerin, umuda yolculuklarını kamuoyu, bir teknenin batması sonucunda denizde ya da bir tır kasasında havasızlık nedeniyle öldükleri zaman duyabilmektedir. Savaşta ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlalleri, savaşın gerekliliklerinin arkasına itilerek insan hakları ihlallerinin sayısının ve çeşidinin artmasına neden olmuştur. Yaşananların insanlar ve toplumlar tarafından kanıksanması ve alınması gereken önlemlerin ertelenmesine neden olabilmektedir. Yaşanan insan hakları sorunları karşısında toplumsal duyarsızlık neticesinde mülteciler ve sığınmacılar insanlık dışı muamelelerle karşılaşmaktadır. Yaşadıklarının ardından geri gönderilme veya sınır dışı edilme korkusuyla bu kişiler kolluk güçlerinden yardım istemekten çekinebilmekte ve dolayısıyla suç örgütleri tarafından istismar edilebilmektedir (Taş, 2019, s. 4). Bu yaşanan hak ihlalleri ele alındığında insanın salt insan olmasından kaynaklı sahip olduğu temel hakları ile temel hak olmayan sadece

ülkenin vatandaşı olması sebebiyle sahip olunan yurttaş hakları arasındaki ilişkilerin tekrardan gözden geçirilip, düşünülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

4.3. Savaş Mağduru Olarak Çocuklar

Dünya tarihinin neredeyse her döneminde ve farklı bölgelerinde savaşlar gerçekleşmiş, bu savaşlar, göz ardı edilmeyecek büyüklükte ve çeşitlilikte yıkımlara yol açarak toplumların adeta kaderi haline gelmiştir. Toplumların kaderi haline gelen, toplumları derinden sarsan savaş durumlarında, daha önce de ifade edildiği gibi insan hakları ihlalleri yaşanmış, insanların özgürlükleri ellerinden alınmıştır. Yavuz Güçtürk'ün belirttiği gibi "(…) savaşın olduğu her yerde, insan hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesi; savaş suçlarının, insanlık suçlarının işlenmesi adeta kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir" (Güçtürk, 2014, s. 11).

Mustafa Erçakıca'ya göre, savaşta yaşanan insan hakları ihlallerinin "kimisi savaşan güçlere karşı, kimisi ise sivil bireylere karşı, kimileri fiziksel, kimileri ise psikolojik bütünlüğe zarar vermek için gerçekleştirilmektedir. Bunların her biri toplumsal veya kişisel belleklerde yer tutan farklı mağduriyetler ortaya çıkarmaktadır" (Erçakıca, 2019, s.188). Bu mağduriyetler çoğu zaman dünya çapında insani krizlerin yaşanmasına, insanların ağır bedeller ödemesine neden olurken, bu bedellerin en ağırını, savaşın en karanlık ve dehşet verici yanını yaşayan çocuklar ödemektedir. Son bulmayan savaşlarla, çözümlenmeyen çatışmalarla birlikte yaşanılanlar, çocuklarda kalıcı izler bırakarak, onları olumsuz yönde etkilemiş; ruhsal, psikolojik ve fizyolojik sorunlar yaşamalarına neden olmuştur (Snoubar & Duman, 2014, s. 20). Bunlar savaş sonrası da devam ederek, çoğu zaman, çocukların "insanca" yaşama olanaklarını ellerinden almıştır.

Çocukların, temel haklarının ihlal edildiği savaş durumlarında, insan ve insan değerine dair her şey yok sayılmaktadır. Bu yok sayılmalar çoğu zaman toplumsal özgürlüklerin ortadan kaldırılmasına kadar varmaktadır. Kuçuradi'ye göre, toplumsal özgürlüklerin tesisi insanlararası ilişkileri düzenleyen, değer korumayı amaçlayan insan hakları ilkelerine dayanılan durumlarda mümkün olabilmektedir (Kuçuradi, 2016b, s. 181). Ancak, insanın salt insan olmasından dolayı sahip olduğu insan hakları savaş durumlarında yok sayılmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kuçuradi'ye göre insan hakları, insanların salt insan olmalarından dolayı insanca yaşayabilecekleri muameleleri görmeleri gerektiğini

temellendiren ilkelerdir (Kuçuradi, 2016b, s. 70). Bir başka ifadeyle, insana yapısı gereği sahip olduğu insansal olanaklarını gerçekleştirecek koşulların sağlanmasını, insanca muamelelerin edilmesini talep eden ilkelerdir. Yani her tek insan, kendi insan hakkının korunmasını talep etmeden önce, insanların haklarının korunması gerektiğini bilmeli ve insanların haklarını korumalıdır. Bu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin birinci maddesinde: "Bütün insanlar özgür. Onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır ve birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar" (İHEB, m.1) şeklinde de ifade edilmektedir. Bu anlayışla yaşamak insan onurunu ve insanın değerini korumak anlamına gelmektedir. İnsan, ancak, her durumda insan olduğunun, insana yakışan biçimde eylemde bulunması gerektiğinin bilincinde davranarak, insanın onurunu koruyabilecektir. Bütün bunların insanlararası ilişkilerde karşılık bulması, savaşın yerini saygıya, kardeşliğe ve huzura bırakacağı anlamına gelmektedir.

İnsan hakları, hayatı adalet ve haklılık değerleri üzerine inşa ederek, insan değerine, onuruna yakışan uygarlık seviyesine ulaştırmaktadır (Çeçen, 2013, s. 809). İnsan haklarıyla devletlerin yetkileri, etkinlik alanları sınırlanarak, insanlar siyasi iktidarlara karşı da korunmaya çalışılmaktadır. Fakat devlet çıkarları uğruna, kazanan taraf olabilmek için insan, insan haklarının önemini yok sayarak, savaşmaktadır. Bu savaşlarla da ahlaklılık ilkeleri ve erdemler yok sayılmaktadır.

Bu durumların, örneğin, Ortadoğu'da ortaya çıkan, günümüze kadar devam eden savaşlarda da değişmediği, çocukların ruhsal, cinsel, fiziksel ve psikolojik şiddete uğrayarak en ağır bedelleri ödediği görülmektedir. Savaş ve çatışma durumlarında sağlıkları, eğitimleri ve yaşamları risk altında olan çocukların (UNICEF, Ocak 2017, 1) saldırılar sonucunda hayatları birçok alanda sekteye uğramakta ya da ellerinden alınmaktadır. Ortadoğu'da gerçekleşen savaşlarda, çatışmalarda ortaya çıkan insan hakları ve çocuk hakları ihlalleri dünya çapında insani bir krizin yaşandığını göstermektedir. Savaşı ve çatışmaları belgeleyen raporlarda bu çok açık bir şekilde okunmakta, günümüz tarihinde yaşandığından medya aracılığıyla da görülmektedir. UNICEF'in raporuna göre, II Dünya Savaşı'ndan sonra en ağır insani kriz (UNICEF, Ocak 2017, 1) Mart 2011 tarihinde Suriye'de başlayan, iç savaşa dönüşen çatışmalarla yaşanmıştır. Yıllardır günümüze kadar devam eden bu iç savaşla birlikte insan hakları ihlalleri yoğun bir şekilde yaşanarak, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlenmektedir (Güçtürk, 2014, s. 13). Bu savaşın tarihe, 21. yüzyılın en büyük insanlık dramlarının

yaşandığı savaş olarak damgasını vuracağı söylenebilir. Suriye iç savaşıyla birlikte yaşanan mülteci krizi, BM'ye göre, 1994 yılında Ruanda'da gerçekleşen soykırımdan sonra en büyük insani krizdir (Güçtürk, 2014, s. 13).

Hakların ihlal edildiği ve insani krizlerin yaşandığı savaş durumlarında hakların korunması için Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. Maddesi'nde, Kadriye Sınmaz'ın da dediği gibi "iç savaş durumunda savaşa iştirak etmeyen sivil halkın hayatına ve vücut bütünlüğüne hiçbir şekilde zarar verilemez" (Sınmaz, 2019, s. 1) denilmektedir. Suriye'nin 1993 yılında onayladığı, 1989 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun kabul ettiği, "Çocuk Hakları Sözleşmesi"nin 3. Maddesi'nde çocuğa dair durumlarda yararlarının öncelikli olacağı, "6. Madde'de ise çocuğun yaşama hakkına sahip olduğu ve taraf devletlerin çocuğun hayatta kalması için azami çabayı göstereceği ifade edilmektedir" (Sınmaz, 2019, s. 1-2). Fakat onuncu yılına giren Suriye iç savaşına ait savaş raporlarına bakıldığında Suriye rejiminin 2012-2018 yılları arasında en az 216 kez yaptığı kimyasal saldırılarda 185 çocuğun öldürüldüğü Suriye İnsan Hakları Ağı (SNHR) tarafından da ifade edilmiştir. Ayrıca rapora göre 2012-2017 yılları arasında düzenlenen yaklaşık 70.000 varil bombası saldırılarında 1.734 çocuk öldürülmüştür. Suriye rejiminin gerçekleştirdiği bu saldırıların yanında Eylül 2015-Şubat 2017 tarihleri arasında Rusya'nın Suriye'ye 175'den fazla misket bombası attığı raporlanmaktadır. Bu saldırılar sonucunda da 24 çocuk hayatını kaybetmiştir (Sınmaz, 2019, s. 2). 2016 yılında ölen çocuk sayısı 2015 yılına göre %20 oranla artarak en az 652 yükselmiştir. Bir haftalık bir sürede 223 çocuğun yaralandığı Halep'te ise 96 çocuk yaşamını yitirmiştir (UNICEF, Mart 2017, 2). BM'nin raporuna göre çocuk ölümlerinin gerçek sayıları, çatışmaların yoğunluğu, erişim sınırlamaları ve sınırlı insan kaynakları göz önüne alındığında" (Sınmaz, 2019, s. 3) BM'nin raporunda doğrulanarak yazılmış olan sayılardan "çok daha yüksek olduğu su götürmez bir gerçektir" (Sınmaz, 2019, s. 3).

Yayınlanan "BM Güvenlik Konseyi Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Çocuk ve Silahlı Çatışma*"* raporunda 16 Kasım 2013 ile 30 Kasım 2018 tarihleri arasında "1.800'ü erkek, 865'i kız olmak üzere 3.891 çocuk öldürülmüş ve 3.448 çocuk da (1.294 erkek, 626 kız) sakatlanmıştır. Uzayan savaş yıllarında öldürülen çocuk sayısında önemli bir artış yaşanmıştır: 2014'te 499, 2015'te 872, 2016'da 935 olan bu sayı 2017'de 1.118'e yükselmiştir" (Sınmaz, 2019, s. 2). Bu çocukların "en az 717'si (%10), varil bombaları ve kimyasal silahlar" ile öldürülmüştür. Nisan 2017 tarihinde sivillere karşı havadan

yapılan saldırılarda 35 çocuk öldürülmüş, 23 çocuk sakatlanmıştır. Ayrıca yaşam alanları olan hastanelerin, okulların yoğun saldırıların hedefi haline gelmesi çocukların ölüm oranlarında artışa yol açmış, bu saldırıların 2018'in ilk altı ayında 56'sı okullara, 92'sı ise hastanelere yapılmıştır (Sınmaz, 2019, s. 2-3).

Yaşam alanları olan hastanelerin, okulların, evlerin, oyun alanlarının ve pazaryerlerinin, saldırıların hedefi haline gelmesi (Sınmaz, 2019, s. 2) çocukların eğitim, yaşam, barınma ve sağlık gibi temel haklarının ihlal edildiği, insansal olanaklarının gerçekleşmesinin ve gelişmesinin engellendiği anlamına gelmektedir. Savaş durumlarında çocukların insansal olanaklarının gerçekleştirilemediğinin en iyi örneklerinden biri, BM Mülteci Örgütü'nün raporunda yayınlanan okula gidemeyen dört milyon mülteci çocuğun varlığıdır (UNHCR, 2018). İnsansal olanaklarının gelişimi insan haklarının, temel haklarından olan eğitim hakkının kullanılması ve korunmasıyla mümkündür.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi 28. Maddesi çocukların eğitim hakkının olduğunu, bu hakkın kullanılmasında fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir (UNICEF, 1998, s. 369). Cenevre Sözleşmesinin 2 No.lu Ek Protokolünün 4. Maddesi de savaşlarda ailelerin talepleri doğrultusunda ahlaki, dini eğitimler olmak üzere çocukların eğitim alabileceklerini belirtmektedir. Bununla birlikte, Suriye savaşından kaçıp Suriye, Lübnan, Türkiye, Ürdün ülkelerindeki kamplarda mülteci olarak yaşayan "(…) çocukların bir kısmı tamamen veya kısmen eğitimden mahrum kalmaktadır" (Sınmaz, 2019, s. 5). Savaş öncesi 2002 yılında eğitimin zorunlu ve ücretsiz olduğu Suriye'de savaşla birlikte eğitimi yarım kalan çocukların varlığının yanında, "(…) savaşa doğan çocuklardan hiç okulla tanışmayanlar olduğu bilinmektedir" (Sınmaz, 2019, s. 5).

UNICEF'e göre Suriye'de çatışma durumunda 1,7 milyondan fazla çocuğun eğitimi sekteye uğramıştır. Suriye'de "her üç okuldan" birinin çatışmanın şiddetiyle yıkıldığı, "(…) hasar gördüğü, yerlerinden edilmiş aileleri barındırdığı ya da askeri amaçla kullanıldığı için (…)" (UNICEF, Mart 2017, 2) eğitim hizmeti verilememektedir. Ayrıca eğitim personelleri de bu saldırılarda hedef haline gelmektedir. Eğitim alanlarına 2016 yılında yapılan en az 87 saldırıyla 255'ten fazla çocuk öldürülmüştür (UNICEF, Mart 2017, 2). Ayrıca "26 çocuk ve altı öğretmenin yaşamını yitirdiği İdlib'deki saldırı gibi birçok yerde okullar defalarca saldırılara maruz kalmıştır" (UNICEF, Mart 2017, 2).

Savaşın başlandığı zamandan itibaren 4.000'inden fazla okula saldırı gerçekleşmiş, yaklaşık 150.000 eğitim alanında çalışan personel ülkeyi terk etmiştir. Aileler, saldırılara rağmen kullanımda olan okullara "(…) bombalamaların devam etmesi ve kaçırılma tehlikesi gibi güvenlik endişeleri sebebiyle çocuklarını göndermemektedir" (Sınmaz, 2019, s. 6). Eğitim alan çocuklarında verimli bir eğitim aldıkları da söylenemez. Çünkü yaş gruplarının farklılıkları, öğrenme seviyeleri ve sığınılan ülkelerdeki çocukların dil problemleri verimli bir eğitim alınamamasına neden olmaktadır (Sınmaz, 2019, s. 6). Bu iyi planlanmış bir eğitim politikasının gerekli olduğunu göstermektedir: "(…) eğitim personelinin yetersizliği, projelerin hayata geçmesi için gerekli fonun sağlanamaması gibi sebepler eğitimin kalitesini düşürmektedir. Bazı öğrenci ve öğretmenlerde çatışma sebebiyle depresyon, panik atak gibi psikososyal sıkıntılar görülmekte ve eğitim sürecine adapte olmakta zorluk çektikleri gözlenmektedir" (Sınmaz, 2019, s. 6).

Çocukların yaşadıkları bunlarla sınırlı değildir. Ağır çatışma koşullarında, Suriye'nin ulaşımının zor olduğu bölgelerde yaşayan 2,8 milyon çocuğun, 280 bini temel ihtiyaçların ve insani yardımların sınırlandığı, kuşatılan bölgelerdedir. Bu bölgelere giden sağlık ve tıbbı malzemelere bazı durumlarda silahlı güçler tarafından el konularak hasta ve yaralı sivillerin tedavi edilmesi önlenerek, "uluslararası insani yardım kanunu" ihlal edilmiştir (UNICEF, Mart 2017, 2). Ayrıca saldırıların şiddeti Suriye'deki sağlık ve tıbbı hizmetlere ulaşımı zorlaştırmıştır. Bu durum çatışmaların yaşandığı Suriye'deki hastanelerin kapasitelerinin ve temel tıbbı malzemelerinin yetersiz kalmasına yol açmış, yaşama şansı düşük olan hasta ve yaralı çocukların tedavi görmeden ölüme terk edilmesine neden olmuştur. Yıllardır Suriye'de devam eden çatışmalarda doktorlar yaralanarak, ölerek ya da göç ederek sağlık hizmeti verememektedir. Bu ülkedeki doktor sayısının yetersiz kalmasına neden olmaktadır (UNICEF, Mart 2017, 2).

Eğitim, yaşam, barınma ve sağlık gibi temel hakları ihlal edilen çocukların özgürlükleri sınırlanmakta veya bütünüyle ellerinden alınmaktadır. Cenevre Sözleşmelerinde, kişinin özgürlüğünden alıkonulması, kötü muamelelere, işkencelere, her türlü şiddet şekillerine maruz kalması insanlığa karşı işlenmiş suçlar olduğu gibi savaş suçları kapsamına da girmektedir. Buna rağmen Suriye'de 2011 yılından beri binlerce çocuk çeşitli nedenlerle tutuklanmış, büyük çoğunluğundan da bir daha haber alınamamıştır. Bu durumun raporlanabilmesi için uluslararası kuruluşların hapishanelere yapmak istedikleri gözlem talepleri Suriye rejimi tarafından reddedilerek, mahkum ve

tutuklulara ait gerekli bilgiler paylaşılmamıştır. Dolayısıyla bu, yaşanan hak ihlallerinin çok büyük kısmının raporlanamadığı anlamına gelmektedir. Tutuklanarak hapishanelere düşen, sonrasında kurtulan insanların tanıklıkları temel alındığında, gerçek rakamların, raporlanan rakamlardan çok daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır (Sınmaz, 2019, s. 3). Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 37. Maddesi'nde "hiçbir çocuk keyfî olarak veya yasa dışı bir biçimde özgürlüğünden alıkonulamaz, alıkonulan çocuğun bu durumu uzatılamaz, yasadışı bir biçimde özgürlüğünden alıkonulduğunu bağımsız yetkililere, tarafsız makamlara bildirebilecek, aile ile iletişim kurarak görüşmelerini sağlayabilecek gibi yasal haklara sahip olduğu, tutukluluğu süresince zalimane muamelelere, işkenceye ve her türlü şiddete uğramayacağı" (UNICEF, 1998, s.487) belirtildiği halde Suriye savaşının belgelendiği raporlardan bu maddenin yok sayıldığı görülmektedir. Suriye İnsan Hakları Ağı (SNHR), "(…) 11 Mart 2011 ile 20 Kasım 2018 tarihleri arasında en az 4.469 çocuğun Suriye'deki çatışmanın taraflarınca tutuklandığını veya zorla kaybedildiğini ileri sürmektedir" (Sınmaz, 2019, s. 3). 2017 yılında 303 olan tutuklanmış çocuk sayısı 2018 yılında 355 yükselmiştir. 2017'de işkence nedeniyle tutuklu 1 çocuğun hayatını kaybettiği tespit edilirken, bu sayının 2018 yılında en az 11 olduğu belirlenmiştir. Tutuklanarak özgürlüklerinden yoksun bırakılan çocukların tutuklanma nedenleri yaş gruplarına göre değişmektedir (Sınmaz, 2019, s. 4). "0-5 yaş grubundaki bebekler ve küçük çocuklar" anneleri ile hapishanelere girmektedir. SNHR tarafından savaş boyunca 123 çocuğun annesiyle cezaevine girdiği, en az 84'ünün de cezaevinde doğduğu tespit edilmiştir (Sınmaz, 2019, s. 4). 5 ila 17 yaşları arasındaki bazı çocuklar barışı talep eden eylemlere katıldığı ya da aile bireylerinin teslim olmalarının ve yakınlarının itiraflarda bulunmalarının sağlanması için tehdit amaçlı tutuklanmışlardır. Tutuklanan bu çocuklara hapishanelerde cinsel, psikolojik ve fiziksel alanlarda işkence uygulanmıştır. Suriye rejimi tarafından çocuklara uygulanan işkenceler arasında "(…) tırnak sökme, elektroşok, yiyecekten mahrum bırakma, deriyi yakma ve yırtma (…)" bulunmaktadır (Sınmaz, 2019, s. 4). Bu işkencelere maruz kalan çocukların en az 172'si yaşamını yitirmiştir (Sınmaz, 2019, s. 4).

Suriye'de süregelen savaşın örneğinde de görüldüğü gibi, savaş ve çatışma durumlarında çocukların yaşam alanlarının hedef haline gelmesi hayatta kalmalarını zorlaştırmaktadır. UNICEF'in raporuna göre çocuklarının hayatta kalabilmeleri için ailelerin aldığı önlemler sonucunda çocuk askerler, çocuk evlilikleri ve çocuk işçiler

ortaya çıkmış, çatışmaların yıllarca sürmesiyle de yaygınlaşmıştır. 850'den fazla çocuğun 2016 yılında silahlandırılarak çatışmalara katılmak zorunda kalması bir örnektir. Bu sayı 2015 yılının iki katıdır. Rakamlar yalnızca doğrulanan vakaları yansıtmakta olup, sorunun boyutunu tam anlamıyla ortaya koymamaktadır (UNICEF, Mart 2017, 2). Raporda çocukların silahlandırılmasına çok küçük yaşlarda başlatıldığı ve çatışmalara katılmaya zorlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca rapora göre, silahaltına alınan çocuklar intihar saldırılarında, kontrol noktalarında koruma, hapishanelerde gardiyan ya da casus olarak kullanılmaktadırlar. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 38. Maddesi'nde 15 yaşından küçük olan çocukların askere alınamayacağı (UNICEF, 1998, s. 511) ifade edildiği halde çocuklar savaş güçleri tarafından rehin tutularak, "(…) infazları gerçekleştirmek için bile kullanılmıştır. Kız çocukları ise cinsel şiddete maruz kalmıştır" (Sınmaz, 2019, s. 5). Suriye rejimi tarafından da 2013 yılında yayımlanan kararnameyle 18 yaşına gelmiş olan herkesin askere alınacağı açıklanmış olmasına rağmen küçük çocuklar askere zorla alınmıştır. Savaşan güçler tarafından çocukların asker olarak kullanılmaları için eğitim kamplarına alındığı, ikna olmayan ailelerin tehdit edilerek çocuklarıyla olan iletişimleri engellenip çocuklarının okullarından kaçırılarak silahaltına alındığı bilinmektedir (Sınmaz, 2019, s. 5). BM tarafından, askere alınanların 3.377'sinin çocuk (3.150'si erkek, 227'si kız) olduğu doğrulanmıştır. Bunların 2.753'ü üniformalı, silahlı askerler olurken, yaşları da 15 yaşından küçüktür. Silahaltına alınan çocuk sayısı "2014'te 351, 2015'te 538, 2016'da 1.034 ve 2017'de 1.142. Bu rakam 2018'in ilk yarısında 310 olmuştur" (Sınmaz, 2019, s. 5).

Savaşlarda gerçekleşen çocuk hakları ihlallerinin savaşların yaşandığı dönemlerle sınırlı kalmadığı, savaş sonrasında da uzun yıllar etkisini sürdürerek, gelecek nesillere miras olarak aktarıldığı görülmektedir. Bütün bunlar daha çok tarih boyunca yaşanan savaşlar arasında nükleer silahların kullanıldığı savaşlarda gerçekleşmektedir. Savaşta kullanılan bu nükleer silahlarla orantılılık ölçütlerini reddeden taraflar, askeri hedefleri etkisiz hale getirdiği gibi sivillerin yaşamlarını yitirmesine de neden olmaktadır (Ramsey, 2002, s. 145). Nükleer silahlar çok geniş alanlarda etkili olduğundan sivil halkın yaşadığı alanlara yayılmakta ve kentlerin tamamen tahrip edilmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu nükleer silahların kullanımıyla ortaya çıkan radyasyonlar savaşın yıkıcı gücünü katlayarak zararlarının ve yıkımlarının etkilerini gelecek nesillere de aktarmaktadır (Güdek Gölçek, 2019, s. 291). Şeyda Güdek Gölçek'in de dediği gibi "Nükleer atıldığı

alandaki tüm yaşam formalarını mesafeye bağlı olarak öldürmekte, yok etmekte, yakmakta veya nesiller boyu aktarılan genetik bozukluklar ve kanserler gibi hastalıklara neden olmaktadır" (Güdek Gölçek, 2019, s. 293). Nükleer silahların kullanıldığı topraklarda doğan bebeklerin durumu bunu doğrular niteliktedir. Bu duruma, ABD tarafından Ağustos 1945 tarihinde Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan Uranyum 235 tipi atom bombası[7] ve 2004 yılında Kuzey Irak'a biyolojik silahlarla düzenlenen nükleer saldırılar örnektir. Bu saldırılarla kalıcı yıkımlar, yıllarca etkisi süren hasarlar ortaya çıktığından bölgedeki kanser vakalarının sayılarındaki artışların bu saldırılardan kaynaklanmadığı savunulmaktadır. Irak'a Uranyum silahlarla ve fosfor bombalarıyla yapılan saldırı sonrasında bölgede kanser vakalarının, Felluce'de gen bozukluklarıyla, tümörlerle ve eksik uzuvlarla ölü doğan bebek oranlarında artışlarının yaşandığı ifade edilmektedir.[8] Suriye'de insanlığa karşı işlenen bu savaş suçlarına insan hakları örgütlerinin ve BM'nin raporlarında değinildiği halde suçlular Uluslararası yargının karşısına çıkarılmamış, onların kınandığı karar tasarıları, BM Güvenlik Konseyinin onayından geçmemiştir. Savaş sürecinde kimyasal silahların kullanılmış olduğunu BM tespit etmiş olsa da, yaşanan şiddetin son bulması için gösterilen tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır. Tek kazanım kullanılan kimyasal silahların imhası olmuştur (Güçtürk, 2014, s. 13).

Diğer bir örnek olarak, on yılı aşkın süredir iç çatışmaların yaşandığı Afganistan'da da her gün en az 9 çocuk çatışmalarda ölmekte ya da sakat kalmaktadır: "2009-2018 arasında yaklaşık 6.500'ü çocuk olmak üzere 15.000 sivil yaralandı. İnsani yardıma erişim, okulların ve sağlık merkezlerinin hedeflenmesi ile engellenmektedir" (UNICEF, 2020). Afganistan'da nüfusun büyük bir çoğunluğu yoksulluk seviyesinin altında yaşamaktadır. UNICEF'in raporuna göre, çatışmalar "çocukları şiddet, istismar, ihmal, silahlı grupların işe alımı, güvenli olmayan göç ve çocuk evlilikleri ve çocuk işçiliği gibi çeşitli sömürü biçimlerine karşı daha savunmasız bırakıyor" (UNICEF, 2020). Örnekleme amacıyla bahsedilen Suriye ve Afganistan, elbette, çocuk haklarının savaş ve çatışmaya bağlı olarak ihlal edildikleri yegâne ülkeler değillerdir. Çocuklar, bütün savaşlarda en korumasız ve ihlallere açık grubu oluşturmaktadır. Savaş boyunca

[7] https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hirosima-ve-nagazakinin-uzerinden-74-yil-gecti/1549776# Erişim tarihi 15.07.2020

[8] https://www.timeturk.com/tr/2010/09/02/felluce-katliami-hirosima-yi-gecti.html 15.06.2020 Erişim tarihi 15.07.2020

yapılan saldırıların hedefi haline gelen, yaşam alanları yok edilen, eğitim hakkından yoksun bırakılan, zorunlu yer değiştirmelerle ebeveynlerinden kopartılan, yaralanarak sakatlanan, beden bütünlüğü ve temel haklarından olan çocuklar, "(…) uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde hak ihlali olarak belirlenmiş sayısız mağduriyete" uğramıştır (Sınmaz, 2019, s. 1). Bu mağduriyetleri savaş sonrası da devam etmektedir. Ailesini ve akrabalarını kaybeden çocuklar mülteci kamplarında yaşayarak ya da zorunlu yer değiştirmeyle başka ülkelere sığınarak sefalet içinde yaşamaktadır. Sığınmacı oldukları ülkelerde belirsizliği yaşayan, eğitim hakları kısıtlanan ya da ellerinden alınan, fiziksel, ruhsal ve psikolojik travmalar yaşayan çocukların (Sınmaz, 2019, s. 1) durumu kaygı verici olup, gelecek zamanlarda ortaya çıkacak problemlerin habercisi niteliğindedir. Ayrıca UNHCR tarafından yayınlanan Küresel Eğilimler raporuna göre, 2013 yılı sonu itibariyle II. Dünya Savaşından sonra ilk kez dünya çapındaki mültecilerin, ülkelerinde yerinden edilmiş kişilerin ve sığınmacıların sayıları 50 milyon kişiyi geçmiştir**.** 2012 yılında 45.2 milyon olarak rapor edilmiş olan bu rakam 2013 yılında 51.2 milyona ulaşarak altı milyon artmıştır. Bu çarpıcı artışın nedeni Suriye'de gerçekleşen savaştır. Sığınma talepleri arasında ailelerinden kopmuş, refakatsiz çocukların rekor düzeydeki başvuruları bulunmaktadır. Dünya çapında ortaya çıkan bu yerinden edilmeler Suriye ile sınırlı kalmayarak, Orta Afrika'da ve Güney Sudan'da da yaşanmaktadır (UNHCR, 2014).

Neticede, savaş durumları çocuğu en çok şiddet gören, sömürülen ve istismara uğrayan mağdur haline getirerek, birçok alanda çocukluğunu da yitirmesine neden olmaktadır (UNICEF, 2007, s. 97). İnsan hakları ve çocuk hakları yok sayılan çocuk, siyasi çıkarların ve politikaların etkisiyle ülkesinden, ailesinden kopartılarak, sığınmacı olarak kimliksiz bir şekilde yaşamak zorunda kalabilmektedir (Erden, Gürdil, 2009, s. 1). BM Mülteciler Yüksek Komiseri António Guterres'in ifade ettiği gibi, sonlandırılamayan savaşların, önlenemeyen ve çözümlenemeyen çatışmaların maliyeti çok ağır olmaktadır. Özellikle de çocuklar için.

BÖLÜM 5. SONUÇ

İnsan haklarının ne olduğunu bu çalışmada savaşta mağdur olan çocuklar üzerinden görünür kılarak, çocukların savaşta yaşadıklarını uluslararası insan hakları belgeleri çerçevesinde değerlendirip, insan haklarının korunması konusunda tek tek kişilere de çok şey düştüğünü ve bu yönde bir istemenin değeri yönünde düşündürmek hedeflenmişti. Dolayısıyla, bu çalışmada, başta çocuklar olmak üzere etkilenen herkesin mağdur olduğu, insan haklarının ihlal edildiği savaş durumları karşısında uluslararası belgelerin ve anlaşmaların tek başlarına yetersiz kaldıkları, savaşların ve savaşta çocukların yaşadıklarının bir daha yaşanmaması için insan hakları bilgisinin yanında insan hakları korunmasını istemek gerektiğini göstermek amaçlandı.

Bugün, gerek geçmişte, gerekse yakın tarihte yaşanan savaşlarda mağdur olan çocukların içinde bulunduğu durumlar göz önüne alındığında, insan haklarının ve çocuk haklarının ne olduğunu, uluslararası insan hakları belgelerinin rolünü, uygulamadaki sorunları yeniden ele almak olduğu kadar, savaş durumundaki ihlallerini insan değeri bilgisi açısından değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamanın öneminin bir kez daha altını çizmek hayati bir önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada insan, insan değeri ve insan hakları ilişkisi felsefe bağlamında ele alınarak, ilişkilerle ilintili olarak oluşan kavramlar anlatılmaya, çocuk ve çocukluk evresine dair kavramların içeriklerinin dönemsel, toplumsal değer yargılarıyla düzenlenerek, çocuğun toplumdaki yerinin ve öneminin belirlenmesinde yapılan yanlış değerlendirmeler anlatılmaya çalışılmıştır. İnsanların olup bitenler karşısında takındıkları tutumlar, eylemleri ve kararları değerlendirmelerinin sonucudur. Hayat boyunca insanlar farkında olarak ya da olmadan daima bu değerlendirmelerle ilişkilerini kurmaktadır. Savaş durumlarında kurulan uluslararası ilişkilerde çıkarların korunması, egemenlik kurulması ve otorite sağlanması temeli üzerinden değerlendirmeler yapıldığından insan değeri ve onuru savaş durumlarında büyük ölçüde yok sayılmaktadır.

Bireylerin ya da toplumların çıkarlarına hizmet eden savaşların tarihsel süreçte teknolojideki dönemsel gelişmelerden etkilenerek, orduların savaş alanlarında karşı

karşıya geldiği biçiminden çıktığı, sivillerin de büyük yıkımlar ve kayıplar yaşadığı bir duruma dönüştüğü görülmektedir. Bütün bunların insanın doğal varlık yapısındaki bencil yanından kaynaklanıyor olduğunu iddia etmek pek de yanlış olmayacaktır. Çünkü insanın bencil yanı, insanın istemelerini ve eylemlerini belirleyerek, etik sorunların ve hak ihlallerinin yaşanmasına neden olmaktadır. İnsanın bencil yanına dikkati çeken önemli bir düşünür Thomas Hobbes'ın insan görüşünden yola çıkarak savaşların yaşamda olağan bir olgu haline gelmesini; insanın doğası gereği hayatta kalma ve varlığını sürdürme arzularından gelen elde etme, kazanma duygularından ve insanın biyopsişik varlık yapısından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü varlık yapısı gereği iyiyi ve kötüyü seçebilme yetisine sahip olan insan, sorun ve anlaşmazlıkların söz konusu olduğu durumlarda uzlaşma yoluna gidebileceği halde, çoğunlukla uzlaşmayı tercih etmeyip savaşmıştır. Kazanmak ve güçlü olmak isteyen insanlar için savaş istenen, hakları ihlal edilenler için ise istenmeyen bir durum olurken, savaş durumlarında yasaların işlevliğini yitirdiği, zalimane muamelelerin uygulandığı, kuralsızlığın hakim olduğu görülmektedir. Ayrıca otorite sağlamak için savaşan insanların iradi davranışları ve yönelimleri etik ve ahlak kurallarını yok saymakta, olanaklarının gerçekleşmesini engellemekte, değer ve değerlerin harcanmalarına neden olmaktadır.

İnsanların olanaklarının gerçekleşemediği ve koşullarının yok edildiği savaş durumlarında insan hakları korunmasına duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bunu savaşta gerçekleşen insan hakları ihlallerinden anlamaktayız (Kuçuradi, 2011b, s. 5). Dolayısıyla savaş durumları insanların barışa, huzura ve insan haklarının korunmasına dair olan özlemlerinin ve taleplerinin artmasına neden olmuştur. Savaşlarda yaşananların temel nedenlerinden birinin insan hakları bilgisinin eksikliği olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnsan haklarını korumak bir bilgi ve bilinç işidir. Kuçuradi'nin de ifade ettiği gibi insan haklarının ne olduğu ve ne tür talepler olduğu bilgisi, insan haklarının korunmasını sağlar (Kuçuradi, 2012, s.99). Dolayısıyla insan haklarının ne olduğunu bilen ve insan olma bilincine ulaşan kişi her durumda insan haklarını korumayı ister ve korumaya çalışır. Hiç şüphesiz, varlıklar arasında özel bir yere sahip olan insanın, özelliklerinin ve olanaklarının gerçekleşebilmesi için bu gereklidir.

Savaş durumlarında ortaya çıkan hak ihlalleri, esas itibari ile etik temelli olan insan hakları normlarının neredeyse yok sayıldığını göstermektedir. Savaşların yaşandığı dönemlerde ve toplumlarda çocukların olanakları da gerçekleşmemekte, hakları ihlal

edilmektedir. Geleceğin yetişkinleri olarak çocuklar, en nihayetinde insanlığın gidişatına yön vermeye adaydır. Çalışmamızın öznesi olan savaşın mağdur ettiği "(…) çocuğu konuşmak insanlığı konuşmaktır" (Şirin, 2012, 16). Nitekim toplumların ve ulusların çocuklarına verdiği önem ve değer tarihsel gelişimleri ile doğru orantılıdır demek yanlış olmayacaktır.

İnsan haklarının ve çocuk haklarının işlevsel olması, toplumu ve önemli üyelerinden olan çocukların yaşamdaki yerini düzenleyen yasaların, uluslararası insan hakları belgelerinin ve sözleşmelerin uygulanmasına bağlıdır. Fakat çocukların yararının ön planda tutulması gerektiğini vurgulayan uluslararası belgelere rağmen çocuğun üstün yararı savaşın "gerekliliklerinin" ardına itilmekte, savaşlar çocukların sadece hayatlarını yitirmelerine değil, hayatta kalanların ellerinden insanca bir yaşamın imkanının alınmasına neden olmaktadır. Oysaki uluslararası belgelerin işaret ettiği gibi, devletler sadece kendi vatandaşı olan çocukların değil, tüm dünya çocuklarının yaşam, eğitim, sağlık ve sosyal haklarını ve üstün yararlarını göz önünde bulundurmalıdır. Bu insanın, insan değerinden kaynaklanmaktadır. İnsan hakları, insanın değerine ve onuruna duyulan saygının bir sonucudur. Dolayısıyla çocuk haklarına gereken önem verilmeli, çocukların gelişimleri ve olanaklarının gerçekleştirilmesi noktasında çağın gerisinde kalınmamasına dikkat edilmelidir.

Tarih boyunca yaşanan çatışmaların ve kazananın olmadığı savaşların önlenebilmesi ve yaşanmaması için nedenlerinin tespiti doğru biçimde yapılmalıdır. Doğru tespitin ardından tedbirlerinin samimi ve koşulsuz bir şekilde alınması gerekmektedir. İnsan haklarının ve çocuk haklarının sağlanması ve korunması tüm insanlığın ortak amacı olmalıdır. Bu konudaki sorumluluklar devletlere ait olsa da, burada tüm insanlığın iş birliği gerekmektedir. Bu bilincin oluşması için insanlara insan değeri eğitiminin verilmesi gerekir. Fakat insan değeri bilgisi tek başına kişilerde insan haklarını korumaya yeterli değildir. Çünkü insan değeri, onuru ve insan hakları bilgisine sahip kişinin bu korumayı samimi bir şekilde istemesi gerekir.

Savaş gibi kriz durumlarında insan yaşamını korumayı amaçlayan bir eylemle insan hakları korunabilir. Çünkü etik ilkeler olan insan hakları, eylem ilkeleridir. Bu eylemlerin hangi ilkeye dayandığı ve hangi ilkeye göre yapıldığı çok önemlidir. İnsan onuru ancak etik ilkelere göre hareket ederek korunabilir. Yaşamın her anında ve savaş

durumlarında, insan eylemlerinde hiçbir kural, etik ilkelerin önüne geçmemelidir. Bu insan haklarının korunması bakımından son derece önemlidir. Eylemlerin, kararların arkasında yani istemelerinin arkasında insan haklarını koruma amacı olmalıdır. Özellikle karar vericilerin, eylemlerinin arkasındaki istemelerin, insan haklarını koruyacak şekilde olması gerekmektedir. Bu karar vericilerinin bunu istemesi gerekmektedir. İsteyen tek bir kişi dahi olsa, o tek kişi savaş durumlarında insan haklarını koruyabilecek güce sahiptir. Çünkü o tek kişiye bu gücü insan olma bilinci vermektedir. Buna II. Dünya savaşında Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan, Naziler tarafından insan olarak görülmeyen Yahudi katliamı sürecine tanıklık eden Oskar Schindler örnek verilebilir. Önceleri savaşı fırsata çevirmeyi amaçlayan Schindler, Yahudi soykırımına karşı duyarsız kalamamış, kar amaçlı kurduğu fabrikasında işçi olarak çalışan Yahudileri soykırımdan kurtarmıştır. Hatta sadece kurtarmak maksatlı listeler yaparak Yahudileri işe almıştır. Bu insanın istemesini, Kant'tan ilhamla, sadece "doğru olanı yapmak" belirlediğinde olabileceklere yerinde bir örnektir.[9] Bu örnek bize insanın sabit bir yapıda olmadığını da göstermektedir. İnsan yapısı gereği değişime ve yönlendirilmeye açıktır. Bu nedenle insanın değerini merkeze koyan etik temelli bir insan hakları eğitimi çok önemlidir. Böylesi bir eğitim alan kişinin istemesi belirleyenin etik ilkeler olma olasılığı çok yüksektir zira Kuçuradi'den daha önce de alıntılandığı gibi, insanlar insan haklarının ne olduğunu ve ne tip talepler olduğunu bilseler, korumak için ellerinden geleni yaparlar.

[9] https://www.youtube.com/watch?v=T7K_h8f3Ybo 12.11.2020

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (1998), *Max Scheler Felsefesi"nde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Akıner, N. ve İnceoğlu, Y. (2011), *Medya Çeşitlilik Kılavuzu: Çocuklarla İlgili İçerik Üretiminde Medya İçin Özdenetim*. Çocuk Hakları Medya El Kitabı içinde, s. 111-139. Yayına Hazırlayan: Mustafa Nuri Şirin, İstanbul: Çocuk vakfı yayınları.

Akyüz, E. (2000), *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması.* Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Akyüz, E. (2010), *Çocuk haklarının önemi, konusu, kaynakları ve hukuk sistemindeki yeri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Akyüz, E. (2013), *Çocuk hukuku.* Ankara: Pegem Akademi.

Allison, J. (2001), Yeni Çocuk Sosyolojisinde Sorunlar, Bakış Açıları ve Uygulamalar, Yayına Hazırlayan: B. Onur, *Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk içinde,* s. 27-36. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
Erişim Adresi: https://www.yumpu.com/tr/document/read/10745205/dunyada-ve-turkiyede-degisen-cocukluk-ankara-universitesi-

Altun, B. (2018). *İnsan Haklarının korunmasında ve Geliştirilmesinde Yargıç Etiği Ve Sorunlar. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Arcan, H. E. (2011), Medya Bağlamında Çocuk Hakları, Yayına Hazırlayan: Mustafa Nuri Şirin. *Çocuk Hakları Medya El Kitabı içinde,* s. 249-283. İstanbul: Çocuk vakfı yayınları.

Aristoteles (1993), *Politika*, Çev: Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aruoba, Z. (1980). *Çeşitli Hak İlişkileri Açısından Hak Kavramı*. (Hacette Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

ASPB, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2013), Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2013-2017(2013). Ankara.

Ataman, A. (2015). Çocukların Psikolojik Araştırmaya Katılımı: Çocuk Hakları Çerçevesinden Bir Değerlendirme, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13(51), s. 33-45. Erişim Adresi:
http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/270ef9e59bad65f_ek.pdf

Avcı, A. (2011), *Çocuk Haklarının Medya Boyutu –Sözleşmeler Ve Yasal Düzenlemeler*. Çocuk Hakları Medya El Kitabı içinde, s. 89-105. Yayına Hazırlayan: Mustafa Nuri Şirin, İstanbul: Çocuk vakfı yayınları.

Bağce, H. E. (2003), Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 6(24), s. 105-121.

Bakır, K. (2007), Jean- Jacques Rousseau'nun Natüralist Eğitim Anlayışı, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 15, s. 103-122. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2776

Başkesen, G. (2013). *Nıetzsche'nin Özgürlük Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Bekirhan, N. (2019). *İoanna Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşüyle Kültürel Görelilik Ve Evrensellik Gerilimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Bilge, M. (2018). *Yaşar Kemal'in Kimsecik Üçlemesinde İnsan Hakları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Bilgin, R. (2014). Çatışma ve Şiddet Ortamında Büyüyen Çocuklar Sorunu, *Fırat Üniversitesi Kazım Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:24, Sayı: 1, s. 135-151. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157361

Burkaz, V. (2014). Platon ve Rousseau'da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 2, s. 101-112. Erişim Adresi: http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon/article/view/5000105447/0

Cicero (2014). *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Clausewitz, C. V. (2015). *Savaş Üzerine,* Çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayınları.

Çakır, H. (2016). Haklı Savaş Kavramına Post-Modern Bir Yaklaşım Olarak M. Hardt ve A. Negri'nin İmparatorluk Tezi, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 4(8), s. 31-45. Erişim Adresi: http://dergipark.org.tr/en/pub/humanitas/issue/26342/277534

Çakır, İ. (2017). *İnsan Haklarını Belirleme Sorunu Ve 'Barış Hakkı'*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Çamırcı, E. (2015). İnsan Hakları Açısından Değer Yargıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Çeçen, A. (2000), *İnsan Hakları*, Ankara: Savaş Yayınları.

Çeçen, A. (2013), İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk, *Journal of Yasar University*, 8(Özel), s. 809-830.

Çelik, C. (2005), Çocuk kavramı ve medeni hukuk açısından çocuk haklarının tarihi gelişimi. *e-Akademi, Hukuk Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi,* Sayı:36

Çotuksöken, B. (2002), *Felsefe: Özne-Söylem.* İstanbul: İnkılap Yayıncılık.

Çotuksöken, B. (2006), Etik Nedir?. B. Çotuksöken (Ed.), *Felsefe Söyleşileri III-IV içinde* (s. 13-17), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Çotuksöken, B. (2012), *İnsan Hakları ve Felsefe.* İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Dedeoğlu, B. (2003), *Uluslararası Güvenlik ve Strateji.* İstanbul: Derin yayınları.

Demirbaş, Ç. E. (2017), Haklı Savaş Öğretisinin Fikri Temelleri Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 31(4), s. 895-921.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/30589

Demirer, E. B. (2017), "Ahlaklı Bir Savaş Mümkün Mü?" "Haklı Savaş Haksız Savaş", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 3(6), s. 270-302.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/923115

Dinç, H.: Biçkin, İ: Aycı, E. (2004), *Aile hukuku ve çocuk haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Dirican, R. (2018), Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları, *Gazi Üniversitesi Çocuk ve Gelişim Dergisi,* Sayı: 02, s. 51-62.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/607131

Dursun, Ç. (2007), *Hak Haberciliğinin Doğası ve Olanağı*. Derleyen: Sevda Alankuş. İnsan Hakları Gazeteciliği. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Ekinci, O. (2018), *Soğuk Savaş Sonrasında Savaşın Değişen Yapısı: Asimetrik Savaş*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kırşehir.

Elkind, D. (1999), Dünün, Bugünün, Yarının Çocuğu, çev: Demet Öngen, *Çocuk ve Toplum Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler David Elkind içinde* s. 31-114. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Erişim Adresi: http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=378

Erasmus, D. (2013), *Savaşa Karşı*, Çev: Pelin Korkmaz, İstanbul: Aylak Adam.

Erden, G.: Gürdil G. (2009), Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko-Sosyal Yardım Önerileri, Türk Psikoloji Yazıları, 12 (24).

Eser, T. (2017), *Kant'ın İnsan Hakları Düşüncesinin Çağımız için Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı, Aydın.

Evren, M. (2015), Locke ve Rousseau'nun Doğa Durumu ve Mülkiyet Anlayışlarının Karşılaştırılması, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 06, s. 31-44.
Erişim Adresi: http://ifder.igdir.edu.tr/Makaleler/1044505737_03_Evren_(31-44).pdf

Fazlıoğlu, Z. (2007). *Çocuk hakları Sözleşmesinde Yer Alan "Çocuk Hakları" Konusunda Öğretmenlerin Ve Yöneticilerin Bilinç Düzeyleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul.

Gedik, C. (2011), *Ceza İnfaz Kurumlarında Görev Yapan İnfaz Ve Koruma Memurlarının İnsan Haklarına Bakışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Gedik, N. Y. (2003), "İoanna Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", *Uludağ Üniversitesi Dergisi,* 2(2), 12-19.

Gemalmaz M. S. (2003), *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Genç, S. Z: Güner, F. (2016), Çocuk Hakları Bağlamında Medyaya İlişkin Aile Görüşleri (Çanakkale İli Örneği*), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(26/2), s. 1-23.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202581

Gökberk, M. (2012), *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi. Öteki Yayınları.

Gölçek G, Ş. (2019), "Nükleer Silahların Adil Savaş Kuramındaki Yeri: Hiroşima Ve Nagazaki Deneyimleri", *Fıscaoeconomıa Internatıonal Congress On Socıal Scıences (Fscongress),* Ankara: Türk Eğitim Yayınları, s. 288-295.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/309708

Grotius, H. (2011), *Savaş ve Barış Hukuku*, Çev: Seha L. Meray, İstanbul: Say Yayınları.

Güdek, Ş. (2017), 20. Yüzyılı Aşırılaştıran ve Aşırılaşan Savaş Algısı-Pratiği, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi,* 2(2), s. 79-103.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/309708

Hamon, H. (2006), Avrupa Hukuku'nda Çocuk ve Genç Adalet Sistemi, *Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu,* İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 51-78

Hodgkin, R: Newell, P. (1998), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, (Uygulama El Kitabı), Ankara: UNICEF Yayını.

Hoş, H. S. (2011). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara.

İlgen, F. (2019), Realist Bir Bakış: Vestfalya Barışı Ve Etkileri, *3. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi,* Muğla: Bildiri Tam Metinleri Kongre E-Kitabı, s. 247-261.
Erişim Adresi:
https://www.researchgate.net/profile/Aziz_Kutlar/publication/336145067_ICOESS_2019_tam_metin_kitabi/links/5d923f68299bf10cff1cbb74/ICOESS-2019-tam-metin-kitabi.pdf#page=255

İnal, K. (1999), Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Cilt: 2, s.195-212.

Erişim Adresi: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/127/878.pdf

İnal, K. (Birinci basım, 2014), *Çocuk ve Demokrasi,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Erişim Adresi:
https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/images/UserFiles/Documents/Gallery/cocuk%20ve%20demokrasi.pdf

İyi, S. (2006), *İoanna Kuçuradi'nin Felsefi Söyleminde Değer Problemi Ve Etik*. B. Çotuksöken (Ed.), Felsefe Söyleşileri III-IV içinde (s. 37-44), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Kabadayı, T. (2014), "Felsefenin Işığında "(Haklı) Savaş" Üzerine Kısa Bir Deneme", *İÜHFM,* Cilt. LXXII, Cilt: 2, s. 95-98.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/97866

Kaboğlu, İ. (2002, 6. baskı), *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi

Kahraman, Y. (2018), Takiyettin Mengüşoğlu'nun Antropoloji Temelli İnsan Anlayışı, *DergiPark Mavi Atlas*, Cilt: 6, s. 1-12.
Erişim Adresi:
https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusmaviatlas/issue/41463/485166

Kaplantaş, Z. (2010). *Yugoslavya İç Savaşı Örneğinde Savaş-Kadın Bedeni İlişkisinin Sinama Sanatı Açısından İncelenmesi "Yaban"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema-Televizyon Anasanat Dalı, İstanbul.

Karabulut, B. (2017), Uluslararası İlişkilerde Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş Ve Rusya Örneği, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, s.115-130.
Erişim Adresi: http://www.karam.org.tr/Makaleler/257508533_10-Bilal%20Karabulut.pdf

Karagözoğlu, H. (2006), "Homo Homini Lupus": Thomas Hobbes'un Ahlâk Felsefesi Üzerine, *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 30, s. 215-242.
Erişim Adresi : https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162706

Karakaş, B.: Çevik, Ö. C. (2016), Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 18(3), s. 887-906.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/286735

Karakulak, S. (2007). *Felsefe açısından insan hakları ve insan hakları sorunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı, Bursa.

Kaygı, A. (1999), *Geçmişle Gelecek Arasında Kimlik*. İ. Kuçuradi, B. Peker (Haz.), Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye"de ve Dünyada İnsan Hakları içinde (s. 71-83), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kılıç, Y. (2015), Hobbes, Locke ve Rousseau'da "Doğa Durumu" Düşüncesi, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi,* Sayı: 2, s. 97-117.
Erişim Adresi : https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/219966

Koschaker, P. (1997), *Roma özel hukukunun ana hatları*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:414, Ankara: Sevinç Matbaası.

Körfeci, V. (2017). *Kent Yaşamında barınma Hakkı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Kuçuradi, İ. (1997a), 20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu"nun Yeri. İ. Kuçuradi (Haz.), *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu Anısına içinde* (s. 75-85), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (1994), *Adalet Kavramı*, A. Güriz (Ed), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (1997), *Nietzsche ve İnsan*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2001), Adalet Kavramı, (Ed.) A. Güriz, *Adalet Kavramı içinde* (s. 39-48), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2005), İnsan Hakları: Kavramlar ve Çeşitleri. *Ankara Barosu Eğitim Merkezi Konferansı* (s. 1-12), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Kuçuradi, İ. (2006c), Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları. B. Çotuksöken (Ed.), *Felsefe Söyleşileri III-IV içinde* (s. 99-106), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2009a), *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2009b), *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2009c), *Uludağ Konuşmaları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2015), *Etik,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2016a), *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2016b), *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2016c), *Çağın Olayları Arasında,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (2018), İnsansal Güvenliğin Öğeleri Olarak Beslenme ve Sağlık Hakları. Yayına Hazırlayanlar: Ahu Tunçel, Zekiye Kutlusoy, Güncel Önkal, *Felsefeye Giriş Yolları/Betül Çotuksöken'e Armağan*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Mengüşoğlu, T. (2015), *İnsan Felsefesi.* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Müftü, G. (1998), *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.* Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri Notları. Ankara: Yayın No. 3, s. 17.

Nacaroğlu, D, (2011), *Yazılı Basın ve İnternet Gazetelerinde Çocuklara Yönelik Cinsel Şiddet Haberlerinin Sunumu.* Yayına Hazırlayan: Mustafa Nuri Şirin, Çocuk Hakları Medya El Kitabı içinde, 1.Türkiye Çocuk Hakları Kongresi s. 209-231. İstanbul: Çocuk vakfı yayınları.

Öktem, D. (2012), *Türkiye'deki Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi ve Yaş Ayrımcılığına İlişkin Paradigmanın İncelenmesi", Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi*, İHOP, Ankara: Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları.

Özcan, M. (2012), Kuçuradi Felsefesi, *Journal of Turkish Studies//Türklük Bilgisi Araştırmaları.* Sayı 37. S. 187-213.

Özcan, M. (2016), *İnsan Felsefesi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Özcan, Ö. (2017), Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi.*1(4), s. 91-125.
Erişim Adresi :
http://cocukvemedeniyet.cocukvakfi.org.tr/index.php/CMD/article/view/71/40

Özgül, E. (2005), *Yeni Savaş Stratejileri Ve Asimetrik Savaş*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Aydın.

Petekkaya, S.: Erkol, Z.: Büken, B. (2017), Savaş ve Göç Yollarındaki Minik Bedenler: Olgu Sunumu, *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi.* 7(3), s. 191-194.

Postman, N. (1995), *Çocukluğun Yokoluşu* (Çev: Kemal İnal). Ankara: İmge Yayınları

Reçber, B. (2018). *İnsan Hakları Ve Sosyal Adalet Açısından Devletin Çocuklara Ve Kadınlara Yönelik Sunduğu Hizmetler: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çalışanları Örneği.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Bursa.

Scheler, M. F. (1998), *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çev: Harun Tepe. Ankara: Ayraç Yayınları.

Seyyar, A. (2011), *Sosyal Politika Bilimine Giriş.* İstanbul: Sakarya Yayıncılık.

Shue, H. (2016), Temel Hakların Evrenselliği. I. Kuçuradi (Düz.), *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri içinde* (s. 57). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Snoubar, Y: Duman, N. (2014), Ortadoğu'daki Çatışma Ve Savaş Ortamlarındaki Çocukların Korunmasında Sosyal Hizmetin Rolü, *5. Uluslararası Risk Alanda ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu Seçilmiş Bildirileri.* İstanbul: Samer Bilimsel Yayınlar Serisi.

Sönmezoğlu, F. (1995). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi.* İstanbul: Filiz Kitapevi.

Şahin, S. (2012), *İnsan Haklarının Etik Temelleri ve Uluslararası Düzenlemeler Çerçevesinde Yetişkinlere Yönelik İnsan Hakları Eğitimi Programı Geliştirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Ankara.

Şirin, M. R. (2011), *Çocuk Hakları ve Medya Üzerine Bir Ön Bakış*, Yayına Hazırlayan: Mustafa Nuri Şirin, *Çocuk Hakları Medya El Kitabı içinde s. 11-18.* 1.Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, İstanbul: Çocuk vakfı yayınları,

Şirin, M. R. (2012), *Dersimiz Çocuk*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Şirin, M. R. (2016), *Çocuk, Çocukluk ve Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Taplak, A. Ş.: Polat, S.: Yüzer, S. (2014), Çocuk Haklarında Unutulanlar Ve Çözüm Önerileri, *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 2(1), s. 62-71. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/66935

Taş, M. A. (2019). *Edebi Barış'tan Kozmopolitanizme İnsan Hakları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı, Aydın.

Tepe, H. (2006), *Meslek* "*Etikler"i: Temeleri Ve Sorunları*. B. Çotuksöken (Ed.), Felsefe Söyleşileri III-IV içinde (s. 45-59), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Timisi, N. (2011), Medya Çocukları Koruyucu Önlemler. Yayına Hazırlayan: Mustafa Nuri Şirin, *Çocuk Hakları Medya El Kitabı içinde* s. 141-160, 1.Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, İstanbul: Çocuk vakfı yayınları,

Toran, M. (2012), *Çocukluğun ve Erken Çocukluk Eğitiminin Tarihi ve Kuramsal Temelleri,* Okul Öncesi Eğitimine Giriş, Ankara: Eğiten Kitap.

Turhan, A. (2013), İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 4(2), s. 357-378.

Uslu, C. (2014, 4. baskı). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Orion Kitabevi.

Varlık, A. B. (2013), Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım, *İstanbul Aydın Üniversitesi Avrasya Terim Dergisi.* Sayı: 1, s. 114-129. Erişim Adresi : https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/59826

Yapıcı, M. İ. (2007), Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri, *Uluslararası Hukuk ve Politika.* 2(8), s. 1-24

İnternet Kaynakları Ve Belgeler

Başlar, K. (2012-2015). https://www.academia.edu/34354253/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Ders_Notlar%C4%B1.pdf 22.09.2019

http://cocukvemedeniyet.cocukvakfi.org.tr/index.php/CMD/article/view/71/40 15.01.20.20

http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon/article/view/5000105447/0 08.09.2019

https://www.researchgate.net/profile/Aziz_Kutlar/publication/336145067_ICOE

SS_2019_tam_metin_kitabi/links/5d923f68299bf10cff1cbb74/ICOESS-2019-tam-metin-kitabi.pdf#page=255 26.03.2020

http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-docs/68.pdf 05.01.2020

https://weshare.unicef.org/archive/-2AM408T4X0CP.html 05.01.2020

Erkan, S. (2013). Çocuk Hakları Üzerine

egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/download/5836/1967 13.02.2020

Güçtürk, Y. (2014), İnsanlığın Kaybı Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu, SETA

http://file.setav.org/Files/Pdf/20140203173339_insanligin-kaybi-pdf.pdf 29.08.2020

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 10 Aralık 1948
http://humanrights.maltepe.edu.tr/sites/default/files/files/%C4%B0NSAN%20HAKLARI%20EVRENSEL%20B%C4%B0LD%C4%B0RGES%C4%B0.pdf 12.10.2019

Sınmaz, K.(2019), Suriye'de Çocuk Hakkı İhlalleri, Araştırma 94, İNSAMER, Şubat 2019.

https://insamer.com/tr/suriyede-cocuk-hakki-ihlalleri_1998.html#_edn1 29.08.2020

Müftü, G. (2013). Çocukların Hakları ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Bir Tarihçe

http://www.cocukhaklariizleme.org/bir-tarihce-cocuklarin-haklari-ve-birlesmis-milletler-cocuk-haklarina-dair-sozlesme 09.02.2020

http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf 16.02.2020

UNHCR TÜRKİYE

https://www.unhcr.org/tr/20155-millions-of-refugee-children-going-without-schooling-unhcr-report-shows.html (UNHCR 2018) 29.08.2020

(UNHCR 2018)

https://www.unhcr.org/tr/20155-millions-of-refugee-children-going-without-schooling-unhcr-report-shows.html 29.08.2020

(UNHCR 2014)

https://www.unhcr.org/tr/12772-ii-dunya-savasi-sonrasi-donemde-kuresel-capta-zorla-yerinden-edilenlerin-sayisi-ilk-kez-50-milyonun-uzerine-cikti.html 29.08.2020

UNICEF "Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar Bilgi Notu Ocak 2017"

https://www.unicef.org/turkey/raporlar/t%C3%BCrkiyedeki-suriyeli-%C3%A7ocuklar-bilgi-notu-ocak-2017 29.08.2020

UNICEF (2020)

https://weshare.unicef.org/archive/-2AM408T4X0CP.html 05.01.2020

UNICEF. (2007), *Çocuk hakları ve gazetecilik uygulamaları hak temelli perspektif*. Unicef Dublin Teknoloji Enstitüsü.

UNICEF Türkiye Temsilciliği, (2005), *Dünya Çocuklarının Durumu, Çocukluk Tehdit Altında.* Ankara.

Türkay, M. (2014), *Çocuklar ve Savaş*, Çocuk Sağlığı Çalışma Grubu, Ankara: Elektronik Kitap, Hasuder (Halk Sağlığı Uzmanları Derneği) yayınları. https://kutuphane.halksagligiokulu.org/jm/index.php/component/booklibrary/119/view_bl/77/cocuk-ergen-sagl-g/319/cocuklar-ve-savas?tab=getmybooksTab&is_show_data=1&Itemid=119 05.01.2020